forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Juhász Ferenc: Napló, 1984

Kabdebó Lóránt: Baráti poétikák

Fekete Vince, Új Krisztina versei

Kiss Benedek, Patak Márta prózája

Markó Béla: Kántor-Láng

Tőry Klára: Korniss Péter pályaíve

Korniss Péter fotói

2018

JÚNIUS

forrás

50. ÉVFOLYAM 2018. 6. SZÁM

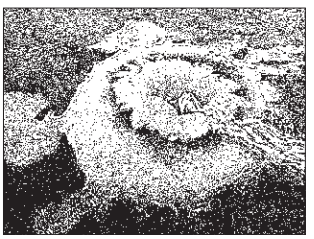

Fekete Vince	*3*	**Vargaváros** *(versciklus)*
Patak Márta	*6*	**Mindig péntek**
Új Krisztina	*12*	**cél; altató; rend** *(versek)*
Kiss Benedek	*14*	**Élettöredékek**
Norman Jope	*26*	**Névtelen tekintetek; Alkonyat** *(versek – Tarcsay Zoltán fordításai)*
Illyés Gyula	*28*	**Félbe-szerbe III.**
Juhász Ferenc	*36*	**Napló** *(1984 – közreadja Juhász Ferencné dr. Kilián Katalin)*
Kabdebó Lóránt	*39*	**Baráti poétikák az utókor visszapillantó tükrében** *(Évfordulókat összeolvasó vázlat)*
Tőry Klára	*44*	**Korniss Péter pályaíve**
Lengyel András	*71*	**Egy „könyvszerűtlen" perióduszáró könyv: az *Olvasás közben***
Virág Zoltán	*91*	**Létorientációk és tájmeditációk** *(Koncz István költészetéről)*
Bíró-Balogh Tamás	*98*	**Baka István könyvtárának dedikált köteteiről**

Markó Béla 104 **Kántor–Láng** *(Erdélyi polgárok)*
*** 110 **„Tudatos ösztönösség volt bennünk”**
(A lajosmizsei Tanyacsárdáról Kriskó János beszélgetett Gömöri Ferenccel és Garaczi Jánossal)
* * *
Kovács István 123 **A halálra ítélt osztály küzdelme Erdélyben**
(Margittai Gábor: Tiltott kastély)
Tábori Zoltán 126 **Torzó** *(Tódor János: Vadászjelenetek Magyarországon)*

Korniss Péter fotói

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT • Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség** címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma: 76/482-223**; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila, Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander, Dobozi Eszter, Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza!
Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj: 4800,– Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133–056X

Fekete Vince

Vargaváros

Csendes délelőtt

Messziről dadogni kezd a malom gőzgépje,
szekerek zaja hallik, szomszédok rekedt hangja
a kerítések fölött, jó reggelt, jó reggelt, kakaskukorékolás,
malacsivalkodás, sajtárok, vizesedények zörgése,
kapunyikorgás, kutyaugatás, kéményeken száll
a füst, műhelyekben gyújtanak alá a cserfőző katlanok alá,
fő az enyv, forrósodik a vasaló, a rosszkedvű segéd
nyaklevese az inas tarkóján, már asszonyok topognak
a hóharmatos piacon a kosaraikkal, parasztok istenkednek,
csizmaorrukat csapdossák az ostornyéllel, pecsenyesütők
élesztik a parazsat a rostély alá, rostélyra kerül az első
kolbász, flekkenhús, jönnek a csizmadiák is szuszogva,
vállukon hosszú rudakon csizmák himbálóznak,
kirakodnak a fazekasok és a szűrösök, deszkát
gyalulnak, bőrt csereznek, posztót ványolnak,
a cukrászdában kapucínert isznak a finánccok,
koldusok kéregetnek, kántortanítók nádpálcája
suhog, a táncmester tükör előtt próbálja az
új figurát, veri a dobját a városháza dobosa,
hirdetés, figyelem, figyelem, a tiszteletes úr
a méhesben dohog, a plébános a plajbászt
próbálgatja, az ács egyenest lát a fenyőgerendán,
kovácsok fújtatnak, kél a kovász, kemencét
hevít a pék, cserépkancsók, tölgyfa hordók,
deszkák, szekérkerék, csizmák, cipellők,
degenyeg a hátsó sorokban a szekérkeréknek,
a fotográfus masinája előtt díszben a család,
apuka, anyuka és a hat kopasz gyerek, suhognak
a kaszák a határban, jönnek a cserépkorsóikkal
mezítláb a borvizesek, a korzón futkos az újságos,
szenzációóóó, szenzációóó, lelőtték ferenc ferdinándot,
ötlábú csürke született, jó idő van, derűsen süt a
nap, de már halkan szél nyöszörögteti a tornác deszkáit,
az ereszeket, a kerítéseket, vihar készül, nem csápol, nem
csapdos, csak hirtelen megérkezik, elered az eső,
örvényleni kezd, kavarogni, visz, seper magával
mindent…

Átmenetileg

Kívülről kell-e fújnunk vajon, hogy a kemény telek, a huzamos ideig tartó, még a lelkekben is óriásjégcsapokat termelő rettenetes mínuszok? Hogy a szervezetünket és a kedélyállapotunkat, satöbbi, satöbbi… Mantráznunk kell-e folyamatosan? Hogy helytelenül, hogy sokat és egysíkúan? És a nyitást az újra, a változást, a változtatást óhajtó, vágyó, követelő ént igen-e? És az erre való képtelenséget? Hogy fel kell magunkat frissítenünk ilyenkor! Hogy tavasszal, de minden időszakban mit, hogy, hogyan! Minél több mézet például! Mert lám, hányféle ásvány található az ember vérében, s a mézben ebből huszonkettő a huszonnégyből! Komplex ásványi turmix! S hogy vásároljunk megbízható helyen jó házi mézet, ezt pedig keverjük finoman, gyöngéden, alaposan jó házi szilvapálinkába? Hogy napi fél liter bőven elég ennek a kortyolgatásából, hogy kitűnően érezzük magunkat a bőrünkben? Hogy a pálinkát váltogatni lehet házi borral, lehet ez akár pityókabor is? De az istenért fel ne forraljuk, mert a méz hatóanyagai rögtön megsemmisülnek!

És fogyasztanunk kell-e rendszeresen gyógyteákat is? Mondjuk-e azt is? Hogy kora tavasszal a legjobb a petrezselyemtea, ha van még a kamrában, szárítva. Ezt is szilvapálinkával, mert jobban öli, takarítja, hajtja a bennünk maró mérgeket és feszültségeket. Tehermentesíti a testet és a lelket. És hogy alkalmazzunk gyümölcslé-terápiát is! Alma, citrom, vagy narancs leve mellett a leghatásosabbat, a homoktövisét! Hol találunk ilyen levet ilyenkor? Vagy szőlőlé, diólikőr, almapálinka, meggy levével, szilvalével, kömény levével – szinte bárminek a levével – megbolondított tiszta szeszt inkább? Amitől akár szárnyaló érzéseink is lehetnek, hiszen moldvai testvéreink nagy repülőterek környékéről szállítják ezt a szeszkülönlegességet, téli időszakban, amikor ebből a kitűnő hatóanyagú, a repülők szélvédőjét tisztító alkoholos folyadékból ott többecskét használnak.

És hogy idejében be kell szereznünk a – feketén – szinte minden itteni faluban megtalálható, kihelyezett „képviseletektől" (dugiban háznál árulóktól) ezt a kerítésszaggatót is, mint a pityókabor vízzel jócskán megkeresztelt, nejlonzsákos alapanyagát, a szőlőt? Mantrázzuk-e ezt is? Mert sokkal olcsóbb, mint a mindenféle százszázalékos gyümölcslevek, s mert ez is majdnem százszázalékos? S egy kis leleményességgel egy literből háromliternyi adagot is készíthetünk, vízzel, cukorral, pergelt köménnyel, vagy a már fentebb említett egyéb levekkel elegyítve, ami aztán egy tekintélyesebb család bármilyen ünnepén pár óra alatt igazán hatékonyan tehermentesíti az észt, a szívet, lelket és a szellemet. Mondanunk kell-e vajon, hogy egy párhetes ilyen kúra után azt fogjuk érezni, mintha teljesen kicserélték volna a testünket, mintha nem is a magunkéban, hanem valaki más porhüvelyében kaptunk volna szállást – átmenetileg.

Könyvbemutató

Otthonos légkörben zajlott B. K. sz…i versíró
Csudafény *című kötetének bemutatója e hó 5-én. Az sz-i H. I.*
művelődési otthon kistermében
tartott olvasótalálkozót a házigazda
üdvözlő beszéde nyitotta, majd Horváth Biánka és Kopacz Gabriella,
a helyi iskola nyolcadik
osztályos tanulói olvastak fel
a költő verseiből. K. I. helyi író a szerzőhöz fűződő barátsága
kezdeteiről mesélt, majd egy huszonhat évvel
ezelőtt keltezett
és a helyi Harsonában *közölt levelét, és a nemrég*
napvilágot látott
kötet előszavát olvasta fel. Kedves
meglepetésként D. I. festőművész
egy, a költőt
ábrázoló portrét nyújtott át
B. K.-nak, majd
elmondta, szívesen kölcsönözte
festményeit, grafikáit mindhárom, eddig megjelent kötet
fedőlapjához. Az esemény ünnepeltje maga is
felolvasott
verseiből, majd megköszönte
a polgármesteri hivatalnak és a keretében működő
művelődési bizottságnak
a könyv
megjelenéséhez nyújtott támogatást. Egyben
ígéretet tett, hogy a
következő bemutatóra a községközpontban, T-ben
kerül majd sor. Az est megható
pillanata: az
egykori Képes Lejtő *irodalmi kör emléklapjának átadása,*
melyet K. I. író özvegye P. Z. nyugalmazott
tanárnőnek nyújtott át, férjére,
az öt éve elhunyt
P. K.-ra, a kedves Karcsi bácsira, a település
elismert versmondójára emlékezve. A találkozó
zárásaként az iskolaigazgató osztott meg néhány
kedves emléket
a költő és az iskola együttműködéséről,
megemlítve a különböző rendezvények, versenyek,
táncfesztiválok, író-olvasó találkozók
alkalmára született verseket. A szerző örömmel dedikálta új
kötetét.

Patak Márta

Mindig péntek

Nincs meg a lófarkom, rövidre van vágva a hajam, a vasút felé tartok, át fogok menni a hídon, életemben először, oda tartok, utam a kocsma előtt vezet el, két speditőr kocsi áll előtte, a fuvarosok a kocsmaajtóban vitatkoznak, elmegyek mellettük, meg se fordul a fejemben, hogy eddig még sose gondolkodtam el rajta, miért ütik olyan megveszekedett dühvel a lovaikat, az iskolaudvaron környékére se mentem a hátsó épülethez vezető meredek rámpának, ahol a szenet hordták föl a pincébe, nem álltam oda bámészkodni, nem rándultam össze a fuvaros minden mozdulatára, ahogy káromkodva végigvág a két muraközi széles hátán az ostorral, azok meg nekifeszülnek az emelkedőnek, majd' beleszakadnak, mire fölhúzzák a tojásszénnel megrakott gumikerekű speditőr kocsit a pinceablakig.

Nem ismerem őket, föl se fogom, hogy hidegen hagyja őket a vállalati lovak sanyarú sorsa, annyit látok, hogy a kocsma előtt leszállnak a bakról és bemennek, a két ló pedig lehorgasztott fejjel várakozik a járomban, amíg visszaülnek, megeresztik a gyeplőt, és újból csattan hátukon az ostor. Nem figyelem őket, amint farkukkal folyamatosan csapkodva hajtják el magukról a legyeket, és időnként fölhorkannak ebben a szinte nyári melegben, mikor még estére kelve sem hagy alább a hőség, mert nekik oltott meszet kell vinni az építkezéshez, utána meg húsz mázsa cementet, két kocsival hordják folyamatosan a téglát egész héten, alig van pihenésük, talán csak este, amikor bekötik őket a helyükre az istállóban. Nem sokban különböznek a bányalovaktól, éppen csak annyiban, hogy az évek múltával nem vakon közlekednek a sötét járatokban, nem ugyanazt a megszabott útvonalat járják be nap nap után, hanem mindig máshova fuvaroznak, többnyire anyagot a Tüzép-telepről az épülő házakhoz, vagy télire a tüzelőt, hazai vagy német brikettet, iszapszenet vagy méterfát, szerte a városban, vagy éppen tojásszenet, mint az iskolánkba.

Ha kiflit akartam venni a péknél, a kocsmáig sose kellett elmennem, az utolsó előtti ház volt az utcában, utána már csak a malomárok mentén induló félsoros mellékutca házai következtek, hosszúkás, alacsony épületével belesimult a környezetébe, nem vettem róla tudomást, *Italbolt*, ennyi volt ráírva, szabályos, dőlt piros betűkkel, a kontúrok feketével kihúzva, a kezdő nagy I a végtelenségig kövérítve, mintha máskülönben nem állná meg a helyét, mintha egyedül kellene húznia maga után a többi betűt, és ahhoz adna erőt a vastagítás, mert túl gyengének találták így egymagában, mint a cigányfogat vékonydongájú, kehes hajszosát.

(regényrészlet)

Italbolt, hirdették a valószínűtlenül vastag betűk a cégtáblán, aztán fölötte ferdén, mintha utólag festették volna rá, a kocsma neve, egytagú, teljesen hétköznapi kocsmanév, sokkal hétköznapibb, mint a megszokott Betérő, Búfelejtő vagy Gondűző, egyszerűen csak a legelső, még jóval a háború előtt itt lakó tulajdonosának a vezetékneve, akire még anyai nagyapja hagyományozta a múlt század végéről. Már akkor is ilyen városszéli, jobbára fuvarosokkal teli kocsma volt, az egyik fogadásból egyszer egy vödör sört is megitatott a lovával, mert nem akarták neki elhinni, hogy szereti a sört, meg persze rendszeresen betértek az állatvásárból hazafelé tartók, erőt meríteni az úthoz, mielőtt kiérnek a városból, ez a kocsma volt az utolsó előtti megállójuk. De aki délnek indult hazafelé, az is itt köszönt el a várostól, itt kérte ki a Szent János áldását a cimborának, ha túl jól sikerült az üzlet, és túl sokáig elmaradtak volna a pohár mellett, amíg megisszák rá az áldomást.

Az alacsony épület teljesen kiesett a látóteremből, felirata túlságosan belesimult már a házfal megfakult okkersárgájába ahhoz, hogy vonzza magához a tekintetemet, a bejárata sem tűnt föl, mert nem lépcső vezetett föl hozzá, mint a legtöbb sarki kocsmánál, itt egyszerűen át kellett lépni a küszöböt. Ha valami föltűnhetett volna, akkor az egykedvűen, lehajtott fejjel várakozó lovak lehettek volna, túlvoltak a napi szállítmányaikon, és föl-fölhorkanva várták a nap végét, amikor kifogják őket.

Nem láttam beljebb, nem tudtam, hogy az L alakú épületnek három kéménye van, a hátsó traktus jóval hosszabban hátranyúlik, mint a homlokzati rész, a hátulsó két kémény közül az első a szobáé, a második meg a konyháé a kocsmárosék lakrészéül szolgáló épülettestben, ahová a kerti kapun keresztül vezet az út. Nem ismertem az épület történetét, nem tudtam, hogy eleve kocsmának szánták, a telket hozományul kapta jómódú apósától az első tulajdonos, akinek már a nagyapja is kocsmáros volt, és leendő apósa ódzkodva bár, de végül hozzáadta a lányát, azt mondta neki: Édes lányom, vagyonos emberek, de mégis csak kocsmárosok!, Hát kocsmárosnét neveltem én a lányomból?, Ezért járattalak polgári iskolába?

Nem akarta hozzáadni, de a vagyon őt is csábította, úgyhogy a végén megbékélt, ha tudta volna, milyen véget ér majd alig húsz esztendő múltán a ház, hogy káromkodó, lovaikat ütlegelő fuvarosok kocsmája lesz, akik minden este fröccsel akarják lemosni a torkukról az összes keservüket, akkor biztos lemond az ígéretes birtokról, amit még maga is megtoldott azzal a házhellyel, ahová aztán a kocsma meg a kocsmároslak épült, melybe a fiatalok beköltözhettek, hogy önálló életet kezdjenek.

A kocsmáros, a köpcös, bajszos kis emberke még mindig olyan fürgén ugrált a söröshordók között a szekéren, mint húszéves korában, pedig már jócskán túl volt az ötvenen. Nagyon alacsony volt, külön magasított dobogót csináltattak neki, hogy belássa a helyiséget a söntéspult mögül.

Ki se kellett volna nyitnia a száját, a szemével is tudott volna nekem mesélni, tekintetében huncut mosoly csillogott, elmondhatta volna a pillantásával, hogy ő a jég hátán is megél, ellentétben az ő sápatag, örökké sóhajtozó és elégedetlenkedő asszonyával, akit ettől függetlenül ő élete végéig a tenyerén hordozott, a csillagokat is lehozta volna neki az égről, annyira szerette, amikor betöltötte az

ötvenet, a város leghíresebb prímását hívta az ablaka alá, az hegedülte bele még pirkadat előtt a júliusi éjszaka csöndjébe, hogy *Csak egy kislány van a világon*, az asszony meg a másik oldalára fordult, állítólag még el is mosolyodott közben, mert azt hitte, álmodik.

Ha jobban figyelek, a pékhez menet éppen láthattam volna, mikor áruszállításkor maga elé köti sötétkék köpenyét, abban megy ki a speditőr kocsihoz, hogy ellenőrizze, egyezik-e a szállított mennyiség a rendeléssel, nem hiányzik-e belőle egy-két üveggel, résen kell lennie, nehogy becsapják, Fő a bizalom, de legfőbb az elővigyázatosság!, és közben mosolyog, kacsingat hozzá, nehogy a fuvaros esetleg magára vegye, mert ő szánt szándékkal senkit meg nem sértene.

Nyitáskor kiáll a kocsmaajtóba, mint régen, lesi a szomszéd péket, mikor jön végre elő, mikor adja át a boltot a nappali műszaknak, hogy betérhessen hozzá a szokásos reggeli kávéjára, mert semmi mástól nem tud elaludni, kizárólag az ő zaccos kávéjától, ezt mindig megjegyzi, ő meg csak ingatja a fejét, mosolyog, mikor megjelenik, kicsit nyújtózkodnia kell, hogy fölérje, úgy lapogatja meg a termetes pék széles hátát, az meg előre-hátra imbolyog közben, mintha egyensúlyát vesztené az ütéstől, himbálózik hatalmas felsőteste a törzsén, mint a nád bugája a lenge szélben, és félhangosan dohogva bizonygatja, hogy zaccos a kávéja, mert túl finomra van darálva, átmegy a szűrőn, túl hirtelen folyik le, nem is csoda, hogy zaccos lesz, ámde ő se rest, hamar kész a válasszal, Nem is ízlene, ha nem lenne zaccos a vége, látom az arcodon, szinte élvezed, hogy az utolsó kortyokkal együtt rághatod a kávétörmeléket!, és így mennek be a kocsmába, egymást taszigálva, hogy ki lépjen be elsőnek, a kocsmáros a péket engedné előre, mégiscsak ő a vendég, a pék azonban lemond elsőbbségéről, Ki tudja, milyen jómadarak vannak odabent, találjon el téged a kés, ha a nyíló ajtó felé röpítenek egyet!, mire a kocsmáros: Nem úgy van az, vendégé az elsőbbség!, aztán végül a pék nem teketóriázik, betuszkolja maga előtt a kocsmárost, két kézzel vállon ragadja, egyszerűen maga elé tartja, mint valami pajzsot, és úgy megy be utána.

Hozzátartozik ez a játék a kora délelőtthöz. A várakozás, egymás kölcsönös ugratása, Mikor akarod már abbahagyni, sose unod meg?, Nem elég, hogy egész éjjel a műhelyben vagy, mit akarsz még?, Ellenőrzöd, hány sós kiflit adott el a lányod, és hányat evett meg? A folytatás pedig a kávé melletti terefere, némi keserűséggel a hangjukban azon élcelődnek, hogy hála a rendszernek, fizetett alkalmazottak lehetnek saját boltjukban, még jó, hogy a házukat nem találták annak idején túl nagynak a családjukhoz mérten, és nem költöztettek be melléjük még egyet, ezt már a kocsmáros teszi hozzá, mire a pék csak legyint, Várd ki a végét, még azt is megérhetjük egyszer.

Jó órán keresztül tart ez a reggeli diskurálás, a pék időnként azzal köszön el a kocsmárostól, Na, jól kibeszélgettük magunkat, annyira fölébredtem, mehetnék vissza a kemence mellé, akárhány kávét ihatnék, most nincs az a kávé, amitől elaludnék, még a tiedtől se, pedig abba biztos altatóport keversz, leteszem a fejemet a vánkosra, és már alszom is, sokszor még az ágyamig se találok el, leragad a szemem útközben!, a kocsmáros meg nevet, Javíthatatlan vagy, pajtás, javíthatatlan, mondd azt, hogy keveselled az éjszakai termést, mert elaludtál közben, valld be, hogy hunytál egyet a péklapát mellett!

A kocsmáros nemegyszer gondolja magában, a nap legszebb része a reggel, mikor a pék megjelenik, olyankor költözik igazán élet a kocsmába, mint régen, mert napközben csak a fuvarosok járnak, azokkal nem lehet beszélgetni, nincs témája velük, persze, örül, ha betérnek, de még jobban, amikor már kifele tartanak.

Meg se hallom, amint a két fuvaros összeszólalkozik a kocsmaajtóban, még kint elintézik, tudják, odabent már nem lehet, a kocsmáros kizavarná őket, Ez itt nem az a városszéli lebuj, ahol eltűrik, nekem itt ne csináljátok a cirkuszt, még rám hozzátok a rendőrséget!, a marcona külsejű fuvarosok pedig tudják a rendet, a köpcös kis kocsmárosnak van előttük tekintélye, ezért még kint is óvatosan osztozkodnak, kié legyen a következő fuvar, egyik se nagyon óhajt menni, pedig még ki kell szállítani egy fuvar meszet, annyira könyörgött a telepen a gazda, mindenképpen vigyék még ma ki, holnap korán szeretnének nekiállni, elszámolta magát a kőműves, előfordul az ilyesmi, nem az ő hibája, Higgye el uram!, így könyörög, a telepvezető meg hajlik a szóra, végső soron nem őneki kell menni, még fusiban se lehet elintézni, nyoma marad, hiányozni fog az a mész a leltárból, selejtben mégsem írhatja le, mint a törött téglát, abból annyit számol el, amennyit akar, ha rossz minőségű a szállítmány, akár a teljes mennyiséget, olyankor mindenki jól jár, ő is, a fuvarosok is, meg a gazda is, aki másodosztályú áron jut hozzá viszonylag elfogadható minőségű téglához, de ez most nem az a helyzet, vinni kell a meszet, valamelyik fuvarosnak még egyet kell majd fordulni, miután visszaér, ezen megy a vita, hogy ki hányszor maradt bent túlórázni a telepvezető utasítására, nem jószántából, hanem mert így szólt az utasítás, és akkor menni kell, nem úgy van, hogy az ember a maga ura, és azt teszi, amihez éppen kedve szottyan, meg hát az a kis túlórapénz sem jön rosszul, éppen ezen tanakodnak, hogy hány fröccsre futja majd abból a fuvarból, egymást licitálják túl a kocsmaajtóban, végül nagy nehezen megállapodnak, kezet ráznak, szent a béke, és most inni is kell rá egyet, különben nem egyezség az egyezség.

Nem figyelek rájuk, elmegyek mellettük, és olyan hatalmasnak tűnnek, mintha nem is élő emberi lények lennének, hanem két megfeketedett, monumentális szoboralak, napcserzett bőrükkel, sötét ruhájukkal, simléderes sapkájukkal, még a szaguk is más, mint az utcai járókelőké, mintha nem is odavalók volnának, hanem egy másik világból pottyantak volna közénk, és most esetlenül mozognának ebben a számukra is teljesen ismeretlen világban, akárcsak a tengerészek, akik, több hónapos hajóút után, bizonytalan léptekkel elindulnak a kikötőben, hogy betérjenek az első kocsmába, és leigyák magukat a sárga földig örömükben vagy bánatukban, mert hiszen ők is ilyesvalami miatt szálltak le a bakról.

Nem tudom, mi jár a fejükben, nem figyelem meg az arcukat, riaszt az a két hatalmas, otromba test, ennyit látok belőlük, nem is kívánok többet, nem jut eszembe, pedig talán okkal tarthatnék tőle, ha megint elindulnak, halálra ütlegelik itt a nap végén azokat a szegény lovakat, miközben fölfelé tartanak a dombtetőn az utolsó fuvar mésszel, tiszta erőből ráfeszülnek az úttestre, mint az iskolánk udvarán, úgy húzzák, ahogy csak bírják, mégis alig mozdul valamit előre a kocsi, mert nem állat kellene oda, hanem gép, még két bivaly is kevés lenne hozzá, hogy azt a hatalmas terhet fölhúzza, nem az a két szegény muraközi.

Nem látom az idősebbik fuvaros barázdált arcát, horpadt homlokát, amint odaszól társának, igyekezzenek, nincs sok idő, éppen csak két fröccsre futja, két nagyra, kicsivel kezdeni nem érdemes, és ketten vannak, úgy lesz igazságos, ha mindegyikük fizet, és nem látom a fiatalabbikét sem, amint a sürgetésre meglódul, nekiront az ajtónak, föltépi, szinte úgy esik be, a kocsmáros pedig máris rosszat sejt, ha ekkora svunggal jönnek, akkor a folytatás sem lesz szelídebb, főhet megint a feje, hogyan dobja ki őket, ha részegen majd megint rákezdenek a nótára, hogy vesszen Trianon!

Erről a két emberről sem tudok semmit, ugyanúgy, ahogy a többiekről sem, és semmi másról, ami körülöttem zajlik a városban, élem az életemet, és nélkülem történik minden, még a saját életemben is talán, ahhoz is éppen csak annyival járulok hozzá, hogy reggel fölkelek, este meg lefekszem, és közben reggelizek, ebédelek és vacsorázok, időnként jobbra-balra tekingetek talán, mint aki nem akar hinni a szemének, keresi, hogy hol a helye a történetben, ami éppen zajlik körülötte, de nekem még arról sincs fogalmam, hogy ez itt maga a történet, nem egy álló, örökre kimerevített pillanat, mert ahogy a mákos tészta vagy palacsinta elfogy a tányéromról, ugyanúgy elfogy egyszer minden pillanat, kimozdulnak helyükről a szereplők, eltűnnek a szemem elől, mint az a két fuvaros, aki bent időzik a kocsmában.

Megnyugodhatnék, hogy eltűntek, pedig ha tovább nézem is őket, akkor se olvasom ki a tekintetükből, hogy nekik minden mindegy, ők mindenre elszánt fickók, nem nagyon érdekli más őket ebből a világból, csak hogy meglegyen a napi betevőre meg a fröccsre való, ha otthon az asszony sodrófával várja őket, az se nagyon tántorítja el őket a szándékuktól, egy mozdulattal kicsavarják a kezéből, és ha tovább találna akadékoskodni, akkor a végén könnyen ellene fordulhat saját fegyvere, nem néznek ők se istent, se embert, ha egyszer haragra gerjednek, minden alapjuk megvan rá, hogy kemények legyenek, hóban-sárban hordják a cementet vagy a szenet, kegyetlen velük az élet, ők is kíméletlenek, egymással is, a családdal is, az állataikkal, mindennel és mindenkivel.

Nem taszít és nem vonz ez az ismeretlen világ, marad idegen a többivel együtt, amelyik mellett nap mint nap észrevétlenül zajlik az életem, el se hiszem, hogy az a két ember velem egy időben mehetett végig a járdának azon a darabján, ahol fölkanyarodtak, a pékség felé vezető úton megálltak a lovas kocsival, aztán visszajöttek a folyópart meg a kocsma között azon a pár méteren, és amíg ők a kocsmaajtóban állnak, azalatt a néhány másodperc alatt haladok el mellettük, óvatosan, a közelgő híd látványától érzett irtózatos félelmet leküzdve magamban, mint aki lopni indul, és ha ők ketten már nem a fal mellett állnak, akkor én lapulok szorosan a falhoz, hogy minél észrevétlenebbül mehessek, mintha attól bármi is változna, ám így a járda peremén sietek el mellettük, lehajtott fejjel, nem nézve se jobbra, se balra, mint aki szakadék fölött átívelő függőhídhoz közeledne, pedig csupán vélt vagy valós térszonyomat leküzdve vágok majd neki életem első útján a gyalogos felüljárónak.

Félelmemben veszem csak észre, hogy itt vagyok, a félelem az egyetlen érzés, amely a világhoz köt, akkor érzem igazán, hogy én is ide tartozom, része vagyok annak, ami történik velem, minden egyéb valahogy olyan természetes, föl se

tűnik szinte, ám mihelyt félni kezdek, hirtelen élesen kirajzolódik előttem minden, ilyenkor tapinthatóvá válnak az érzetek, le tudom kopogni a szívem ritmusát, hallom a ziháló lélegzésemet, érzem minden izomrostomat és inamat, amint megfeszülve és elernyedve visznek át a kocsma meg a folyópart között azon a néhány méteren a gyalogos híd vaskolosszusáig, és nem értem, miért borzongok meg, miért sajdul bele a szívem, amikor a nyíló kocsmaajtó előtt elhaladtomban még hallom odabentről, ahogy a kocsmáros meg a pék érezhetően kiereszti a hangját a nótának ehhez a sorához érve: *Ott, ahol zúg az a négy folyó*.

Új Krisztina

cél

minden lépéssel
közelebb kerülsz
a játék végéhez
és elhiszed
hogy megelőztél
hogy sokéves
lemaradásom be nem hozható
előny mondhatni hendikep
és elfelejted hogy én vagyok
a családból a kritikus
harmadik generáció
akin kiütközik majd minden
belső torzulás
aki a felismerést követő
pár hónap alatt olyan
magányt hagy majd maga után
amilyet te akartál.

altató

csillagom
ez nem a csendes-óceán
ebben a mocsárban
kortól függetlenül mindenki
ordít és kalimpál
görcsbe rándul
mintha lenne menekvés

édesem
azt hitted megúszod? ez a posvány
az izzadságtól csak sós lesz
és nem tart fenn soká
de ne aggódj
a többiek sem idevalók
elsüllyednek mind

elfáradnak ahogyan te is
közös vergődésünk
az állóvizet
nem zavarja fel
lassan mérgező gázoktól
mély álomba merülünk mint
vízfenéken a kövek

hunyd le szépen a szemed.

rend

a messziről jött ember
nincs tekintettel a múltra
nem tudja még a város
történetét hányszor írták
újra kérges kezek
a barázdált föld mélyébe
mit rejtettek lopva
mit tettek a folyóval
hogy föl ne bolygathassa
a jól kiművelt rendet
nem tudja már a város
hogy csak megtanulta
a messziről jött ember
nincs tekintettel a múltra
így aztán mondhat bármit
végül kérges kezek
ha kell vasvillával
de elűzik a határon túlra.

Kiss Benedek
Élettöredékek

NDK-s nászút, sváb lakodalom

Alighogy hazaértem Salgótarjánból, a havi gyakorlatból (ahol ugyan sok hasznomat nem vették, de nem is akarták), Tarcsay utcai kis szobánkban nemcsak Katim gesztenyeszínlombos szerelme várt, hanem egy jókora meglepetés is. 1966 nyarán voltunk még, alig házasságkötés után, s Kati egy fontos levéllel, az NDK-ba szóló meghívólevéllel fogadott. Ugyanis, ahogy akkor – utazás helyett – szokásos volt, a diákok, különösen a gimnazisták, levelezőpartnereket kerestek külföldön, részint nyelvgyakorlási céllal, részint világukat kitágítandó. Kati komolyan levelezett egy Konrad Kubald nevű, Rostock körüli diákkal, aki pár éve már járt Magyarországon, Katiék vendégeként, s apósomék minden elérhető jóval ellátták, Balaton-parti nyaralásra is elvitték. (Fénykép igazolja: ott ül a két fiatal a parton, mint két búbánatos, szárnyaszegett madár, s mindegyik magába mélyedten, maga elé bámul.) Konrád mezőgazdász-tanuló volt, idősebb is Katinál, s nem igazán tudtak – a nyelvi nehézségek mellett – miről beszélni. Nos, Konrád közben elvégezte iskoláit, s a Rostockkal szemközti Rügen-szigeten volt állása és lakása (olyan agronómusféle lehetett), s visszaemlékezvén, ekkor hívta meg Katit viszontlátogatásra, vagyis vele engem is. Így tehát mindez olyan volt, mintha „nászúttal" ajándékozott volna meg az ég. – Kiváltottuk útlevelünket, s 1966. nyár végén kiutaztunk az NDK-ba, vagyis Rostockba. Ott várt Koni, megismerték Kival egymást, és az összekötő kompjárattal átfurikáztunk Rügen szigetére. Először is Konrád lakására mentünk, ami jellegzetesen férfialbérlet volt, rendjét és berendezését illetően is. És meglepett, hogy egy egész rekesz sörrel várt barátunk – nálunk (értsd Magyarországot) bizony csak üvegenként vásároltuk. Szép idő volt, és Konrád, akinek volt egy príma motorkerékpárja, míg Kati elhelyezkedett és összeszedte magát, a csomagtartó ülésén elfuvarozott a tengerpartra. Nagy karlendítésekkel próbálta magyarázni, hogy az egész körülöttünk lévő mezőgazdasági területnek ő a gazdája. És mindenütt szépen gondozott földek voltak. De persze a tenger – az Északi-tenger – is hatalmas benyomást tett rám. Vize hideg volt, s a part közelében kinyitott ernyőkkel rengeteg medúza, tengeri csillag gyönyörködtetett. Konrád meg színpadias mozdulatokkal leguggolt a víz mellett, nagy kezével benyúlt, elkapott egyet, és csak úgy, nyersen enni kezdte. Biztatott engem is, hogy kövessem példáját, de bizony nekem ehhez semmi gusztusom nem támadt. – Aztán jártuk a környéket, s egy szomszédos községben kötöttünk ki végül: ott lakott, úgymond, Konrád menyasszonya, s mivel jó

szívvel is fogadott, és tágas házuk is volt, nála gyökereztünk le – egy „ordas" legénylakásnál bizony sokkal kedvünkre valóbb volt. Konrád odajárt hozzánk (és értünk), és bebarangoltuk a terjedelmes sziget jó részét, vadászkastélyoktól a különböző emlék- és kiállítóhelyekig. Egy alkalommal, egy meredélyekkel határolt tengeröbölnél kötöttünk ki, a vidék teljesen puszta és vad volt, s Koni után Katinak is fürödni támadt kedve. A víz nagyon hideg, legfeljebb 15-16 Celsius-fokos lehetett, s Kati azt mondta, hogyha egyszer eljutott a tengerig, nem hagyja ki, hogy egyet fürödjön – úszkáljon is benne. Én a partról is borzongva néztem (annál is inkább, hogy nem tudok úszni), de a vízben persze pancsikáltam, talán én is medúzát fogtam, s egy idő után, elunván, próbáltam lerázni kezemről a vizet és a nyálkát. Igen ám, de a jegygyűrűm, amit örököltem, nagy volt az ujjamra, s észre sem vettem, hogy leráztam róla a tengervízbe. (Csak később vettem észre, s egy kedvem szerinti vers is született az esetből.) Kati meg lúdbőrözve szállt ki egy kis úszkálás után, de így is elégedett volt vele, hogy nem hagyta érintetlenül a tengert. – Aztán volt a szigetnek beljebb sivatagos része is, azon átbumliztunk, s mivel Katinak volt egy kiskockás fényképezőgépe is, életemben először és utoljára „fölcsaptam" fotósnak is, de hát nem sokat értek a készített felvételek. – Miután jól összevissza jártuk Rügent, Konrád fölhívta édesapjáékat, akik a hajdani császárvárosban, Moritzburgban laktak, s bekommendált bennünket, hogy őket is meg fogjuk látogatni. Így hát búcsút vettünk a szigettől, és komphajóval ismét átkeltünk a szárazföldre. A komp tágas, nagy járgány volt, s a fedélzetén velünk utazott vagy 20-25 fiatal, bizonyára diákok, jó része még lány, Katival érdeklődve néztük őket. Meglepett, hogy egészen másképp viselkedtek, mintha mondjuk hazánkbéliek lettek volna – fegyelmezettek, kulturáltak voltak, mégha láthatóan kirándulók, szabadabb „kötőfékre" fogottak voltak is. Ekkor, ebből az élményből kezdett motoszkálni fejemben egy téma, s miután hazautaztunk, sok minden „hozzárántásából" íródott meg egy fontos versem, a Magyarország. (Pár hónap múltán Dzsó is írt egy ilyen című, később nevezetessé vált verset, ami abban különbözött, hogy a Magyarország végén felkiáltójel volt.)

Aztán, ahogy szárazföldre értünk, bolyongtunk egy kicsit Észak-Németországban. Emlékeim homályosak, de mintha a lebombázott, még romos Drezdán is átutaztunk volna. De arra világosan emlékszem, hogy egy sörözőbe betértünk, mert nagyon meleg volt, s én fitogtattam fölszedett csekély némettudásomat, s mikor a sorban rám került a sor, így rendeltem: Cvó bir – vagyis két sör. – Végül kikötöttünk Moritzburgban, ahol Koni szülei már vártak, s igazán kedvesen fogadtak. Egyszerű munkásemberek voltak, s beszédjüket még Kati is úgyannyira sem tudta megérteni, mint fiukét. Legnagyobb élményem talán az egész útról az a szörnyű, teli szájjal ejtett, szinte szó- és szövegköpködésnek tűnő beszédmodor volt, ahogy kommunikálni akartak (és tudtak) velünk. Sokszor még álmodtam is róla később, de álmomban se jöjjön elő! A városkában csatangolva aztán fölfedeztük a gyönyörű, gondozott tavat, és sokat időztünk a partján. (Otthon ebből is vers lett: az Egy becsempészett lap Pliniusz könyvéből.) – Ugyanabban az időben az egyetemünkről is utazott ki Rostockba (és Warnemündébe) egy vendégmunkás csapat, az én évfolyamomból, akik főleg történelem szakos hallgatók voltak, de köztük volt barátom, Dzsó is (aki erről

aztán több verset is írt). Ha igaz, a tengerpart közelében egy mély árkot kellett ásniuk, de legnagyobb élményük, amit huncutul emlegettek, a warnemündei nudistastrand volt, amit sokuk csak a tengerpart homokjába hasalva tudott szégyen nélkül elviselni. Dzsó persze itt sem tagadta meg magát! Emlékezett, hogy édesanyja mesélte: amikor apjával a háború elején Észak-Németországban vendégmunkásokként dolgoztak a hatalmas krumpliföldeken, fölfedezték, hogy a fürdőzők a tengerpart fövenyén rengeteg sörösüveget hagytak maguk után szanaszét. Ők mindennap összeszedték, és elvitték az üvegvisszaváltóba. Ezzel sokkal több pénzt kerestek, mint krumpliszedő társaik. Kipróbálta, hátha megy ez most is. És ment, valóban. Míg a többiek ásták az árkot, ő könnyűszerrel jóval többet keresett, mint azok. Nagyokat nevetett rajta később is.

Mikor hazaértünk, újabb meglepetés várt. Gimnáziumi legjobb barátom, Énisz Péter, akivel négy éven át egymás mellett ültünk, nemcsak az iskolapadban, de a kollégiumi tanulóban is, házasodni készült, s meghívott esküvőjükre és lakodalmukra, Hartára. Harta régi sváb település volt a Duna mellett, s mivel a világháború után tőlük is többeket kitelepítettek Németországba, helyükbe gyalázatosan a Felvidékről őslakos magyarokat telepítettek át Magyarországra – Hartára is. A két etnikum teljes békességben élt aztán együtt, úgyannyira, hogy Énisz Péter barátom egy felvidéki magyar lányt, Irénkét nézte ki magának még az általános iskolában, s egy év késéssel ő is Kalocsára került gimnáziumba, s attól fogva állandóan együtt sétáltak a Fő utcán és az Érsekkertben. Irigyeltem őket – első szerelmük volt, s megmaradt utolsónak is.

Péterékhez gimnazista korunkban úgy jártam nyaranta, mintha hazamennék – nagyon aranyos szülei voltak, s úgy fogadtak szinte, mint saját fiukat. Tudtak svábul, de már magyarul beszéltek, Péter is – az ősöket keresve – már csak könyvből tanulta a „hochdeutschot". Megtanulta az ősi német betűket, s füzeteire, könyveire gót betűkkel is ráírta a nevét, az enyémre meg az enyémet. Utánajárt családja eredetének, s megtudta, hogy a Svájccal határos német területről vándoroltak be – s ezt tiszteletben is tartotta. (Taxi bácsi, latintanárunk csak Éneásznak szólította.) Érettségi után a közgazdasági egyetemet végezte el, s mint a szerelemben és barátságban, ott is hűséges volt: visszament falujába, s végig ott élte le életét, különböző gazdasági vezetői pozíciókban. (Ezt nagyon becsültem benne, sőt irigyeltem is kicsit, mivel Akasztóra én már csak vendégként mehettem.) És most, a rügeni kirándulás után, készülhettünk Katival a hartai lakodalomra.

Úgy gondoltuk, hogy emlékezetesebbé tesszük magunk számára ezt az alkalmat, s mivel Hartának van hajóállomása (sőt hajós generáció is került ki innen), hajóval utazunk le. Úgy is lett, gyönyörű hajóút végén érkeztünk meg Hartára, s mivel a község 2-3 kilométerre volt a Dunától, Péter barátom kocsival várt a hajóállomáson. (Elsők között volt édesapjának Trabantja a környéken.) Boldog találkozás után házukkal szinte szemben, nagynénjénél szállásolt el bennünket. De még micsoda szobát kaptunk! Ágyak, szekrények, és az egész berendezés a hagyományos sváb motívumokkal, sötétkék és sötét meggypiros színben ragyogott. Nem győztünk benne gyönyörködni! (Aztán Péternek szívére kötöttem, hogy ezt a /népművészeti/ kincset neki meg kell szereznie. Ő is úgy gondolta, s nagynénje halála után megvette az egész csodálatos berendezést, s ezt tartotta

meg vendégfogadó, ünnepi szobának.) Az esketés után, amire nemigen emlékszem, kezdődött egy nagy, erre szolgáló teremben a sokadalom-lakodalom. Kati is el volt ragadtatva, s nagyon jól éreztük magunkat. A hagyományos fúvós (sramli) zenekar szolgáltatta a zenét, nagyon sok hagyományos népi tánccal, amit, mi persze, ki kellett hagyjunk, de gyönyörködtünk benne, s igazán nagy mulatság volt hajnalig. Én a „gangon", a szabad ég alatt nagyokat beszélgettem az összes hivatalos kalocsai diáktárssal, s Kati Irénkével is (bár nagyon lefoglalták) jól összejött. Főleg finom német sört ittunk, s utána már csak arra emlékszem, ahogy a csodálatos „sváb szobában" felébredek. Aztán persze vonattal – körülményesen: kunszentmiklósi átszállással – utaztunk haza, de Péterrel, Irénkével mindmáig megmaradt jó barátságunk. Én, mint afféle „csavargó", többször kötöttem ki náluk, de mint gimnazistatalálkozón, többször fuvarozott Péter Kalocsán is, s többször tudtunk találkozni nálunk, Pesten is. S édesanyja, a drága Katika néni emlékét, aki sokáig élt, ugyanúgy őrizem, mint édesanyámét.

Diplomázás, Virág születése. Munka és munkahely-keresés

1966 végén és 1967 elején írtam meg az ELTE-n a szakdolgozatomat, mégpedig Nagy László dalai és dalszerűsége volt a téma. Ekkor már szívesen látott vendég voltam a költő Dunára néző, óbudai lakásában, s a beszélgetésen túl a Széchényi könyvtárban is sokat olvasgattam indulásáról és a dal (és népdal) műfajiságáról. De persze a legfontosabb és leglenyűgözőbb az 1965-ben megjelent, áttörő sikerű verseskötete volt: a *Himnusz minden időben*. És verseim első igazi kritikusának is őt tekintettem, mert nemcsak én olvastam őt, de az én (egyre fontosabb) verskísérleteimmel is „boldogítottam". Sokat segített, s pár év múlva első kötetem megjelentetésében is döntő szerepe volt. De ekkortól datálhatom a három nagy folyóiratban való meg-megjelenéseimet is (az elsőként számon tartott 1966-os *Új Írás*-beli közlésem, de hamarosan a *Kortárs*ban és az *Élet és Irodalom*ban is megjelenhettem a vidéki folyóiratok mellett). Ám akkor a legfontosabb cél szakdolgozatom tető alá hozatala volt. Sokat foglalkoztam vele, de időre sikerült is befejeznem. S mivel gépelt formában kellett leadnom (bíráló tanárom a jóemlékű Koczkás Sándor volt), meg kellett oldani ezt is. (Akkoriban bizony nem volt általános az írógép tulajdonlása sem.) Végül drága anyósom szerzett kölcsönben írógépet a munkahelyéről (nagyvállalatnál volt pénzügyi osztályvezető), s munka után, több napon át maga gépelte le, diktálás után, az egész anyagot. Ami tennivaló még volt a diplomáért, azt játszva teljesítettem.

De ennél fontosabb dolog is történt életünkben. 1967. július 8-án megszületett Virág nevű kislányunk. S a „hogyant" illetően nem is történhetett másként akkori helyzetünkben, mint ahogy történt. Én akkor is későn feküdtem le, mint ahogy máig is, s a kinyitott kettős kanapén kívülről aludtam. Amikor Katira hajnalban rájöttek a fájások, eszébe se jutott, hogy engem ébresszen fel, hanem rajtam átlépve édesanyjának szólt. Így ő vitte be a kórházba, s én 11 óra tájban arra ébredtem, hogy cseng a telefon. Kati értesített, hogy túl van és jól van, azaz jól vannak, mert megszületett a kislányunk. Persze azonnal rohantam a kórházba, üvegen át meg is mutatták a kis (és Kiss) Virágot, de hiába, a nagy eseményről lemaradtam.

Így számomra az maradt a nagy esemény, amikor pár nap múlva Katival együtt hazahoztam őket a Tartsay Vilmos utcába. Hát, bizony, nagyon szűken voltunk, a kis gyerekágy csak a hallban fért el, de a kislány aranyos volt, együtt örültünk neki. Éppen ezért rendszeresen nézegettük az apróhirdetéseket, hogy valami jobb megoldást találjunk. Szinte, mint a mesében, akadt is hamarosan egy számunkra ideálisnak tűnő ajánlat. Apósomék ragaszkodtak hozzá, hogy a közelükben maradjunk, s egyszer csak akadt egy megkezdett társasházi építkezésen, OTP-kölcsönnel készülő, átadó másfél szobás lakás, közel, a Böszörményi útról nyíló kis utcácska, a Szoboszlai utca végén. Pesterzsébeti fiatal pár fizetett be oda egy épülő másfél szobás lakásra, de mivel Erzsébeten hamarabb beköltözhető lakáslehetőségük akadt, ettől szerettek volna megválni. Érdekes módon népművelők voltak, a Csili Művelődési Házból, s fillérre elszámoltak az addigi költségeikről. Hihetetlen volt, de igaz volt. Hogy ez ilyen szerencsésen megoldódott, már csak össze kellett szedni kölcsönökből az eddigi költségeket, és OTP-n keresztül felvenni részletekben a szükséges továbbiakat. Ezekben apósomék és a rokonság segítségére számíthattunk. Hogy ez ilyen szerencsésen megoldódott, már csak ki kellett várni az új ház, benne a lakás átadását, ami a házsor végén, a III. emeleten készült, egy nagy panorámaablakkal a körbefogott, jókora zöld „szigetre" néző-en, amiről tudható volt, hogy sosem fogják beépíteni.

Én abban az időben barátaimmal – nem csak a Kilencekkel – gyakran jártam a szerkesztőségeken kívül olyan szórakozóhelyekre, ahol többen és rendszeresen össze szoktunk jönni, találkozni, beszélgetni. A központ magától értetődően az akkor viruló Fiatal Művészek Klubja volt, ahol minden művészeti ágból mi, fiatalok, de idősebbek is szép számmal, rendszeresen szórakoztunk egy-két üveg sör mellett, s ugyanakkor irodalmi esteknek, kiállításoknak és ritka hangversenyeknek is helyet biztosító helyszíne is volt. Akkoriban, úgy emlékszem, Okányi Kiss Ferenc volt az igazgatója, de pár év múlva már Temesi Feri, a Szegedről Pestre szabadult tehetséges fiatal író. S emlékezetes, hogy nekem is volt két estem is ott. Először egy saját költői est, amit Szabó Gyula, a neves színész produkált, mégpedig ingyen (és ezt csak nekem), a közös kunsági származás miatt, mint földinek. Pár év múlva meg, Nagy László halála után, Hegedűs D. Géza közreműködésével, az én szerkesztésemben csináltunk egy szép Nagy László- emlékműsort. – Aztán, ohó, meg ne feledkezzem az Eötvös Klubról, ami ekkor a Károlyi utca sarkán, egy kávéházi pincerendszerben üzemelt, s vezetője egy barátunk, az akkor végzett Rózsa Endre lett. Itt is változatos programok adódtak, de ami lényegesebb volt: itt játszott az akkortájt alakuló zenekarok közül a nevezetes Omega. Sört lehetett kapni, s a „csaposfiú" meg Kovács Pisti fiatalabb barátunk volt, a *Kilencek*ből. S a zenés esti szórakozások mellett hamarosan sor került az *Elérhetetlen föld* költőinek (személyenkénti) előadói és felolvasási estjeire is. Sikeres akció volt ez is, s minden estet korábbi professzorunk, Czine Mihály vezetett be.

Szinte szemközt volt a Fiatal Művészek Klubjával (az akkori) Népköztársaság útja és Bajza utca sarkán az Újságíró Klub, ott is meg-megfordultunk. A Bajza utcában meg egy másik sarokházban székelt az Írószövetség, s bár még nem voltunk tagok, látogattuk a rendezvényeiket. No meg persze a New York Palota, az akkori Hungária Kávéház! Ide sok író és írócska járt, a régi kávéházak miliőjét

árasztotta – ilyenek lehettek a háború előtti nevezetes pesti kávéházak. A körút és a Dohány utca sarkán, szemben az örökké játszó Híradó mozival, lengőajtón át lehetett bejutni magába az épületbe, ahol hatalmas, kupolás belső tér fogadta a látogatót, a mennyezeten Lotz Károly klasszikus freskóival. A földszinten volt a presszó és a kis, márványtetejű asztalkákkal berendezett tulajdonképpeni fő üzletrész (itt egy fekete mellett több író tudott napokon át dolgozni), s a vége egy karzatos részbe torkollott, ahol nagyobb asztalok is voltak – ez volt az emelet, ahol ha többen összejöttünk az antológiatársaságból, általában üldögéltünk. Hogy mennyire bensőséges hely volt, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a főpincér, aki mindenkinek csak „Fodor úr" volt, kisebb kölcsönöket is hajlandó volt adni, ha valaki – akit persze szintén névről ismert – nem tudta még a kávéját sem kifizetni. Ugyanakkor a kávéháznak még volt egy alsó szintje – tulajdonképpen a szíve –, ahová már nevesebb (és játékos kedvű) írók jártak, ott is étkeztek. Ez volt a „mélyvíz", ahová csak kiváltságosok mehettek. Csurka Pista, Végh Tóni, Csukás Pista, Réz Pál, Abody Béla és ilyenek, akik hatalmas kártyacsatákat vívtak napról napra, s persze gyakori vendég volt Zelk Zoltán és Kormos Pista is. Szinte mindnyájan rögzött lóversenyzők is voltak, itteni állandó hazárdjátékuk meg az ún. „lehúzós" vagy más néven „smen" volt. Ez egy gyerekesen egyszerű játék, amihez sok papírpénz szükségeltetett, ugyanis mindegyikőjük előhúzott (vagy fölfordított) egy bankót, s akinek a rajta lévő száma a legnagyobb volt, az zsebelte be az összes többiét. Napról napra nem fogytak ki a játékból, és csak nagy nehezen fogadtak be maguk közé idegent. Ilyen volt mégis a prózaírónak indult Módos Péter közülünk, de neki is hosszabb idő (és sok pénz) kellett, míg befogadták. – A palota körútra néző oldalán pedig sok kiadó és szerkesztőség irodái voltak találhatók. Itt dolgozott, és itt ismertük meg a legizgalmasabb költőt, a „pulóveres szerkesztőt", Kormos Istvánt. Ő találkahelynek is használta a kávéház presszóját, lévén, hogy az emeleten, a Móra Ferenc Könyvkiadóban volt a munkahelye, s szerzőit leginkább ide vitte le tárgyalni. Ez történt velem is – többször levitt oda, és mindig ő fizette a cehhet. – Persze nem feledkezhetem meg két szolidabb találkozóhelyünkről sem. Egyikük az egyetemhez közel eső Bajtárs kisvendéglő – mostani neve, ha jól tudom, Rézkakas. Ide legtöbbször sörözni, randevúzni jártunk. Közelsége (és patinája) miatt természetesen nemcsak mi látogattuk, de több más egyetemista társunk is. Úgyannyira, hogy az utánunk szerveződő Alkotókörnek is – melynek vezetője Mózsi Ferenc barátom volt (Sánta Ferenc legidősebb fia) – ez lett a találkozóhelye. Ebben szintén kvalitásos íróköltő emberkék jöttek össze, akik még a hajdani *Tiszta szívvel*t is megpróbálták életre kelteni, s többségük később szép irodalmi pályát futott be. – Végül kihagyhatatlan az Erzsébet körúti Erzsébet söröző (igazából tágasabb presszó volt), ahová fogalmam sincs, hogyan vetődtünk, de 1967-ben itt véglegesítettük antológiánkat, az Elérhetetlen föld anyagát. Mindnyájunk közreadta azokat a verseket, amiket az antológiába szánt, s közösen, mindegyikünk szavazatával rostáltuk meg azt, versről versre menve. Nem lehetett szigorúbb hivatali cenzor annál, ahogy mi ítélkeztünk egymás írásai fölött. Bizony sokunk sok verse fönnakadt a „rostán", míg kialakult könyvünk végleges formája. Utána már csak a hosszas hivatali huzavona (de nevezhető bátran packázásnak is), ami következett.

Ám nem csak szórakoztunk és presszóztunk, hiszen anyagilag legtöbben nagyon szegényesen álltunk. Az én forrásaim a pár száz forintos ösztöndíj, az eladott menzajegyek ára és az Irodalmi Alaptól (Földeák János!) kapott, ugyancsak szerény segély volt, s ritkásan egy-egy közölt vers honoráriuma. Otthonról, édesanyámtól nem kértem támogatást, sőt, nála hagytam az akkor még járó gyerektartási díjat. Így jutottunk végül a nagy fejű, nagy testű és minden hájjal megkent újpesti csibész barátommal, Szalai Palival arra a gondolatra, hogy valamit tennünk kell. (Súlyos teste ellenére kiválóan futballozott, s neki is irodalmi tervei voltak.) Teli volt mindig ötlettel, s engem tekintett legjobb barátjának. Egy nap kiment az újpesti rakodó pályaudvarra, s szerzett ott éjszakai vagonkirakó munkát mindkettőnk számára. Az ott kapott hatalmas szívlapátokkal szenet kellett kirakodnunk a teli vagonokból, s ha végeztünk, azonnal fizettek. Bizony, a kis klottgatyában is megizzadtunk és jól elfáradtunk. Ez hetente 1-2 alkalommal addig ment, amíg egyszer darabos-poros meszet kellett volna kirakodnunk. Erre már barátom is azt mondta: Nem! – Így hát más után kellett néznünk. Nyár lévén, dinnyeszezon volt, Palinak ismét jó ötlete támadt. Kiment a Nagycsarnokba, beszélt a kofákkal, szállító sofőrökkel, s hamarosan azt vettük észre, hogy egy teherkocsi rakodói vagyunk. Esténként nekivágtunk a főként Alföldön lévő dinnyeföldeknek, ahol nagy kupacokba rakva várt ránk a leszüretelt gyümölcs. Barátom jóval erősebb testfelépítésű volt, mint én, s engem mentesítve mindig a nehezét vállalta a munkának. A dinnyerakásokból a sokszor 10 kg fölötti dinnyéket is ő dobálta föl a teherkocsi rakterébe, én meg ott elkapdostam és elhelyeztem őket a platón. S ha megtelt, mi is ott kuporogtunk hazafelé is a dinnyerakás tetején. Gyönyörűek voltak onnan az éjszakák, és még egy vihar is elkapott bennünket egyszer. Mégpedig a tervezett utolsó utunkon. Még mikor javában raktuk a kocsit, föltűnt tőlünk nagyon messze, a látóhatár szélén az összevissza csapkodó villámlás. Az alföldi nagy éjszakában lévén, a dörgés kezdetben még el sem ért hozzánk. Ám lassan-lassan egyre közelebb ért, mintha a sötét égbolt nyitogatta-hunyorgatta volna tüzes szempilláit, aminek pillanatnyi fényénél körben föl-föl káprázott az egész határ. Csodálatos volt, s én, mint kiskunsági születésű, sem láttam ilyet még a magyar rónán. Mikor aztán végeztünk, megeredt a zápor is. De nem zápor – vihar volt az, hatalmas tűzcsóvákkal és dörgésekkel. Tökig eláztunk, s összekucorodtunk a kocsifedél szélárnyékában. Mire Pesten a csarnokba értünk, persze már csillagos volt az ég.

Szalai Pali meghatározó, sőt megnyerő egyéniség volt, érdekes módon nőügyekben is mindig elérte célját, noha korántsem volt hódító alakja. Még gimnazista korából volt neki egy jóval fiatalabb barátnője, aki rajongott érte – közel laktak egymáshoz, közeli panellakásokban –, akit barátom menyasszonyának tekintett, s aki tabu volt számára is. Az egyetem végeztével, mikor már „Gobó" is, vagyis Lengyel Magdi, esztétika szakon fölkerült az ELTE-re, össze is házasodtak. Előtte viszont, mivel szülei napközben gyárban dolgoztak, sokszor jártam náluk és „Gobóéknál" is, ahol sörözéssel, magnózással víg diákéletet éltünk. (Házasságuk a hosszú mátkaság ellenére nem sikerült. Gobó nehezen viselte Pali felügyeletét és természetét, amit akkor ismert meg igazából. Egyre többet ivott, megjárta az ideggondozó intézetet is, míg végül – nagyon fiata-

lon – véget vetett életének. De 1967-ben, mikor befejeztük az egyetemet, előbb ott álltunk mindketten (és még nagyon sokan, végzősök), hogy hogyan tovább. Az ELTE-végzettséget ugyanis – előtte is, utána is – többen „ugródeszkának" tekintették a legkülönfélébb kulturális munkahelyekhez, és csak egy részünk lett középiskolai tanár. Sokan mentek újságírónak, szerkesztőnek; a népművelés és könyvtár szakosok közül kiemelt moziüzemek igazgatójának álltak, és a Színház és Filmművészeti Főiskolán meg egyenesen szinte elvárás volt az előző diploma, s többen lettek rendező, dramaturg vagy operatőr hallgatók. Legtöbben mégis írók, költők lettek később, de a mi évfolyamunkba járt – utólagos képzésként – Szakonyi Károly és Kertész Ákos is például. Szalai Palival (és Utassy Dzsóval) mi sem akartunk tanárok lenni, hanem az irodalmi életben képzeltük el jövőnket. De egyelőre állást, munkahelyet kellett keresnünk.

Másfél éves nevelőtanárkodás

Az 1966-ban történt házasságkötésem után az 1967-es év szintén meghatározó, mondhatni vízválasztó az életemben. Ekkor fejeztem be ugyanis tanulmányaimat, s az ELTE Bölcsészkarán jó minősítéssel megkaptam diplomámat (szakdolgozatomat meg kiemelték a legjobbak között). Mivel az újságírói pályáról már korábban lemondtam, s nem vonzott sem a tanári, sem a népművelési területen kínálkozó munkakör, Szalai Pali barátom ügyeskedése után egyszer csak nevelőtanárnak tudhattam magamat egy híres (és hírhedt) építőipari konglomerátum ipari tanulós nevelőintézetében. Kollégiumot nem mondhatok, mert az bizony más, mint az a munkásszálláshoz hasonlító, bár iskolai intézmény. Maga az épület emeletes, hosszú kockaépület, ahol 100-120 körüli létszámú ipari tanulót szállásoltak be, főként nyírségi és bihari kiskamaszokat, akik főként – egyebek mellett – kőműves- és ácsszakmát tanultak. Heti váltásban végezték tanulóidejüket, vagyis egy hét gyakorlati munka a vállalatok építkezésein (ahol leginkább segédmunkára használták őket), s egy hét elméleti, iskolai képzés, a szálláshelytől mintegy 300 méterre lévő, szintén emeletes iskolában. (A tanárokat, tanítókat néha helyettesíteni kellett, s erre meg minket, nevelőtanárokat kértek föl.) De a komplexum szinte legfontosabb része, ahol nekünk beosztás szerint az étkezéseket kellett „levezényelnünk" (szó szerint!), a háromszög harmadik csúcsán, a mintegy 150 méternyire lévő étkezde volt. Ez jókora épület volt, négyszemélyes asztalokkal, s önkiszolgálóként működő tálcás lebonyolítással. A konyhán és a kiszolgálópult másik oldalán vagy 8-10 fiatal főzőasszony és konyhalány dolgozott, nem éppen a legsterilebb körülmények között, s bizony ki-kivetették szemüket a tanárokra, s főként ránk, nevelőkre. – Viszont képzelni lehet, hogy az étkezések megkezdésének jelére a kiözönlő, fegyelmezetlen és éhes kamaszok tolongásának és bizonyos rendben történő „kordában tartásának" biztosítása micsoda megpróbáltatást jelentett az egész akciót levezénylő nevelőtanárnak. Szinte ez volt szolgálatunk legkritikusabb része.

De csak sorjában! A szeptemberi iskolakezdéskor, a megbeszélt időben, megjelentünk Szalai Palival az intézetben, vagyis a diákotthon nevelői szobájában. Ez a bejárattól nem túl messze, az otthonvezetői irodával szemközt, egy meglehetősen

tágas terem volt, íróasztalokkal, székekkel. Mintegy „fogadásunkra" megjelent az intézet vezetősége, úgymint N. István tanító-iskolaigazgató, K. János otthonvezető, B. Sándor nevelőtanár és párttitkár, valamint vagy öt-hat szimpla nevelő. Ott volt Réti elvtárs is, a 43-as Építő Vállalat képviselője, akiknek a legtöbb tanulójuk volt az intézményben – az egész iskolarendszert ugyanis különböző építőipari nagyvállalatok tartották fönn, ők finanszírozták, hogy biztosítsák jövendő szakmunkásigényüket. Réti elvtárs egy üveg konyakot is hozott, s így egyre barátságosabbá vált a kölcsönös ismerkedés. (Az ilyen feltűnően tisztességes fogadtatásnak valószínűen az lehetett az oka, hogy Palival mi lehettünk az egyedüli egyetemet végzettek.) A joviális és mosolygós iskolaigazgató pármondatos köszöntője után K. János otthonvezető szólt leendő munkánkról – a régi időkben „snájdignak" mondták volna alakját, annál is inkább, mert levitézlett katonatiszt volt, századosi rangban, gondozott, sötét bajusszal, s nagy problémát jelentettek számára mondjuk a suk-sükös szavak. Töredezett beszédében elmondta, hogy különösen a rendre, fegyelemre kell ügyelnünk, s a lakószobákban naponta így kell vizitálnunk, vagyis leginkább dresszírozást várnak el tőlünk. Ugyanis a hatágyas lakószobák szerint osztották ki a nevelőtanároknak a gondjaikra bízott gyerekeket, s ahogy mondta: a „körletrend", a betört ablakok megcsináltatása (és hasonlók) lesznek a legfontosabb elvárások velünk szemben. És havonta egyszer kell tartanunk számukra egy „nevelői órát". – Én a hosszú emeleti folyosón az első három szobát kaptam, Pali barátom meg a következő hármat. A folyosó jobb sarkában volt egy elég tágas szoba a nevelőtanárok részére, ahol a szint nevelői leginkább tartózkodtak. A részletek s a többi tennivaló, úgymond, majd menet közben kialakul.

Nevelőtanártársaink, bár nem volt képesítésük (amire, ahogy kiderült, nem is volt szükség), szimpatikusak és segítőkészek voltak. Napi munkabeosztásunk attól függött, hogy a gyerekek iskolában vagy a munkahelyen voltak-e, ennek megfelelően voltunk heti váltásban délelőttösök vagy délutánosok. És volt sorrend szerint az ügyelet, amikor a nevelő huszonnégyórázott, ő bonyolította le az ébresztőt és a takarodót, s amikor este 10-11 órakor elcsendesült az otthon, ő is lefekhetett ébresztőig az ügyeletes szobában. – Persze megismerkedtünk szobák szerint az ott lakó tanulóinkkal, s legelőbb is megválasztattam a hat fő közül egyet „szobafelelősnek", s leginkább őáltala bonyolítottuk a napi dolgokat. De ennek nemigen volt foganatja – általában (köztük lévén) magamnak kellett a „körletrendet", szobarendet és hasonlókat biztosíttatnom. (Ilyen volt például, amin az elején csak mosolyogtunk, az ablaktörések rendezése, mert bizony szinte minden héten betörtek egy-egy ablakot, s azt nekik kellett megcsináltatniuk. De még az ablakon lévő vitrázs függönyök precíz állása is téma volt az otthonvezetőnek.)

Pár hét után Szalai Pali barátommal úgy gondoltuk, hogy megpróbáljuk Utassy Dzsót is közénk hozni, aki a Hajógyárban helyezkedett el könyvtárosként. S Dzsó nem sokat gondolkodott – hamarosan ő is köztünk volt, s a folyosó végén kapott szintén három szobát, ahol jól el lehetett bújni. És ezen fölbuzdulván, úgy gondoltuk, megpróbálunk még néhány volt egyetemistatársat megnyerni, s együttesen hátha sikerül a tanulókért valamit tenni, mert bizony nagyon viszszaéltek védtelenségükkel a vállalatoknál, s az otthonban való létük is mostoha,

mondhatni munkásszállón lakó sors volt, napról napra tengetett és igénytelen. S mit ad isten: hamarosan volt úgy, hogy öten is voltunk egyetemi kollégák (köztük Filosz is, vagyis Péntek Imre a *Kilencek* társaságából), de bizony a viszonyok maradtak megrögzötten a becövekelt régiek, mozdíthatatlanok – a „szocializmus" (és kádárizmus) nagyobb dicsőségére.

Én néhány alkalommal helyettesítettem az iskolában történelemórán, általában viszont a „gyerekeim" körében tartózkodtam, de bevallom: sem tanárnak, sem nevelőnek nem voltam jó. Vagy „haverkodtam", barátkoztam, amit ők gonoszul kihasználtak, vagy ezeken begurulva kiabáltam velük – vagyis nem tudtam fegyelmet tartani, ami pedig az egyik legfontosabb elvárás lett volna. Előfordult például, hogy egy este az egyik szobámban számon kértem valamit, de olyan közönyös, érdektelen pofákat vágtak, hogy én meg viszonzásul úgy rájuk vágtam, elrohanva, az ajtót, hogy üvegbetétje ripityára tört. Vagyis amit máskor rajtuk kellett számon kérnem (törött ablakok megcsináltatása), én is abba a helyzetbe kerültem. – Ilyen változékony, hektikus viselkedés ellenére azonban úgy érzem, „gyerekeim" szerettek, aminek jeléül tartottam, hogy a nemrég sugárzott „Tenkes kapitánya" filmsorozatnak az egyik pozitív kuruc hőséről formázták rám a „becenevet": maguk között Buga Jakabnak hívtak. Én ezt büszkén viseltem. De emlékezetes maradt az is, ahogy március 21-én, névnapomon köszöntöttek. Előbb csak egyenként somfordált be a nevelőibe néhány kedves tanulóm kis saját ajándékkal, majd közületileg is köszöntöttek valamennyien. Kissé megható volt az eset számomra, s én, úgy gondolom, megfelelően reagáltam. Szigorú arccal felsorakoztattam őket, s közületileg átvonultunk a nem messze működő fagyizóba. Mindegyik kapott egy-egy háromgombócos fagylaltot az én kontómra. Ezen meg ők illetődtek meg, mert ilyesmi nem volt szokásos az intézményben.

De közben sok időt töltöttünk mi, nevelők, a földszinti tágas nevelőtanári szobában is, és sok mindenről beszélgettünk, de az 56-os forradalom, valamint leverése tabu volt. Ezek voltak a legnyugodtabb óráim az otthonban, nem politizáltunk. És itt tartotta Koncz János otthonvezető havonta egyszer a nevelőtanári „értekezletet", ahol leginkább két kollégánk munkája volt a célpont, akik csinálhattak bármit – szerintem nagyon jó nevelők voltak –, nem úszhatták meg a megalázó értékelésüket. (A „levitézlett százados" egyébként alig-alig hagyta el szemközt lévő irodáját.) – Egyszer, egy békés délután fölmerült, hogy mivel többen is totóztak „maszekban", vonjuk össze erőinket, s közös „pénzbedobással" alakuljunk egy kis totózó csapattá. (A futballhoz mindenki ért, s mindőnkre ránk fért volna komolyabb nyeremény.) Ez éppen akkortájt tetőzött, amikor az egyik tanuló – éppen az én gyerekeim közül – 13+1-es telitalálatot ért el. (Természetesen jó időre ez került az érdeklődés középpontjába.) Nekünk nem volt ilyen szerencsénk, pedig egyik társunk szorgalmasan töltögette hetenként a szelvényeket. Viszont engem és Szalai Pali barátomat annyira elkapott ez a játékszenvedély, hogy kutattunk mind újabb és újabb variációs lehetőségek és totókulcsok után. Olvastuk a *Sportfogadás* nevű „sárga újságot", s megpróbáltunk „szisztematikusan" játszani. Ez aztán tüzelt és kitartott mindvégig, amíg ott dolgoztam. De a gyakorlatban is űztük a futballt a szomszédos füves futballpályán

a Szoc. Reál edzésein túl, sőt az iskola tornatanára összehozta és „edzette" az otthon futballcsapatát, akiket benevezett és játszatott a megfelelő diákbajnokságban, jó eredményeket is értek el. Engem pedig felkért a tartalékok edzőjének, akik szintén nagyon ügyes gyerekek voltak, s mint „második csapat", úgy szerepeltek. Élvezettel csináltam ezt a dolgot, jó kis együttest alakítottam ki belőlük, de aztán elvette a kedvemet, hogy a tornatanár a legügyesebb játékosaimat többször is elszipkázta és vitte az „első csapatba". (Totózós játékszenvedélyem viszont még sokáig, évtizedekre megmaradt, sőt fokozódott – életem fontos tevékenységévé vált – akkor is, amikor már régen fölhagytam a nevelőtanársággal.)

Egyik legnevezetesebb eset számomra akkor adódott, amikor – 1968. augusztus 21-én – a szovjetek bevonultatták a magyar csapatokat is Csehszlovákiába, az ún. „emberarcú szocializmus" igézetével kialakult kínos (másrészről meg reményt keltő) helyzet fölszámolására. Éppen ügyeletes voltam, délelőtt egyedül a nevelői szobában, aminek ajtaja, ablaka nyitva volt. Teljes letargiába és felháborodásba taszított a híradás, aminek feloldására egy jó ötletem támadt. Az intézet nem sokkal azelőtt szerezte be Kodály Psalmus Hungaricusának hanglemezét. Az ablakba tettem a lemezjátszót, s a legnagyobb hangerőre kapcsolva elkezdtem forgatni rajta a lemezt. Nem egyszer – háromszor-négyszer egymás után. A folyosón közben kaján, csúfondáros arccal többször elment a párttitkár. Nem jött be, nem szólt semmit, csak undok pofával bevigyorgott. Hát így éltem én meg akkor hazánk szégyenletes, szolgalelkű cselekedetét! Mert tudtam, hogy az ország romlatlan többsége drukkolt Dubcsekéknek.

A fegyelemtartással tanulóim között mindig problémám volt, még ha néhány nevelőtanártársam önzetlenül is sok segítséget nyújtott. De volt egy jól megtermett, csupa izom és destruktív gyerekem, aki az egyik szobát teljesen uralta, és számomra szinte teljesen kezelhetetlen volt. Napi gondjaim voltak vele, és bárhogy próbáltam büntetni, vagy rengetegszer a lelkére beszélni, semmit sem sikerült elérnem nála. H. Jánosnak hívták, és egyértelműen vezetésre termett alkat volt, amit lázadó kamaszként érvényesíteni is tudott – rossz irányba – társai között. Odáig fajult a helyzet, hogy egy kirívóan destruktív eset után kénytelen voltam levinni az otthonvezető „századoshoz", aki már tudott a problémámról, és felhatalmazott, hogy egy következő ilyen alkalommal vigyem le hozzá. És lőn. Az otthonvezető hol szigorúan, hol meg megnyerően – sok suk-sükkel – próbált beszélni vele, de semmit sem ért el: János leszegett fejjel, konokan hallgatott, több konkrét kérdésre nem volt hajlandó megnyilatkozni. Végül tehetetlenségében azt kérdezte tőle: – Mondd, fiam, tisztelsz te egyáltalán valakit is magad fölött? Engem például tisztelsz? – János fölemelte végre a fejét, és szinte farkasszemet nézve, végül határozottan megszólalt: – Nem! – A volt századost mintha fenékbe rúgták volna. De azért automatikusan kérdezte tovább: – És a nevelődet tiszteled? – Azt igen! – válaszolta szintén határozottan. Ekkor hirtelen egy jóleső, meleg hullám öntött el belül. Arra emlékszem még, hogy K. „elvtárs" kicsapással fenyegette meg tanítványomat, s ahogy irodájából kiszédelegtünk, János cinkosan rám mosolygott. S a továbbiakban tényleg kevesebb gondom volt vele. És bármenynyire „rossz" nevelőtanárnak tartottak is (és magamnak is ez volt a véleményem magamról), tudtam, hogy ilyen „csillag-pillanatot" kevesen élhettek meg.

Közben zajlott az élet az intézetben, a nevelői szobában is, G. nevű, tót származású társunk fáradhatatlanul töltögette a totószelvényeket, kevés sikerrel. A párttitkár nevelő „elvtárs" meg egyre nyilvánvalóbban fúrta az otthonvezető „elvtársat". És egyszer csak (1968 vége felé) új „elvtárs" került az intézetbe, akit ráadásul Kádár Jánosnak hívtak. Jó kiállású, jól megtermett ember volt, aki a nevelőtanári szobában szokásos beszélgetések közben hamarosan előadta (sőt mutatta is), hogy hogyan kell az „ellenforradalmárokra", a „fasisztákra" lőni, térdre célozva ártalmatlanná tenni őket, mert ő ezt csinálta 1956-ban. Mi, legtöbben elborzadva hallgattuk. És „Kádár elvtárs" hamarosan átvette a szót az egész intézetben. És – mit ad isten! – fúrni kezdte az addig furkálódó párttitkárt. Ennek meg is lett az eredménye – nem sok idő kellett, hogy ő legyen az új párttitkár. De ez nem volt elég neki, alig melegedett meg alatta a szék, fúrni kezdte ő is az otthonigazgatót. Nem is eredménytelenül, mert – amikor már én nem voltam ott, de a barátaim beszámoltak róla – ő lett az „otthonvezető elvtárs" is.

Én ugyanis az év végével beadtam felmondásomat. Nem bírtam tovább idegekkel. Mikor leszálltam a buszról – jó közlekedés volt még Budáról is –, s mentem végig a Várna utcán munkahelyem felé, előbb egy, aztán kettő, végül egy egész tál gombócot éreztem a gyomromban az irtózattól. Az egészből elegem lett, de különösen a leves- és főzelékmocskos ebédlőben az étkezések levezényléséből, s a nevelői szobában a kimondhatatlanul is kialakult politikai dupla Kádár-viszonyokból. Otthon feleségemmel megbeszéltük, hogy mivel nagyon sok közöletlen versem van, s éppen akkor kezdtek el a folyóiratok rendszeresebben közölni, megpróbálok „szabadúszó" lenni. (És ezt apósomék is támogatták.) Barátaim a nevelőotthonban, különösen Szalai Pali és Dzsó (de a vezetőség is) mindent bevetve próbáltak lebeszélni tervemről; még Juhász Ferenc is elmondta, hogy ne tegyem, mert költészetből nem lehet megélni (igaz, jobb munkalehetőséget nem ajánlott) – december végével (s az év, 1968 végével is) otthagytam a Várna utcai konglomerátumot, s mint az összepréselt szőlő a felszakított présben, hatalmasan és jólesően nyújtózkodtam ki a (képzelt) szabadságban.

Norman Jope

Névtelen tekintetek

(Anonymous Eyes)

A város alászáll. A mozgólépcsők végtelenjében
húz a hátunkra a szél, süvít a bejárat felől,
el a bugyireklámok és állítólagos sikerkönyvek mellett –
a messzi hegyekből hozza a farkasordítást,
és mi haladunk tovább mozdulatlanul a peron felé,
ahol a síneken túl tévék sorfala
sugároz bugyuta híreket kedves utasainknak.
Egy rejtett mikrofonból recsegő hang utasít
a biztonsági sávot szabadon hagyni. Névtelen tekintetek
százai követik valószínűleg,
de gazdáik észre sem veszik – most is
újságjaik és világfájdalmuk mögé bújnak,
amint az alagúton hirtelen bársonyos, szemmintás
molylepkék millióinak raja robog át.
Mi pedig csak állunk, és próbáljuk megfejteni ezt az álmot.

Alkonyat

(Dusk)

Kilépünk a metróból a kékesszürke fénybe,
és kint mindent kéken borít a hó.
Az alkonyatban kékké mélyül a szürke ég
a téli időjárásnak megfelelően, hömpölyög a sűrű köd
és a munkába igyekezők sűrű kabát- és sáltömege
a buszok és metrók, esetleg a drága fagyival,
komoly nyakkendőkkel és álmos, hajnali
járókelők hosszú soraival tömött postákkal teli
plázák irányába, hiszen így van ez
Európának ezen a részén. Igyekeznek megnyújtani
a rövid napokat, délben leragad a szemük,
közös, néma félálomban lépnek ki a metróból
és mennek tovább, várva a nap közeli végét.

Jég borítja a járdát és jég szúrja a tüdőket,
a jég sztyeppétől tengerig feszülő sivár tömegét
csak időnkét szakítja meg valami.
Mint bástyák állnak a paneltömbök,
szilárdnak tűnnek, nem úgy, mint Angliában,
katonasorban egymás után, minden oldalon.
A várost torkát szorító jég hatalmából
megszökni talán senki sem álmodik –
koszorújuk fáradt ajkak hideg sóhaja.

Tarcsay Zoltán fordításai

Illyés Gyula
Félbe-szerbe III.

Ahova följutottam, rögtön lebecsültem. Polcot és rangot. Célt és pénzt. Ebből származik, hogy a viszonzott szeretet és szerelem viszont fokozta – a végtelenségig tudta volna fokozni – a bennem eredetileg gerjedt érzést. Vajon azért, mert szerény voltam, s mégis törtető? Épp azért törtető, mert kínzóan szerény?

A szerencse fiának szánt a sors? Olyan formán, mint a mesék és mitológia szerencséseit, akiket sikerük tesz boldogtalanná.

* * *

Botrányos az emlékezőképességem. Ha meg akarom írni, ki kell találnom a múltamat. De mit csinál a valamirevaló történetíró is? Nem mást, mint a regény- vagy a drámaíró. Van az asztalán néhány évszám: egypár sárgult szerződés-levél, két marék pletyka, melyek úgy ellentmondanak, hogy tökéletesen megsemmisítik egymást; egy véka rágalom. Ezeket turkálva, illesztgetve kell ráéreznie, aztán ábrázolnia az igazságot, ha van hozzá kellő ihlete és tolla. Műve pontosan úgy jó, ahogy az *Éducation Sentimentale* vagy a *Du côté de chez Swann* jó. Minden múlt egy-egy jelen alkotása. Meg az amúgy nyersen ömlesztett adathalom is az; mert ott meg az olvasó képzelete és ihlete alkot.

* * *

Ez a kutya a szemével hallja a szót. Ez a tehén a szemével panaszkodik. Ez a bagoly a szemével válaszol. A beszédre süket és néma állatoknak a szemükben van a fülük és a nyelvük. Akár ennek a lánynak a villamoson. Mert neki meg fölösleges a fül meg a nyelv, úgy társalog még szeme a világgal. Addig vagyunk édenkertiek, míg így értünk és így értetjük meg magunkat.

* * *

Mégiscsak meg kell állnom, jobbra-balra, majd mögém tekintenem: kik közé is kerültem? Amiközben előre tekinteni soha eszembe sem jutott. De bizonyos voltam, hogy jó irányban haladok, a régi úton. Agyam iránytűje oly megnyugtatóan tájékoztatott nemcsak a keresztutaknál, hanem a dűlők átvágásánál egy-egy évre taposott ösvények előtt is.

De nyelvet mintha mégis másfélét beszélnék; azt értve csak rajta: mintha másképp ejteném a szót. Mások bólintanak a szavaimra; illetve mintha néme-

lyek, akik eddig bólintottak, most kelletlenebbül tennék, vagy nem is tennék egyáltalán.

* * *

Létünkről a leglényegesebb megállapítás, hogy képtelenek vagyunk annyira előre látni, amennyire megvan bennünk az igény. Azaz a síron is túl. Erre a megaláztatásra egy lehet a válasz. Olyan szekér után, amely nem vesz fel az *én* utamra, nem szaladok egy lépést sem. Tehát pontosan csak a mostani perccel vagyok hajlandó foglalkozni. Mert hisz az ezután következőt sem láthatom lényegileg világosabban, mint azt a síron túlit. Ennek sem én vagyok a föltétlen ura.

Azt az időtartamot kezelhetem tehát csak emberhez méltóan, amelyre kiterjed az akaratom.

Pillanatonként kell élni az életet.

* * *

Szellemi emberek tévedései. A lángelmék naponta tévedhetnek: másnap helyre ütik. Tévedhet a nagy tehetség is: újabb nagy teljesítménnyel szintén helyesbít. Hogy a ranglétrán ki van mélyebben: egyik ismérv: a lentire a bűne örökre rátapad. Méltán. Hisz érdemtelenül kapaszkodott föl, s járatta nem képességét, hanem a száját, felelőtlenül, megbízatás nélkül.

* * *

Szeretem a megjavított, a baleseteiken vagy betegségeiken átsegített holmikat. Három újért nem adnám a régi – még a két világháború közti –, házilag tölthető szódásüveget, mely csak a nyomókája alá illesztett parafadugóval működik, mert másképp kimegy belőle a szénsav. Más ízű volna a kávé, ha nem abba az alumíniumbögrébe csorogna, amelynek fülén a letört hőszigetelő műanyagot én pótoltam ügyesen odatekert madzagréteggel. Ódivatú – elöltöltő – Watermanomat évekig csak azért használtam, mert megrepedt kupakjára apám forrasztott egy kis rézkarikát. A ház napsütéses oldalán a két öreg nyugszék már valóságos bárka a toldalék lécdaraboktól, melyeket nyárról nyárra elgyengült részeikre szögeltem, hogy még és még és még megtartsanak az ölükben.

* * *

Anyai nagyapánk elindult – nagyanyánk utolsó szépítési ellenőrzése után – a vasárnapi istentiszteletre. De feleútjából visszatért.

– Nem tetted a zsebembe a késemet.

* * *

A táj képe a hegyről húsz éve szebb volt, noha szigorúbb, megkomponáltabb: vízszintesen négy erős vonal: az országúté, a tószegélyé, és túlnan a dombvonulat, s merőlegesen erre a tíz még vékony jegenye alja és taréja. Azóta mindenhol fölburjánzott a zöld, elkente és meglágyította, amit a szándék alkotott.

* * *

Vannak családok, ahol a gyerekek mást se hallanak, mint hogy a mama már tízéves korában kenyeret keresett, a papa már nyolcéves korában, annak a papája meg már hétéves korában – és így tovább. Az ilyen család némi képzelőerővel megvert ivadéka aztán azt gondolhatja, hogy a dédnagypapa papája eszerint már egyéves korában maga tartotta el magát, annak papája meg tán már a mamája méhében leckét adott és újságot árult.

Vannak aztán családok, ahol ugyan a papa is örökölt valami vagyont, de a nagypapa aztán! És a dédapa! Annak a papája már egynapi kocsizással sem tudott lemenni a földbirtokairól, annak a papája pedig egyszerűen maga volt a világteremtő atyaúristen.

Közbel családja az első csapatba tartozott.

Sczitinszkyé a másodikba.

Különben egy emeleten laktak; ez is, az is szoba-konyhás lakásban.

* * *

A költő az költő; élete végéig lehet úgy költő az ember, hogy a szomszédja sem gyanítja. Egy rossz ceruzavég, néhány rejtelmes sor lefirkantása egy ócska noteszba, és kész. Vagy még az sem. Az ember sétál az utcán, nézelődik a mozik előcsarnokában, de halála percéig és közben alkot. Vagyis álmodozik, tervez, jeleneteket gondol ki, de úgy, hogy arcát elönti a vér, s zsebre dugott öklét alig tudja visszatartani a lendületekből. A költő akkor is alkot, ha egy sort sem írt papírra. Vagyis neki semmi szerszámra nincs szüksége. A napi életben, polgári jártunkban-keltünkben olyan észrevétlenül hordozhatjuk költő mivoltunkat, akár azt, hogy jó korcsolyázók vagyunk, vagy azt, hogy bölcsességfogunkban van egy tömés.

* * *

Idősödő ember mit tegyen az idővel? Tagadja meg az elsőbbségét; vesse meg az uralmát.

Milyen gyanús rendőrkopói kéj tüzel némely irodalomtörténészt, hogy darabról darabra időrendbe rakja egy-egy alkotó műveit: kinyomozza a kronológia fonalát.

* * *

A lehetségessé váló magyar forradalomnak nem csak a saját reakciójával kellett fölvennie a harcot. Egész Európáéval. Az egész világéval.

* * *

Amit kitép a szél

Az író évei olyanok, mint a gyümölcsfáé. A rügyből levél lesz, a levélből avar; a virágból gyümölcs. Talaj és ég együtt dolgozik, hogy megérjen a maga rendjén, aminek meg kell érnie.

Van azonban, mikor a szél is beavatkozik.

* * *

Amikor Reverdy meghalt, Aragon hosszú újságkolumnákat töltött meg a maga ziháló, bőven ömlő mondataival: az élők közt ő volt a legnagyobb. Tizenkét éve ennek.

Azóta sem írta le Reverdy nevét.

Én sem erőszakoltam elő a már túl szorosan sorakozó egykori kedvenceim közül.

* * *

Ezer méter fölött a hangunk is megváltozik három-négy nap után.

* * *

Gautier emlékezetes mondatát, hogy *L'inexprimable n'existe pas* kétféleképp lehet érteni.

Nincs, amit nem lehet kifejezni. És: amit nem lehet kifejezni, nincs is.

A kartézianus elme az utóbbi felé hajlik. De ezt megint kétféleképp érthetjük.

* * *

Juhász Gyulát kétszer láttam, de egyik alkalommal sem beszéltem vele. Emlékem róla mégis oly meghitt, alakja, arca, tekintete oly elevenen él fejemben, mint csak az igen-igen jól ismert embereinké.

Mindkét alkalommal igen népes társaságban láttam egy-egy irodalmi találkozón. Itt is, ott is állva vagy ülve egy csoport ünneplőbe öltözött híres férfi, de köztük egy-egy nő is – csak úgy sistergett, pörgött a szó ezekben a csoportokban, néha messzebbre lőtt röppentyűként a csoportok között.

* * *

Csók István

Van egy szem varázslatos gyümölcsöm. Az ifjúság ízei és illatai vannak belezárva, azon frissen rejtelmes mód tartósítva. S képtelen vagyok föltörni. Szilárdabb csonthéjú, mint a legkeményebb kőzetű dió.

Agyam birkózik ezzel a gyümölccsel. Órákat töltöttem az imént is a feszegetésével.

Ez a gyümölcs a fejemben egy boldog délután derűje. Ezt a délutánt egy napfényes ég alatt egy budai kertben, illetve annak műtermes villájában töltöttem. Emlékszem, amikor a vasrácsos kerítésen kiléptem, majd arra, ahogy a kapun kijöttem.

* * *

Nem emlegetjük Molnár Ákost. Novellái leülepedettek voltak, ilyen módon átlátszóak, mint a fény elé emelt víz. De emlegetjük-e eleget Pap Károlyt, Gellérit? Vagy egyáltalán Komor Andrást? És Kádár Erzsébetet?

* * *

A vitát általában a bajvívással rokonítjuk. Ez szembenállást, diadalmaskodhatnékot idéz. Holott vitában is a legizgalmasabb (számomra) az, amikor a küzdelem azért folyik, hogy a felek egymást ne térdre, hanem kölcsönösen jó irányba szökdeltessék, kettős erejű helytállásra.

Móricz Zsigmonddal volt nekem is vitám, sőt mérkőzésem. De mindig ilyen barátságos célzatú. Noha korántsem tartoztam azok közé, akiket rögtön atyai baráti körébe fogadott; Darvas, Erdei, Féja, Németh példájára.

Egy malomban őröltettünk. Más-más lisztet, illetve darálékot igényelve.

Most ebben a napról napra elzárt naplójában látom, mi is lehetett volna köztünk nem a meg-, hanem a kivívandó.

1935. április 23. este fél kilenckor ezt kezdte kopogtatni elnyűhetetlen gépén:

„Illyés Gyula cikkében egy ötlet van, ami megrezzentett: »Mi az oka annak, hogy minden magyar író az aggodalomtól elszorult szív dobbanásával szólal meg, mihelyt a nemzet sorsáról van szó?«

Ennek persze egy igen egyszerű oka van. A börtönben a rab nem tudja áttörni a falakat, tehát, hogy meg ne haragítsa az őröket, remegve szól a szabadságról.

Magyarország 1526 óta tiszta rabságban él. Még a XVI. században csak a török rettegés volt, ez azonban egészen másnemű, mint a következő kortól kezdve a némettől való félelem. […] már a hódoltság idején kezdett megnőni a félelem és a remegés, hogy nem is a török az igazi ellenség, hanem a német király. Az osztrák ház, s még nem is az uralkodók személy szerint, mert az uralkodók rendszerint áthárították vagy átengedték a magyar ügyek vezetését az államtanácsosokra: tehát rájöttek a magyarok, hogy a Rendszerrel állnak szemközt. Az a veszedelmes.

Itt egy állandó és magasabb kultúrájú ellenséggel állottunk szemben. Olyan politikai és katonai hatalmassággal, amellyel nem lehetett mérkőzni. Ez tartott 1606-tól egész 1914-ig. Három századon át. Minél tovább jutott az idő, annál nyilvánvalóbb lett, hogy itt egy kérlelhetetlen ellenféllel áll szemben a magyar. S főleg mint faj. A fajta, az idegen nyelven beszélő magyarság volt elfojtásra ítélve. Pláne ennek a magyarságnak túlnyomó többsége protestáns lett, s a vallási ellentét még súlyosabbá tette a távolságot. Az ellenreformáció akaratlan is magyarellenességgé vált.

A költők azonban csak a XVIII. század végén jöttek tudatára ennek a reménytelenségnek, amit a magyar politikusok már a XVII. században tisztán tudtak: hogy itt faji harc folyik. A németség tudatosan, szívós célkitűzéssel dolgozik ennek e népnek a megsemmisítésén. Zrínyi Miklós, a Wesselényi-összeesküvés, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc még mind magyar fajtasérelmekkel lázadtak fel. Az egyes támadások leveretése után az elkobzott birtokokat az uralkodó rendszer sorra felparcellázta német származású tulajdonosok kezébe. A Rákóczi-uradalmakat, főleg a legnagyobb darabokban német tábornokoknak adták, hogy megbízható kezekben legyen a föld és népe. Tíz ilyen generálist sorol fel a Rákóczi Emlékkönyv-ben Wellmann Imre. De nemcsak a Rákóczi-birtokokat, hanem minden megüresedett, elkonfiskált, vagy valamiképp felszabadultnak tekintett birtokot németek kaptak. Ezenfelül az elnéptelenedett vidékekre németeket telepítettek, akiket a hatalom minden segítségével elhalmoztak. Lipót alatt Kollonich nyíltan hirdette, hogy az a cél, a magyarokat egy lábig kiirtani. Mivel ezt nem hajthatták végre, legalább anyagilag, gazdaságilag és kultúrában semmisítették meg, ahol csak lehetett. […]

Mit tehetett a költő, remegett a hangja abban a pillanatban, mikor a faj sorsára gondolt. […]

Ady sokkal jobban benne volt a politikában, mint bárki a költők közül: ő még ebben az állapotban találta az életet. És talán mindenkinél jobban kipakolt a külpolitikai betyárságok ellen. […]

Én az élettel a falusi tanulmányok alatt ismerkedtem meg, és meglepett s megdöbbentett a nép elhanyagoltsága és nyomora. Az én műveim szociális fájdalmakból származtak, de politikai gondolatokkal nem voltak alátámasztva. […] így csak most láttam életemben először választást, s így nem mentem át azon a politikai gyűlöletviharon, ami a közigazgatást a néptől elválasztja. Csak most láttam, mennyire semmibe sem veszik a megyei urak a földmívest, különösen ha magyar. […] Szóval húsz év előtt még nem volt magyar lélek. […] Most ezek a fiatalok a maguk vad és vak lelkességében megindítottak valamit." (Móricz Virág, Tíz év I. Bp., Szépirodalmi, 1981, 410–413.)

* * *

Soha ki nem adott, de nem is kiadásra szánt naplójában többféleképp is megrajzolja a maga portréját Móricz Zsigmond. Más-más háttérrel, környezettel; de mindig teljes alakzatban.

Néha csak egy-két vonással. Ránk bízva, hogy egésszé kerekítsük.

Meghökkentően kerekül elénk a vigvamja előtt ülő öreg indián.

Azok szemét hökkentve, akik nem lehettek sose fültanúi, hogy egy közproblémáról szót eresztve a monológjai milyen *szolilogokká* kanyarodtak.

* * *

Faj és fajta

Szellemi életünkben századok óta hamisíthatatlan csengése volt e szavaknak: nép és faj. Fedezete színtisztán nemes még Ady, Móricz és Babits pénzverdéjében is.

Amikor eljutott hozzánk is, a múlt század néhány magánfilozófusának a receptkönyvei, melyeket a szaktudományok sosem ellenőriztek, a jövőidézés sarlatánjai, a politikai alkimisták végzetes eszme-inflációt hoztak Európára. Hogy az eredendő magyar szellemiség szóhasználata a *népi* mennyire más, mint a *völkisch*, hogy az Ete törzséből származó Kölcsey csak azért „büszke magyar", mert az a tudat az ilyen törzsbelire nem kiváltságot, hanem szolgálatot jelent – azt hihettük, hogy ez nálunk nem kíván tisztázást.

Arany János még félremagyarázhatatlanul fogalmazhatott ebben a mondatában is: „…s nem tagadom meg a keleti fajt!"

Holott mintha szűkített volna valamelyest a magyar anyanyelvűek körén ezzel a szóval.

Semmiképp sem valami kizárás célzatával. Az a szorosabb kör bárki számára nyitva állt. Barátját, ifjan költői példaképét, majd vénen is lelki mentorát nyilvánvalóan e körön belül, sőt ugyancsak annak közepébe helyezte. Népe eszményi

hangadójának, fegyverforgatójának tekintette. Noha Hrúz Mária magyar szóejtésében az ő füle jól ráérzett még a szlovákos alapzöngékre is.

* * *

Arany János afféle lélektani *teszt* is az irodalomkedvelők táborában. Fagyasztóan kimondott neve a *probandus*ok arcán mosolyok sorozata után állapodik meg a véglegesben. Móricz Zsigmond, akivel pedig ugyancsak egy bordában szőtték, a kifogásaival késztette az elismerését.

* * *

Hogy a tehetség első ismérve a szembeszegülés, ez épp Arany eszmélődése idején lett közszólam és közhiedelem. De honnan is ömlött szét Európára? Azokból a többé-kevésbé rangos *Hotel Pimodanokból* és *lupanarokból*, ne válogassuk a kellő fordítás szavait: drágább és olcsóbb bordélyházakból, melyekbe a jómódú polgárságból a duzzogó művészet kivonult, látványosan: vagyis remélve, hogy visszacsalogatják.

* * *

A legsúlyosabb írószobor Magyarországon Aranyé. A hatalmas tömegű ércben s márványban annyi a megfontolt, szabvány-merev, nyomasztó hódolat, repeszti szinte a földet ott az ország legműemléknek-valóbb helyén. Ha szellemként visszajárhatna mázsás tagjai mögé, milyen érzéssel kuporogna vajon benne az a szalontai kis mezétlábas, aki egykor elindult feléje, nyakában az anyja varrta iskolás tarisznyával.

És hogy érezné vajon magát abban a hatalmas emlékműben, amelyet saját maga épített az ország szellemi világának legünnepélyesebb terére – ez lehetne a második rozsdás-mosolyú kérdés.

A *Bolond Istók* írója már fölkelt volna a csupa lándzsa vaskerítés márvány karszékéből: irány Debrecen, a kilódítás helye, sőt Nagy-Ida, úti pihenőül. Hátrahátra nézve, ki követi, a halhatatlanság mezein.

Magyarázat a Félbe-szerbe szövegekhez (III.)

A Félbe-szerbe most kiadásra fölkínált „csomagja" két, apám által eredetileg külön-külön egybefogott szövegegyütteséből áll: az első tíz bekezdés szövegeit Illyés Gyula a legkülönbözőbb időkben írta, majd egy későbbi időpontban, az itt lévő sorrendben tette egymás mellé, néhány lap felső bal sarkába egyértelműen oda írva az *F-Sz* betűket. Valószínűleg a hatvanas évek végéről, illetve a hetvenes évekből származnak, hiszen a táj képéről írt mondatban nyilvánvalóan a tihanyi ház teraszáról eléje táruló látványt írja le, ez pedig a fiatal jegenyefákkal csak 1968-ig volt ilyen formán látható, hiszen egy gyors és vad forgószél ez év nyár elején csavarta ki tövestől a délceg jegenyesort.

A hozzájuk általam csatolt következő tíz bekezdés egysége ugyancsak a hetvenes évekből való. A lehetségessé váló magyar forradalom természetesen 1956-ra

utal, arra, hogy a forradalomra nemcsak itthon, hanem a nagyvilágban is mennyi volt az ellenséges reakció. Pierre Reverdy 1960-ban halt meg, ez a szürrealizmushoz közeli költő apám egyik fiatalkori eszményképe volt, személyesen ismerte, korai, dedikált kötete még mindig itt van a dolgozószobájában, kedvenc könyvei közt; Párizsban saját kezűleg készített bőrkötésben. Tehát alakjának fölidézése (tizenkét évvel később) 1972-es. Juhász Gyulával egyik találkozását megírta már másutt, bővebben, a Csók Istvánnal a fölidézni nem sikerült délután pedig valószínűleg 1928-ban történhetett, amikor apám a cecei családi kapcsolat révén ismerős festőnek elvitte első kötetét, a *Nehéz föld*et, ha jól gondolom, Csók Istvánnak egy apámhoz írt levele alapján.

Más helyről tettem ehhez a két tízes egységhez – úgy érezve, hogy a téma lehetővé teszi – a Móriczról és az Arany Jánosról szóló részt. Illyés Gyula mindkettőben a közgondolkodásban tisztázatlan jelentésű faj és fajta fogalmát hozza föl, anélkül, hogy részletesebben kifejtené nézetét. Ennek ellenére nemcsak véleménye érthető, hanem az is, ami vitája lehetett volna Móriczcal. Ami érdekes lehet a későbbi nemzedékek számára, az egyfelől Illyés Gyulának Móriczétól eltérő véleménye a faj és a fajta értelmezését illetően és a fogalmak korrigálási szándéka, másfelől Móricz véleménye apámról és nemzedéktársairól apámnak egy 1935-ös írása kapcsán. Mivel a Móricz-naplórészlet igen hosszú, nem akartam teljes egészében idézni, és kihagytam belőle több mondatot. Eredeti hosszúságában Móricz Virág *Tíz év* kötetében jelent meg, a 410–413. oldalon, köszönöm Cséve Annának a hely megtalálásához nyújtott segítségét. Apám nyilván Móricz Virág könyvének megjelenése után olvasta és vetette papírra a fenti sorokat. A kötet két példányban is megvolt apám könyvtárában, az ő saját kezű ceruzabejegyzéseivel, ma mindkettő az MTA gyűjteményében van. Az Aranyról írt sorok, azt hiszem, 1982. február utániak de talán még ma is időszerűek. Végül pedig itt szeretnék köszönetet mondani jó barátnőmnek, Bod Katalinnak a hagyaték rendezésében és a szövegek számítógépbe írásában nyújtott évtizedes önzetlen segítségéért: nélküle – ahogy mondani szokták – nem kaphatott volna nyilvánosságot ez a közlés sem.

Illyés Mária

Juhász Ferenc Naplója / 1984

1984. szeptember 17.

¾ 11-kor délelőtt szállt föl a repülőgép Párizs felé. Sűrűség a gépen. Két ember közé beszorítva (nő és férfi) ültem végig a kétórás utat. Párizsban a repülőtéren M. Reuier (Lívia) fogadott. Régi kedves ismerős, tolmácsom volt annak idején (1964–1965?). Hotel, mindenféle elintézendő ügyek. A külügyi hivatalból (a meghívó) fölhívtam Simont. Simon percekig hallgat, nem tud megszólalni, aztán megállapodunk: értem jön a szállodába délután ötre. Mire ideérünk (Montparnasse) Simon már itt van, öltözve ugyanúgy, mint 1979-ben, szőrös, öreg, meghatódott. Én is. Elmegyünk hozzájuk. Útközben egy hatalmas park – Samuel Beckett sétált itt az előbb, „az öreg", mondja Simon, „találkoztam vele, itt szokott sétálni, itt nem ismerik föl, itt nem zavarja senki". Náluk (14 Georges Braque). Repkényes ház, mint a Rózsadombon. Áttetsző, szinte levegő a szellem tisztaságától. Este 9-ig beszélgetünk. Új, hatalmas kockák (vásznak), gyűrések tömege! Az egészben frissesség, zsenialitás, tisztaság, monumentalitás. Teljes változás! Új kifelé-fordulás! „A kocka egyre nagyobb lett!" …amíg be nem tömi önmagát újra térrel! Amíg be nem töltődik újra anyaggal, tömött térrel. Amíg újra tömött anyag lesz, *testi anyag* ez a megvalósultság – fizikai testek anyaga. A vásznak hatalmasak. 15×20, 20×6 méteresek stb. Vászon a vásznon, gyűrtség a gyűrtségen, kockasor kockasoron. Hatalmas (majdnem ½ vagy 1 négyzetméteres) kockák, gyűrés-repkények, most már anyag, amit áttör, mozogtat a fény, amit meghajlít a fény, amit *lapoz* a fény és lobogtat. Tehát most már nem *merev*, most már mozgó ez a gyűrtséghalmazat-sokaság, most már nem önmagában van, se filozófiailag, se térbelileg, de föladata van. Funkciója. A színek világosabbak, lágyabbak, derengőbbek, a festék vékonyabb, a színek, mint a Chartresi katedrális üvegablakainak fénnyel átvilágított árnyéka a katedrális levegő-csöndben, mint azok a színes fénypetytyek, sárgák, kékek, lilák, bíborak, rózsaszínűek, világoskékek stb. /Őt is a „szocializmus" szabadította fel! (Most látom) Hogy nem hagyják magára, hogy kell Ő is, és amit csinál!/ Lehet, hogy Simon erre így nem is gondol / Lang, Mitterrand, Mitterrand katedrálisa /?Never?/ – majd megkérdezem újra! (Hideg eső, szeles, sűrű suhogás!) Templomablak megrendelés! Óriás ablakfelületek. Háromféle gótika. (Klasszikus, ősi: indás, csipkés, aztán lángoló.) Ezt kellene beüvegezni

---

A Juhász Ferenc Emlékkötet 2018-ban jelenik meg a Helikon Kiadónál. *(A Szerk.)*

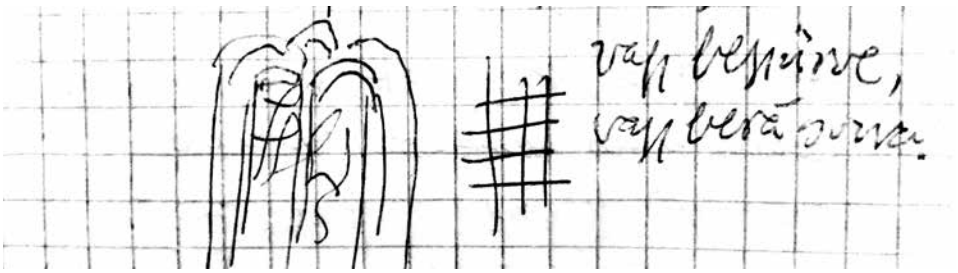

– de mekkora az az egynemű üveg-térfelület, ami önmagába nem roppan, ami kibírja azt a nagy térfeszültséget? (Új anyagok: űrhajók, atommáglyák-mondom, nem cellás, ólomkeretes, facettás megoldás!)

(San Francissal és /Szulázzsal/ Soulage együtt vállaljátok.) Aztán: ami nem kollabál az egynemű óriás térfeszültségben, mint a szupernova. A növekedés meddig tarthat. Növekedés és összeroppanás. Írás, szövegszakítás-gyűrések. A megcsomózott vászonra szövegek megszerkesztett lapjait ragasztja, aztán széthúzza a vásznat, a nyomtatott lapok csipkésre összevissza szakadnak, csipkeszöveg-törmelék, foszlány-repkény-költészet. *Bül-bül szavú rózsa.* Aztán fehér a fehérben – kérdés. „Alig érti valaki, tévút volt, mondja, Velencében is azt akartam. Mindent befesteni fehérrel, mint a sárból még a szobahajlatot is. A fény fehérből jöjjön, hogy aki benne van, mint a lilában, úgy lásson, hogy a fehér már lila. (Hisztérikusok látása). Egyet láttam, fehér vászonra fehér óriás gyűréslombok, gyűrésliliomok. Mint a tisztaság. De bepiszkolódva, mert a vászon érik, sárgul. Megható és gyönyörű így is. (Elkérem a fehér kiállítás meghívóját.) Fourniernál volt. Simon nyílt, nyitott most. Sokkal nyíltabb, és nyitottabb, mint 1979-ben.

Beszélgetés még – a francia „barokk" ami nincs, külsődleges mai írók. Nem a Biblia kell, de az Egyház Ellenreformáció-Luther-ellenesség. Inkább rokokó, mint igazi barokk!

*

Megérkezésem után délután 2 kor telefon haza Katinak!
Kati este ½ 10kor telefonált.

*

Simon: „Szöveg, szöveghullámzás, szövegömleny, szöveg-áttünés, szöveg-kocsonyahalmaz, örvénylő-áramló érhetetlen szövegek egymáson kavargása és hömpölygése" – ezt én mondom így, Ő valahogy másképp, szöveghalmazok egymásban és egymáson, abból legyen aztán valami megsejthető, hogy mi is az valójában, de csak talán.

Barátságok – Juhász Ferenc és Hantai Simon

Hantai Simon és Juhász Ferenc barátsága, a XX. század két kiemelkedő művészének szellemi közösségét jelenti, ami halálukig tartott. Egy faluból /Bia/ származtak. Juhász Ferenc 1956-ban, a Rövid vallomás magamról *írásában azt mondja: „Diákévem nyarait átdolgoztam, estéit meg virradásig, lobogó olvasással töltöttem… Ezidőtájt lett barátom, illetve lettem tanítvány barátja egy nálam öt évvel idősebb festőnövendéknek,*

képzőművészeti főiskolásnak, nekem mesternek, Hantai Simonnak, akit rajongásig szerettem és tiszteltem, kis paprika-piros szakállára, szeplős fejére, cinóber-piros hajára, gyors lobogó mozdulataira, tettre-buzdító barátságára, a legnagyobb fokú önzetlenségére gondolva. Bemutatott fiatal festőbarátainak, elvitt a Főiskolára, levelezett velem, beavatott élete legbensőbb titkaiba. 1945 őszén már mindketten Budapesten laktunk, én az Üllői úton, barátom megnősült és a Damjanich utcába költözött, egy félig romos lakásba, ott töltöttem én is estéim nagy részét kisebbségi-komplexusok szövevényivel lelkemen, titkolt elrendelés-tudattal." Hantai Simon 1948-ban, a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként hagyta el az országot, 1949-től Párizsban élt és dolgozott. Juhász Ferenc első versei 1947. decemberében jelentek meg, 1951-ben Kossuth-díjat kapott. „Ha térben távol is voltunk egymástól: szeretetünk volt az az aranyhíd, amin egymáshoz jártunk. Levélben, telefonon, párizsi bolyongásainkon." Az első újratalálkozásra 1960-ban került sor, amikor Juhász Ferenc a British Council meghívására, írótársaival Londonba ment, majd hazafelé, Párizsban megállva kikényszerítették, hogy több hétig ottmaradhassanak. Addigra Hantai már szakított a szürrealistákkal – Bretonnal –, már Georges Mathieu-val volt közös kötésben. Ez volt a Sexe Prime ideje. (A festő és családja 1960-ban még a Cité de Fleurs-ben lakott, ide érkezett meg Juhász Ferenc Hantai Édesanyjának a szülőhelyről, Biáról hozott csomagjával.) Hantai ismét valami újat talált ki a festészetben, művészete addig sem volt beilleszthető a háború utáni francia festészet uralkodó irányzataiba. Újat talált ki, a látás elé a tapintást helyezve, hajtogatással végzett festészete egyedülálló utat jelölt ki számára. Ez a Pliage. A vásznat földre helyezve hajtogatta, csomózta, majd befestette, szárította, simította. 1960 és 1982 – az önkéntes visszavonulása – között a Pliage munkák 4 nagy sorozata alatt változott a méret, a szín, míg el nem jutott a fehérig, ami számára a legfontosabb volt. A fehér a befelé-fordulás.

Ezeket a stációkat, a töprengés állomásait meséli el barátjának 1984 őszén – akit 5 éve megint nem látott –, amikor Juhász Ferenc újra Párizsban jár. De beszámol megkísértéseiről is, például mikor egy katedrális háborúban elpusztult óriás üvegablakaiba kérték, csináljon „függőlegesen kifeszített üveg-virágoskertet". Egy másik felkérés alkalmával a Louvre üres termeinek fehér mennyezeteit kellett volna befestenie. Etikai meggondolások alapján ugyanúgy visszautasította ezeket, mint ahogy annak idején Juhász is, amikor egy új Himnusz megírására akarták rávenni. A csábítás ugyanakkor beindított egy gondolatsort, akkor is, ha eleve megvolt a visszautasítási válasz. Így született a költő életművében a Himnusz töredék, *míg a festő elképzeléseiben az itt olvasható kivitelezési lehetőségek tervei.*

1984 szeptemberében Juhász Ferenc éppen befejezte a Dante ihletésű époszát, a Halott feketerigót, *melynek borítóján Hantai Simon '70-es években készült, a Tabulák sorozat óriás képe látható, mintha egy nagy kockás abrosz lenne, vagy a Mama sváb köténye az „ősképlet". Ez a Pliage technikával készült rács-struktúra a költő gondolatai szerint maga a létezés-egész, ahol a rácsokban, ketrecekben mi, emberek vagyunk a foglyok, de az erő is. A mindenség elmélet így szövődik a költészetben és a festészetben.*

Juhász Ferencné dr. Kilián Katalin

Kabdebó Lóránt

Baráti poétikák az utókor visszapillantó tükrében

– Évfordulókat összeolvasó vázlat –

Március 15. – Pilvax, Petőfi, Jókai. Barátok voltak? Életreszólóan! Összevesztek? Apróságokon – de békíthetetlenül. Ha nem lett volna Jókainak – utóbb, önmaga szerint – jóvátenni valója, életműve sem teljesedhetett volna ki. Szopori Nagy Lajos barátom Dobos Marianne interjúkötetében arról beszél, hogy '56-ra úgy emlékezik, mintha végig napfényben úszó napokat éltek volna. Közben a beszélgetésre készülve elővesszi valahai naplójegyzeteit, és ott esős, borult napokról olvas. Március 15-éről tudjuk, hogy esernyők alatt sétáltak a forradalmárok, mégis mindig újra és újra megdöbbenünk, hogy mégsem volt napsütéses ünnep március idusa. A szentek sem viselték a hétköznapokban a glóriát fejük körül, mégis milyen szépen aranyozottan szerepelnek az ikonok ábrázolataiban, középkori és reneszánsz festők világhírű alkotásain. Mert más volt a Getszemáni-kert vérrel verítékező hagyatkozása az Atya akaratára, és más a Raffaello-festette Tabor hegyi megdicsőülés, ahol Jézus Mózessel és Illéssel megbeszéli a Getszemáni éjszakát követő Golgotát.

Emberek vagyunk, akik mindazt, ami eszményeinkből sugárzik, ünnepi fényben fogadjuk utókorukként, és csak akikkel történtek a múlt eseményei, ők tudhatják, miként is alakult valójában mindaz, ami értékként az emlékezetben, még a szemtanúk leírásában is, legyen az akár Péter, Jakab és János szemlélődése, megmaradt. A lényeg „glóriával átallépte" a szenvedő ember vergődéseit, az emlékezésben az isteni lényeg ölt testet: legyen ez a ti testamentumotokká. „Az élet szép, tenéked magyarázzam?"

Két véletlen évforduló juttatja mindezt eszembe. Március idusán írom az általam valaha, kezdő ifjúságomban, Széphalom Kazinczy-emlékezésén, valóban együtt megjelent „versfaragókat". Miként első egyetemi szemináriumvezetőm az elismerés szeretetével megjegyezte, meglátva őket. Ő a régi magyar irodalom távlatából nézett fel rájuk, én a csodálat megilletődött bámulatával. A huszadik század magyar költészetének két halhatatlan alkotója mindnyájunk szemében barátok voltak. A fiatalabb kortársak hatásukat követve, alakították ihletésükben a maguk költészetét, mi kritikusok formáltuk mércénket, az utókor pedig

---

Összeállításunkkal a 40 éve elhunyt Nagy Lászlóra és a 90 éve született Juhász Ferencre, a „két költő"-re emlékezünk. *(A Szerk.)*

az ebből következtethető közös költői paradigmájukat kell majdan, hogy felfejtse. Az egyikük most negyven éve halt meg váratlanul, látványosan fiatalon, másikójuk most lenne kilencvenéves.

Juhász Ferenc és Nagy László, koruk klasszikussá kinőtt költőzsenijei legendás barátok voltak, és ha a kortársak kerestek is alkalmilag ellentéteket, sőt feltételeztek későbbi elvi elválást is közöttük, pályaképeik valójában egy korszakos költői paradigmában olvadnak össze. Akik persze egyben öntörvényű alkotókként alakították a maguk szenvedés- és üdvtörténetét.

Ami pedig ezt az összetartozást az ismert életműveik tanúsága szerint is meghatározhatja: a létezés képhalmazát öntötték verseikbe, messziről felismerhetően, szinte egy új *Így írtok ti*-ért kiáltva. Talán azért, mert gúzsba kötve kellett táncolniuk a politikai erőszak nyomása alatt? Bár én azt hiszem, ha szabad világban élnek (van ilyen?), akkor is ezt a módozatát választják a versnek. De verseiket, amiket megszőttek magukból, azt mégis világok el is választják egymástól. Csakhogy ez a különbözés egyben az egymást kiteljesítés csodájaként kapcsolódhatott össze. Példázatul és örökségként. Mert oly igen közeli gondolatrendszert és poétikai szövegszövést alakítanak. Csakhogy az egyik a létezésbe vetett ember helyét kereste a világmindenség halmazában, azt vizsgálta borzadva és örömmel repesve, a félelem fájdalmába zuhanva az elmúlást mindegyik szövegében átélve, bár ugyanakkor a mindenségben létezés – mondhatnám vallásos túltekintését követve – a mindenség örökletes értelmének harmóniáját figyelve. A másik a korába kötött ember idevetettségének csodás kalandját gondolta végig, a morál szakítószilárdságát próbálta a végletekig érzékelni. Mindkettőt világa, hazája, személyes léte meghatározottsága vezette, fájdalmasan megviselte a maga és kortársai köré szerveződő kiszolgáltatottság megkötésrendje. A csalódások között létezés kétségbeejtő „babonák napja". Verseikben az éjszakában a fényt, a szennyben a tiszta forrást, a zsarnoki környezetben a bartóki szabadság csodáját keresték.

Amiben testvérek lehettek, az a nemzeti létezés és a személyes szabadság átélése, a felszabadult lelki tisztultság álma, a természet rendje szerinti gyönyör káprázata. Ezt a vágyat ebből a képvilágból nem tagadhatta ki senki, a „mi és ők" történelmi-hatalmilag velük szembenállók kettőssége az életben alkalmi pillanatokban más-másfelé terelhette a történelemre figyelő tekintetüket, de a versben látás remek közös távlatait soha össze nem zavarhatta. Ami mindkét életművet egészében klasszikus magasságba emelte költői kezdeteiktől a hagyománnyá válás sic itur ad astra íveléséig, az a túltekintés minden egyszeriségen, minden praktikán és hatalmi csábításon. A vers szent és sérthetetlen célratörő megvalósítása a történelmi létezés és az eszmények ellentétes környezetében.

Túlélőként mondhatom, oly korban éltek, amely a költői érvényesülést is megalkuvásokkal kötötte össze. Ez a két költő megtalálta a módját, hogy versét kimenthesse a kiszolgáltatottság kényszereiből. Mint Arany János az önkényuralom korában, úgy tudtak egyetemes érvényű költészetet létrehozni, hogy abba semmilyen megkötöttséget nem épített bele soha, semelyikük. Mintha bármely táján a világnak kereste volna az egyik az ember belső függetlenségének formavilágát, a megalázkodás nélküli felfelé tekintés káprázatát, a mindennapi mocsok-

tól megtisztított tekintet világbíró hatalmát, azt az erőt, amivel akárha a mártírok is szembenéztek földi végzetükkel. A másik pedig, halálfélelmét beborította a teremtett világ csodálatának rajongásával, a gyönyörködés reménységével, a gyönyöradás és a gyönyörért megharcolás halállátomásoktól szabadító csodálkozásával. Egyikük sem engedte az egyéni létet kiszakítani a létezésből. És ezzel még a kései Heideggerhez is kötődhetnének.

Pedig tudta mindkettő, hogy milyen világban élnek. Lehet, hogy más-más ütemben világosodtak meg, szabadultak a kor megkötő béklyóiból. Ez alkalmi vitákba is sodorhatta őket. De a költészet világában tudták, mi a mocsok, mi a materiálisan mulandó, mi az, amitől mentve kell maradni. És ezt bele is rejtették verseikbe. Miként Dante *Isteni színjáték*ában, az ő életművükben is ott fortyog a pokollehellet, az emberi megkicsinyítettség borzalma. De a vers csodás szövésében megtalálták, és meg tudták tartani a minden megalázó szolgálatot visszautasítás és a halálon túli remény kettős gyönyörét. Mert költészetük az utókorra hagyományozott hatása éppen a visszapillantó tükörben megcsodálható gyönyöralkotó vers teremtésének csodája. Minden rontás ellenében, mindenen túlemelkedve.

Példamutató ikerpárrá így nőttek a szememben is. Kortársuk voltam, nem lehettem monográfusuk. A monográfusoknak az életcsapdákkal is szembe kell nézniök, nemcsak sejteni, de tudni-ismerni pontosan minden buktatót, minden alkalmilag szétválasztó esetlegességet, jellemalkati sajátosságot. És ki is kell mondani mindezt, leírni még időben. Akárha elhamarkodottan is talán. Szabó Lőrinc monográfusaként ismerni vélem összeszikrázásaik minden elérhető adatát mesterével, Babits Mihállyal, mégis költészetük összevetésekor elfogadom a túlélő ifjabb könnyezve felolvasott vallomását: „Nincs senkim kívüled” Így, pont nélkül, szabadon hagyva kötetében a vers végezetét.

Egyet – ha sorsom és időm engedi – talán majdan mégis megtehetek. E vázlatnak induló rátekintés felvillanásait követve: ezt a csodálatos képvilágú versburjánzást, amellyel mindketten egy másik életet állítottak ellenében az akkor és itt élhetőnek, azt egyszer még végiggondolom. A maguk összevillanó együttszőttesében.

Juhász Ferenc esetében egy életen keresztül kerestem a titkát a versvilágban helyre zökkentett időnek, és hiszem – legalábbis a magam számára, tanulságul, gyönyörűségemre –, meg is találtam. Az ő bartóki ihletettségű költészetét követve találhattam bele a kortárs magyar irodalomba. Nagy Lászlóról is írtam, nemegyszer, de az ő versének titkos kódját még meg nem fejthettem eddig magamnak. Pedig a költői összetartozás átvilágításához még erre szükségem lenne. De most, ebben a jegyzetként vállalt rátekintésben, azt hiszem, egybe látom verseik gyönyört sugárzó példázatos voltát. Mely egyszerre teremt törvényt Mózesként az emberi magatartás világában, és tekint bele az ember szemével az isteni világteremtés megérzésébe, miként az János Jelenéseiben megfogalmazódott.

Nagy László versvilága a mártíriumot is vállalni képes testi és szellemi-személyiségi magatartásforma szigorú szobrának megfaragása és szentségként felmutatása. „Szemben a tengerrel”, azaz a teremtett világ materiális valóságában hátat fordítva minden mocsoknak, és erőt merítve a bűnök nélküli világrend

látványából. A jövővel teljesség megszobrítása a jövőt vesztettség állapotából kiemelten. Mégsem elszakítottan. Példázattá emelve. Juhász Ferenc a teremtett – a kezdet és a vég tudatával állandóan együtt élő – testnek a létezés hullámzásában való egyensúlyozása, az üldözöttség, a halottvivői szerep vállalása és a gyönyörbe szabadulás sokszoros keresési tekintete előtt. A *Menyegző* és a *Jönnek a harangok értem* halállal szembesített erkölcsének mégis vállalása, és mellette a *Történelem*ben *A tékozló ország* megidézése, *A halottak királya* megváltáskeresésének keresztre feszülése, a Latinovits-sirató és a Bartók hazatérési temetése (*A hazatérő halott*) meg az anyavesztés negatív mennyországának ijesztő kétségbeesése, közben pedig a személyi poklokban vergődő egyes történetének kiszabadulása, a gyönyör szertartássá-imává szentülése a gyönyört kiszabadító társas meghatározottságban, a *Halott feketerigó*ban. Majd pedig a számvetés az emberről, a baráti költészet tanulságával költő barátja halála után ars poeticájuk összeszövésével: a létezésben tántorgó kereső ember beletekintése a személyiség vergődésének személyes felelősségébe. Az egyedül maradt költő a magáévá fogadott társfeladat elvállalásával: a *Fekete Saskirály* önmagát marcangoló bűntudatos kétségbeesésével megépített „kékszakállúi" története. Keresni egyszerre a bűnt és a feloldozást önmagunk kétségbeejtő létezésében.

A *Fekete Saskirály* a barátság varázserejének remekműve. Mintha együtt írták volna. Jókai 1848-at idéző műveinek poétikai helyzetismétlése. Egyszerre rákérdezés az emberi lét értelmére és az emberben a huszadik század során is megfészkelődött rontás értelmének keresése és léttudatának megszenvedése. Két „baráti" költői pálya eseményességének együtt érzékelése. A teremtett emberbe a szabad akarattal beleprogramozott gonosz tudomásulvétele. Melyből csak a Teremtő Megváltó kínszenvedéses halála szabadíthatta ki minden egyes személyt különkülön. Bartók és Nagy László művének átérzése segítségével a Teremtés műve önkorrekciójának megértése. A létezésből a gonosz száműzetése. Mely után az első Ádám bűnbeesését csak a második Ádám Golgotája törölheti el, mentheti meg a szabad akarattal létező egyes embert. Az eleve elrendeltség szorítása és a szabad akarat összekapcsolása a megváltódás esélyében. Így, ebben a műben olvad össze a mártírium áldozata és a kárhozattól való félelem alól megváltottság poétikai megjelenítése.

Milton *Elveszett paradicsom*ának fenséges párbeszéde, az Atya és a Fiú megváltásra magát elszánása a *Fekete Saskirály*ban válik az esendő emberhez szóló poétikai üzenetté. A baráti verspályák összegeződnek ebben a remekműben. Benne szólalhat meg a költészet válasza a Jó Hírre.

Jókai a márciusi nemzeti létet mentő regényfolyamaira ekként épülhet az oly borzasztó huszadik század mélyében az emberlétet megmentő nagypéntek-húsvéti eseményeket tudatosító válasz. A kettősen indult lehetőségek keresése összeolvad a Megváltás esélyének tudatosításában. A rádöbbenés a lehetőségre. A reszkető félelem és a mártírium egyszerre való tudatosításával. Az emberi remény egyetlen válaszlehetőségének kisugárzása, verses emanációja az ember oly igen aggályos várakozásaira. A két baráti költészet közössé alakuló megjelenítése. Az ember morális és metafizikai létezésének együtt érzékelése. És egyben két klasszikus költő baráti összefonódásának legszebb dokumentuma.

Sírva mondta egyik barátomnak „vér volt a véremből”. Én pedig ezt kiolvasom a *Fekete Saskirály*ból. Szakmai ártalom? Amikor Barcelonából hazajöttem, Barcsay mesternek mondtam: Jenő bácsi, most már elhiszem, hogy Picasso apja mellett megtanulta a rajzolás alapjait, láttam ifjúsága múzeumában az oktatott rajzait. Mire ő meggyőződéssel válaszolta: „na látod, nekem nem kellett ezeket látnom, én minden művében észreveszem ezt.” Észreveszem magam is a poétai életrajz egymást egésszé alakító kereséseiben a testvéri barátság kötődéseit. A barátság lényegét. Dokumentumok, életrajzi vallomások ismerete nélkül is.

Mennyi minden felfedeznivaló sugárzik egy-egy ilyen évfordulós rátekintésből, felvillanó felismerésekből, rácsodálkozásokból!

Tőry Klára

Korniss Péter pályaíve

A legjobb időpontban, a megnyitó napját követő reggelen voltam Korniss Péternek a Nemzeti Galériában megnyílt *Folyamatos emlékezet* című életmű-kiállításán.[1] Teljes nyugalomban, átszellemülten lehetett végigkövetni azt a kerek egységbe foglalt, 50 évet átfogó, hatalmas ívet, mely életművének legfontosabb vonulatát, munkásságának vezérfonalát adja. Mondhatni, ihletett két óra volt, mintha a szivárvány hídján lépdelne az ember, egyre feljebb és feljebb. Az öt nagy sorozat szisztematikusan haladva azt a változási folyamatot követi végig, amely a hagyományos, közösségi életet élő paraszti életforma értékeinek őrzésétől, annak fokozatos felbomlási stádiumain át, a globalizálódó világ hatásainak befogadásáig, többnyire eltűnéséig halad. Korniss munkássága középpontjában ennek érzelemgazdag, szeretetteljes dokumentarista ábrázolása áll. Sohasem kívülről szemlélve fényképezte témáját, hanem mindenkor érzelmileg azonosult vele. *„Korniss Péter egyszemélyes intézmény … az a konok kitartás, amivel választott témáját megközelíti, pillanatnyi megingás nélkül tartva magát saját erkölcsi-etikai zsinórmértékéhez, az talán példa nélkül álló"*[2] – írta róla Tímár Péter … *„Kevés embert láttam annyira azonosulni önként vállalt és reá rótt feladataival, mint őt. … megvalósított céljai kivétel nélkül eszmei célok voltak, nem hivatalról, hatalomról, pénzről szóltak, hanem értékről, szépségről, emberségről, igazságról."*[3] *„Nemcsak fotótémában, hanem társadalmi kérdésekben is gondolkozik, és minden témát rendkívül emocionálisan közelít meg"* – hangzott el a megnyitón. *„Hiszem azt, hogy egy fotográfusnak, aki sosem akart, és nem is tudott kívülálló lenni, benne kell lennie a társadalom szellemi áramlataiban, ki kell fejlesztenie magában egyfajta érzékenységet a társadalom problémái iránt"*[4] – mondta a magát 'hosszútávfutónak' valló Korniss, a társadalmi változásokra nyitott, azokat folyamatosan elemző, saját képi világot kialakító alkotó. Témái kiválasztásában, a látottak értelmezésében annyira tudatos művész, céljai megfogalmazásában annyira pontos, hogy nagy kísértést éreztem, hogy ezt az írást kizárólag az ő idézeteiből állítsam össze.

Munkái formailag is tökéletes, természetes megformáltságát nézve úgy tűnik, hogy miután rátalált az őt érdeklő tematikára, annak rendje-módja szerint készítette a közönség örömére az egymást követő képsorokat. Pedig nem így volt. Kornisst nem hordozta tenyerén a sors, pályája kezdetben nem ígérkezett diadalmenetnek, s később is voltak kereséssel, kétségekkel, kínlódással teli szakaszai. Egész életét meghatározó benyomásait Erdélyből hozta magával, emberi tartása, mindenki felé tisztességes, őszinte nyitottsága,

1 Folyamatos emlékezet. Magyar Nemzeti Galéria, 2017. 09. 29. – 2018. 01. 07. A Magyar Nemzeti Galéria történetében először szentelt kortárs fotográfus munkásságának reprezentatív kiállítást.

2 Tímár Péter: *Könyvespolc:* Korniss Péter: Kötődés (1967–2008) Fotóművészet, 2009/1. 132. o.

3 Tímár Péter: *Erdély utolszor?* Korniss Péter új képeiről, Fotóművészet, 1998/3–4. 3. o.

4 Idézi: Szabolcs Katalin: *„Nem tudok kívülálló lenni"*, Beszélgetés Korniss Péterrel. Fotóművészet, 1989/3. 41. o.

alapvetően derűs, harmonikus egyénisége szülőföldjén alakult ki. 12 éves korában családjuk Kolozsvárról Pestre költözött, ahol elmondása szerint egy időre szinte lebénította, hogy az emberekből hiányzott az otthon megszokott nyitottság, melegség. A gimnáziumot Pesten végezte, majd az ELTE-n jogi tanulmányokba kezdett, de mivel 1956-ban az egyetem forradalmi bizottságának tagja volt, kizárták az egyetemről, s csak segédmunkásként dolgozhatott. Tudatos választása és a véletlen együtt játszott közre abban, hogy fotográfus lett. Volt rádió- és villanyszerelő tanonc, de humán érdeklődése olyan pályához vonzotta, amelyben emberekkel foglalkozhat, ezért jelentkezett a Fényképész Szövetkezetnél. Éjszaka segédmunkát végzett, de napközben, felszerelésüket cipelve, kísérhette riportjaikra a fotóriportereket, elleshette tőlük a szakmai mesterség alapjait. 1958-tól hétvégeken külsősként dolgozott a *Képes Sport*nak is. A sportlapnál remek fotós gárda dolgozott, akiktől rengeteget tanulhatott. A következő évtől már a Fényszövnél is nagy rutint szerezve, mindenes fotósként a legkülönbözőbb témakörökben készíthetett riportokat. A fordulópontot egy véletlen hozta, beteg kollégáját helyettesítve fényképezhette az Állami Balett Intézet növendékeinek vizsgaelőadását. Ettől kezdve folyamatosan járt a balettintézetbe, ahol 'megtanulta a balettet', illetve annak nyelvét és fényképezését. 1960-ban, amikor Eck Imre vezetésével a végzős balettosztály Pécsre szerződött – megalakítva a 20. századi korszerű előadásmódját nálunk meghonosító Pécsi Balettet –, Korniss két éven át rendszeresen Pécsre járt őket fényképezni. Ennek a munkának nagy pozitívuma nemcsak első szakmai kiugrása, fotografálásának és gondolkodásmódjának az új szellemi környezetben egymástól elválaszthatatlan átalakulása volt, hanem az is, hogy „megtanított arra, ...hogy mindig valamely közösséghez tartozva merítsek erőt, inspirációt, miközben nekik is hasznukra vagyok".[5]

1966-ban Korniss néhány hozzá hasonlóan intellektuális igényű, új utakat kereső fotográfussal – Féner Tamással, Hemző Károllyal, Schwanner Endrével, Módos Gáborral és másokkal – Végvári Lajosnak, a Képzőművészeti Főiskola művészettörténet-professzorának irányításával, spontán csoportosulásként megalakították a néhány évig működő Studio Nadart. Művészeti előadásokat hallgattak és megvitatták egymás képeit, kiállításokat rendeztek, s fellépésükkel felkavarták az akkoriban elfogadott 'hivatalos fotóművészet', a 'szocreál' állóvizét. Szintén meghatározó közösségek voltak Korniss számára az amatőr néptáncosok, a Bihari Táncegyüttes, a Vasas Együttes, s később a friss szellemű Huszonötödik Színház, melyekhez tartozva fotózta őket. Táncfotói megörökítették a Honvéd Táncszínház és a Magyar Állami Népi Együttes produkcióit, s 1981-től az amszterdami Internationaal Folkloristisch Danstheater társulatát is fényképezte húsz évig.

1961-ben letette a fényképész szakmunkás vizsgát, és a *Nők Lapjá*hoz került, ahol 1991-ig dolgozott fotóriporterként, majd képszerkesztőként is. Szeretett ott dolgozni, mert a szövegcentrikus magyar sajtóban kivételnek számított, hogy a fotóriporterek maguk hozzák témaötleteiket, s önállóan készítsék el kétoldalas riportjaikat. Ezután szabadúszó fotográfus lett, közben 1991–1999-ig a *Színház* képszerkesztője volt, s nagy nemzetközi magazinok – többek között a *National Geographic,* a *GEO Magazine,* a *Fortune,* a *Time* és a *Forbes* közölték anyagait. Több fotográfiával kapcsolatos televíziós műsort írt és vezetett[6], s róla is több tv-film készült.[7] 2007 óta tanít a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, 2012 óta a Metropolitan Egyetemen.

Sorsfordító szerepet játszott életében Novák Ferenc, a Bihari Együttes legendás koreográfusa, az ő megkeresésére kezdett el néptáncot fotózni. *„Ez egy életre szóló elkötelezettség.*

5 Gera Mihály: *Beszélgetés Korniss Péterrel*. Fotóművészet, 1978/4. 6. o.

6 Fotózz velünk! 1965, Telefénykép, 1977, Fotográfia, 1982.

7 *Önarckép* (Sándor Pál) 1974, Kép a képben (Schiffer Pál) 1992, Kézjegy (Böjte József) 2010.

Ennek köszönhettem azt az érdeklődést, ami a paraszti kultúra felé fordított"[8] – vallotta Korniss. 1967-es hazalátogatása alkalmával Novák Ferenc vitte el a mezőségi Székre, a táncházba. Erdélyben, a világtól elszigetelt falvakban a táncház a fiatalok számára a felnőtté válás előkészítője, hétvégén az ismerkedés, a tánc, a párválasztás, télen a lányok fonójának helyszíne volt, ahol a társadalmi élet legfontosabb színtereként a közösség által szentesített szabályok szerint lehettek együtt a lányok és fiúk. E falvakban a hagyományos paraszti életforma őrzése tartotta össze, őrizte meg a közösséget, identitásukat. Elementáris erővel hatott Kornissra, *„hogy az, amit én hat éve fényképezek a színpadon, az élő valóság. Hús-vér emberek művelik, nem a turistáknak, hanem maguknak, ez nem a kultúrájuk, hanem több annál, az életük."*[9] Már akkor is érzékelte, hogy az érintetlen formájában élő, régi paraszti életforma eltűnőben lévő, utolsó pillanatait látja, s felelősséget érzett az iránt, hogy fényképein egy pusztulásra ítélt világ igazi értékeit átörökítse az utókor számára, hogy képei üzenete megérintse az embereket. A *Fotóművészet* leközölte negyedévi pályázatának nívódíját elnyerő 9 képből álló *Széki emlék* című képsorát.

Korniss tíz éven át tartó elszánt munkával 1978-ig fényképezte ezt a témakört, mely a *Folyamatos emlékezet* első, *A múlt* című egysége. Itthon kezdetben annyira elképzelhetetlennek tartották, hogy ilyen élő folklór létezhet, hogy azt hitték, az Állami Népi Együttest fényképezte. Éveken át minden megbízás nélkül, a maga lelkiismeretének dogozott. Szabadidejében, rengeteget utazva kutatta fel az egymástól is elszigetelten található, hagyományőrző vidékeket, szervezte, készítette képeit. Mindenütt nyitottan, vendégszerető barátsággal fogadták, kézről kézre adták, rendszeresen vissza-visszajárt azokra a helyszínekre, ahol előtte már fényképezett. Bensőséges kapcsolatok alakultak ki közöttük, betekinthetett hétköznapi életükbe, küzdelmes munkájukba. *„A komoly, hosszú távú munka mindig egy folyamat története – vallotta. … A megörökítés nem leltárkészítés. Elsősorban a fontos jelenségek, a jellemző megnyilvánulások s a mélyebb összefüggések megragadása a dolgunk."*[10] Kezdetben a népszokásokat fényképezte, melyeket már színpadról, a néptáncosok fotózásakor ismert, de fokozatosan a hétköznapok jelenetei, a gyötrő, élethosszig tartó munka megmutatása is legalább annyi szerepet kapott képein, mint az ünnepek. Nem az esemény volt elsősorban fontos számára, hanem a bennük részt vevő emberek, kapcsolataik, érzelmeik. Mint leírta, eleinte a látvány bűvölte el, a szertartások rendje, de *„rövidesen fel kellett figyelnem egy másfajta »látványra« is, az érzelmek nyílt, nagyon is látható kifejezésére"*.[11] A temetőben férje sírkövére boruló özvegy – Gera Mihály szavait idézve – *„maga a szívszorító gyász"*.[12]

Korniss a népszokások, a közösségek fényképezésén át egyre inkább az emberek belső világának, a jelenségek lényegének megmutatásához közelített. A tartalom elmélyülése együtt járt képi formálásának egyszerűsödésével, tömörebbé válásával. Az elbeszélő jelleget a lírai és drámai hangvétel vette át, balladai erejű képein egyre nagyobb hangsúlyt kapott a fekete és fehér tónusok ellentéte. Fokozatosan jutott el a kemény életkörülmények között élő, nehéz sorsú emberek, a paraszti élet teljes spektrumának ábrázolásához, mert *„a szokások nemcsak a naptári ünnepeket kísérték, hanem az egyén életének minden egyes sorsfordulóját: a születést, a házasságkötést, a halált. Átfogták a teljes emberi életet…*

8 Gera Mihály: i. m. 9. o.

9 Gera Mihály: i. m. 9. o.

10 Korniss Péter: *Az eltűnő kultúrák megőrzéséről*. Fotóművészet, 1988/4. 50. o.

11 Korniss Péter: i. m. 51. o.

12 Gera Mihály: *Balladák?* Korniss Péter kiállítása a Műcsarnokban. Fotóművészet, 1974/2. 21. o.

A munka dokumentálásnak indult – ünnepek, szertartások puszta megörökítésének."[13] *„A népviseletbe öltözött gyülekezet azonban egyre inkább az EGYÜTT gyászoló, EGYÜTT ünneplő EMBEREKET jelentette számomra. A fényképezés hangsúlya áttolódott a közösségre s az emberre. S lehetetlen volt nem fényképezni mást is. … Az emberek viszonyát mindahhoz, ami őket körülveszi, kapcsolataikat egymáshoz. Egyszóval az egész életüket"*[14] – írta. Képeinek visszatérő motívuma az egymásba kapaszkodó, kart karba öltő, egymás vállát átfogó, összetartozásukat testileg is kifejező emberek sora, a közösségi együttlét számos kifejeződése. *„Korábban is láttam, hogy az ünnepek, szertartások lényege: az együttlét. Éreztem szépségét, erejét. Most már megértettem: többről van szó – közösségről. Amely, miközben a hagyományt őrizte, őket is megtartotta. … Nevelt, irányított, segített, büntetett, gyámolított. Az együttélésben értékrendet teremtett és éltetett"*[15] – írta. Korniss egész munkásságának hitelessége mellett legfontosabb vonása az alapvető értékrend felmutatása. Nemcsak a hazai és erdélyi magyarlakta falvakban fényképezett, hanem egyre gyakrabban román, moldvai, szlovák, délszláv falvakban is, s egyre több hasonlóságot is fedezett föl közöttük. *„A legfontosabb … mindennapi életük azonossága volt: a közös paraszti sors"*[16] – írta. Képei egy múlttá váló világ művészi hitelességű dokumentumai lettek.

Korniss akkor fényképezte a 60-as, 70-es években az erdélyi, majd a 80-as években az ingázók témakörét, amikor azok a kultúrpolitika által nem a 'támogatott', hanem éppen hogy csak a 'tűrt' kategóriába tartoztak. Ezzel szemben a közönség ráérzett az eltűnőben lévő értékek megőrzésének égetően aktuális voltára. 1974-ben hét év gyűjtőmunkájának eredményét bemutató, *Az eltűnő paraszti életforma nyomában*[17] című kiállítása az új magyar fotográfia egyik mérföldköve lett. A Műcsarnok három szűk oldaltermében egy hónap alatt 50 ezer ember tolongott. A hatalmas siker hatására az anyagot több európai országban is bemutatták, és az Egyesült Államok több városába is meghívták. A kiállításról írt kritikájában Gera Mihály rámutatott arra, hogy Korniss a kiállítást belső rend alapján egymást követő, egységgé szerveződő képsorokból álló önálló kifejezési formának fogta fel, mely a mondanivalót hordozza. *„Korniss Péter olyan kiállítást adott elénk, … hogy ezek után a régi módon képeket bemutatni, a kiállítást nem önálló kifejezési eszköznek tekinteni egyszerűen nem lehet."*[18]A gyönyörű, Korniss vizuális anyanyelvén fekete-fehérben készült képek beleégtek emlékezetünkbe. Személyes élményem, hogy évtizedek távolából is milyen emblematikus erővel hatnak. Nemrég az *Utam az iskolába* című szép francia dokumentumfilmet nézve a fejlődő országbeli gyerekeknek a távoli iskolába vivő küzdelmes útját, kitartásukat, emberségüket látva rögtön a széki iskolások jutottak eszembe, akik Korniss képsorán kilométereket gyalogolva, széllel, hideggel dacolva, havon, jégen, sáron küzdik át magukat, de az utolsó képen, az iskolában, a feszülten figyelő kislány fénylő tekintete vallja, hogy kínlódásuk nem volt hiábavaló.

13 Korniss Péter: i. m. 51. o.

14 Korniss Péter: *Múlt idő.* Corvina, 1979.

15 Korniss Péter: *Az eltűnő kultúrák megőrzéséről* i. m. 52. o.

16 Korniss Péter: *Leltár.* Erdélyi képek 1967–1998. Officina Nova – Kreatív Média Műhely, 1998. 14. o.

17 *Az eltűnő paraszti életforma nyomában*. Budapest, Műcsarnok, 1974. 01. 19. – 02. 19.

18 Gera Mihály: *Balladák?* i. m. 23. o.

1975-ben a Corvina Kiadó négy nyelven jelentette meg *Elindultam világ útján…*[19] című könyvét, melynek fejezetei[20] magyar népszokásokat mutattak be. A szerzőnek Balázs Béla-díjat hozó könyvet Csoóri Sándor előszavában hézagpótló műnek nevezte. Következő, 1979-ben megjelent, fekete-fehér képekből összeállított, mesterien szerkesztett, tartalmában és formálásában egyaránt hihetetlenül egységes könyve, a *Múlt idő*. A *Biblia*ból idézett mottóra épül: *„Ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak…"*[21] Az örök emberi kapcsolatok és a közösségek értékőrző világáról, az élet törvényszerű, természetes rendjének a születéstől a halálig ívelő, annak munkájával, örömeivel és keserveivel teli folyamatáról, minden ember sorsáról szóló mű Korniss emberközpontú ábrázolásmódjának kiteljesedése. Ő maga is ezt fogalmazta meg: *„Amikor a dokumentáláson túl akarok lépni, akkor az azt jelenti, hogy közelebb akarok kerülni az emberhez."*[22] … *„Új könyvemet úgy próbálom felépíteni, hogy ott a gondolatok mögöttes csengése mélyebbre mutasson az ábrázolt jeleneteknél; az emberi kapcsolatoknak egy mélyebb szintjét érje el azáltal, hogy több kép egymással feleselve újabb és újabb asszociációkat enged."*[23] A könyvről írt kritikájában Végvári Lajos szerint *„felvételei egyenesen fotókönyvbe kívánkoznak. … Korniss kimondottan képalakító tehetség, aki képzőművészeti megoldásaival rokon formai stabilitást, tisztaságot és világos fogalmazást tud adni fotóinak. … Képei rendkívül természetesek, s ez a természetesség mégis egy magasrendű vizuális kultúra öltözetében jelenik meg.*[24] *… a képek egymást támogató sorozatával az egyedit általánossá tette."*[25] A *Múlt idő* az eltűnő paraszti világ fényképezésének korszakát foglalta össze és zárta le. Mint utószavában írja: *„…egy olyan paraszti világról, mely egyre távolabb kerül tőlünk. Főszereplői kortársaink. Gyengédségük, elkeseredésük, jókedvük, szomorúságuk mindannyiunké – de életviszonyaik lassan már múlttá válnak."*[26]

Eltűnőben lévő kultúrákkal foglalkozott Korniss következő, *Vörös Felhő földjén*[27] című könyvében is. 1976-ban az ENSZ fotópályázatának egyik nyerteseként meghívást kapott Kanadába, majd kiállításai nemzetközi sikere után 1977-ben az USA-ba, ahol meglátogatta a legjellegzetesebb indián rezervátumokat. A közösségi kultúra felbomlásának utolsó stádiumát, a rezervátumokban a túlélő törzsek töredékeinek vegetálását örökítette meg. Szeretetteli, de őszinte kíméletlenséggel mutatta meg, hogyan tengődnek, milyenek is ma valójában a May Károly és Cooper által romantikus hősökként elképzelt indiánok. Könyve utolsó szavaiban felcsillantja a megmaradás reményét: *„…ragaszkodásuk saját földjükhöz, kultúrájukhoz segíthet önmaguk megőrzésében. Egyszóval: a fennmaradásukban."*[28]

Kornisst továbbra is az a kérdés foglalkoztatta, hogy hogyan lehet az átalakulóban lévő parasztság sorskérdéseiről szólni, a változásokat bemutatni, mi lett a felbomlott közösségekkel, mi történt a közösségekből kiszakadt emberekkel. Tanulmányt is írt erről a World Press Photo alapítvány esszégyűjteménybe *Az eltűnő kultúrák megőrzéséről* címmel.[29] Korniss újabb tíz

---

19 *Elindultam világ útján…* Magyar népszokások (Előszó: Csoóri Sándor, néprajzi jegyzetek: Novák Ferenc) Corvina, 1975.

20 Húsvét, Gyermekjátékok, játékos szokások; Leányöltöztetés; Fehérgyász; Busójárás; Szüret; Temetés; Fejfák; A táncházban; Betlehemezés.

21 Ótestamentum. A prédikátor könyve, 3, 1–6.

22 Gera Mihály: *Beszélgetés...* i. m. 19. o.

23 Beszélgetések a sorozatról. Korniss Péter, Fotóművészet, 1977/1. 27. o.

24 Végvári Lajos: *Korniss Péter: Múlt idő.* Fotóművészet, 1980/2. 47. o.

25 Végvári Lajos: i. m. 48. o.

26 Korniss Péter: *Múlt idő i.* m.

27 Korniss Péter: *Vörös Felhő földjén*. Észak-amerikai indiánok között. Corvina, 1982.

28 *Vörös Felhő földjén* i. m. 48. o.

29 Korniss Péter: *Az eltűnő kultúrák megőrzéséről*. Fotóművészet, 1988/4.

Lakodalmasok, 1971

Lányok a táncházban, 1967

Mulató legények, 1967

Együtt a mezőn, 1977

Öregkor, 1977

Az árok szélén, 1982

Kockakövek közt, 1984

Téli munka, 1982

A Nyugati pályaudvar előtt, 1984

Zuhany alatt, 1982

Hazajött az unoka, 1985

Férfi plakátokkal, 1997

Krumplipucolás televízió mellett, 1997

Szobasarok, 1997

A falumúzeumban, 2007

Lányok a főúton, 1997

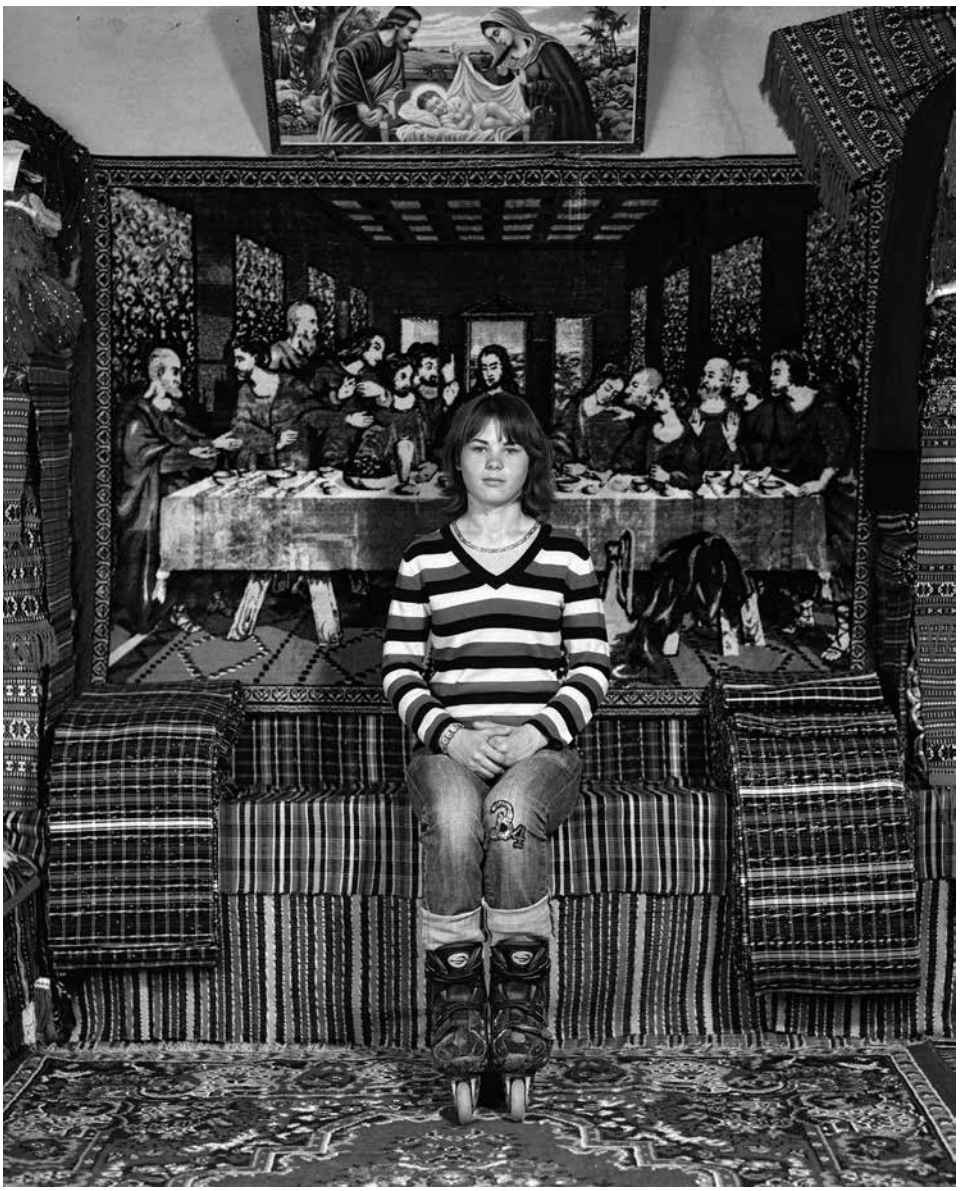

Görkorcsolyás lány, 2008

Szűz Mária és Szent József, 2005

Betlehemesek a bevásárlóközpontban, 2009

Betlehemes ünnepi kivilágításban, 2012

A Nyugatinál, 2015

Festmények előtt, 2017

Vasalóval, 2015

Az aluljáróban, 2014

Hadirokkant, 1976

év keserves munkájával adta meg kérdésére a választ 1988-ban kiadott *A vendégmunkás*[30] című könyvében és a Műcsarnokban megrendezett kiállításában.[31] Ez a munka most a Nemzeti Galéria kiállításának második egységét adja. Magyarországon a társadalmi átalakulás következtében mintegy negyedmillió ember élt kiszorulva a mezőgazdasági munkából, 'vendégmunkásként' saját hazájában, hétvégeken több száz kilométert ingázva 'fekete vonatokon' falujuk és nagyvárosi munkahelyük között. Korniss a 70-es évek vége felé választotta témája folytatásaként a közösség felbomlásának ezt a jellemző folyamatát. 1979-ben a Nyíregyházára tartó személyvonaton talált rá a Fővárosi Gázműveknél dolgozó tiszaeszlári kubikusbrigádra. Csak hónapokig tartó ismerkedés, vonatozás, a komfortos, de sivár munkásszállásukra tett látogatásai után kezdte őket fényképezni, s egy idő után érezte, hogy ez az a közösség, amelyhez köze van. Korniss az ingázók közül nem alkoholizmusba menekülő, kisiklott életű embereket, széthullott családokat, hanem a falujukkal harmonikus kapcsolatban élő ingázókat választotta modelljének, mert így tudta a még létező értékeket megmutatni, az embernek hátországot biztosító közösség megőrzésének fontosságáról beszélni.

Másfél évnyi munka után – Korniss elmondása szerint – *„a képek alapján kiválasztódott közülük a főhős, többet tárt fel belső világából, mint bármelyik társa"*.[32] Skarbit András természetes viselkedésében látta meg a keresett 'átlagembert', akinek sorsa, társadalmi helyzete emberi drámát hordozott, mégis megőrizte emberi méltóságát, belső harmóniáját. Számára a család, a ház, a kert és a faluközösség jelentette mindazt, amiért érdemes élni, idegenben dolgozni. *„Ilyen nehéz élet csak akkor viselhető el, ha van az emberben belső erő, ha van támaszt adó emberi közösség"*[33] – írta Losonczi Ágnes. Ezért Korniss egy ember életén keresztül mutatta be a pusztulás ellenére megőrzött emberi értékek és a vendégmunkáslét közötti ellentmondásokat. *„Megtaláltam azt, amit az egész ügy által üzenni tudok, és ami az előző két könyvemnek is a lényege volt a megörökítésen messze túl: hogy emberi életet építeni csak közösségre és emberi kapcsolatokra lehet."*[34] Készülő anyagából összeállított sorozatával 1982-ben *Az év sajtófotója* pályázatán a nagydíjat, 1986-ban a World Press pályázatán *Skarbit András kettős élete* című sorozata második díjat nyert. A kiállítás és a fényképregény-könyv szerkezete úgy épült fel, hogy Skarbit kettős életformájának megfelelően ritmikusan váltakoznak a vonaton ingázás, Magyarországnak a vonatablakon át látható, váltakozó látványai, a pesti munka és a hétvégeken otthon, a faluban töltött idő személyes hangú képsorai. Ezeket életének különböző dokumentumai – munkakönyv, igazolások, iskolai bizonyítvány stb. – tagolják, melyekből visszamenőleg is megismerhetjük életét, megérthetjük kényszerű sorsát. Szívszorító látni, hogy a nincstelen Skarbitnak a hat elemi osztályt színjelesen elvégzett bizonyítványa ellenére csak az idegenek között páriaként végzett segédmunka, az ingázó 'vendégmunkáslét' juthatott. Pesten hőségben vagy hóban, sárban nyakig, a gödörben állva lapátol, fölötte jólöltözött emberek, elegáns kocsik jönnek-mennek, ebédszünetben a kubikusok bódéja mellett, a járdaszélen rakott tűzön térdelve süt szalonnát. Idegenként, magányosan mozog a városban, akár a pályaudvar környékén, akár autószalon előtt, vagy a Corvin Áruházban, vagy villamoson utazva, vagy a talponállóban sörözve látjuk, s szinte elveszettként ácsorog a karácsony előtti kivilágításban a téren a fényfüzérekkel feldíszített fenyőfa előtt. Arca megfáradt,

30 Kornis Péter: *A vendégmunkás*. Fényképregény (Losonczi Ágnes tanulmányával) Mezőgazdasági Kiadó, 1988.

31 *A vendégmunkás*. Magyar Fotóművészek Szövetsége – Műcsarnok, Budapest, 1988. 10. 28. – 11. 28.

32 P. Szabó Ernő: *A vendégmunkás*. Fotóművészet, 1989/1. 26. o.

33 Korniss Péter: *A vendégmunkás* i. m. 148. o.

34 Idézi: Szabolcs Katalin: i. m. 42. o.

beletörődött, a munkanapok képein sosem mosolyog. Az elidegenedettség érzését fokozza Korniss a munkásszálláson készült képein a gyakran visszatérő szögletes formák rideg hangulatával: a külön-külön álló egyszemélyes asztalok, gáztűzhelyek, ágyak szögletességének hangsúlyozásával, ahol befogadó közösség híján egymástól külön főznek, esznek, tévéznek az elmagányosodott férfiak. A fővárosi élet sivárságát ellenpontozzák a faluban készült képek: a feleség összetartozásukat megéreztető gyengéd mozdulata, kettesük a nagy családi ágyban, játék az unokával, vidám közös együttlét a rokonokkal, barátokkal a lakodalomban, kocsmában, disznóvágáskor. Otthon hangulatilag és formailag is kikerekedik a világ, a képeken nem uralkodnak többé a szögletes formák. Ott még részben él a régi életforma, együtt van a közösség, melynek ő megbecsült tagja. Ünnepnapon az összegyűlt nagycsalád üli körbe a nagy asztalt, ahol ő a családfő. Tekintélye van, ő viszi Úrnapján a templomi zászlót, a vasárnapi mise után az őt körbevevő falubelieken látszik, hogy adnak a szavára. Az otthoni képek derűt, biztonságot sugároznak, feloldódik barázdált arca, testtartása magabiztossá válik, kertjében dolgozva büszkén mosolyog, hisz ott ő a gazda. P. Szabó Ernő szerint *„Korniss Péter fotóregénye úgy figyelmeztet az emberi lét egyensúlyvesztéseire, hogy egyetlen emberi élet pozitív és negatív mozzanatait mutatja meg”*.[35]

A legjelentősebb kortárs magyar fotóművészként számon tartott Kornissnak, az évtizedek során közel két tucat albuma jelent meg és több tucat egyéni kiállítása volt hazánkban és a világ minden táján. Szülőföldjén 2010-ben Kolozsvárott[36], 2014-ben Csíkszeredában[37], 2016-ban Sepsiszentgyörgyön[38] volt kiállítása, 2013-ban Széken[39] állandó kiállítást rendeztek be munkáiból. Méltán részesült számos elismerésben itthon és külföldön egyaránt. 2012-ben a Várfok Galériában *Folytatás* címmel negyvenöt éves munkásságából nyílt gyűjteményes kiállítása.[40] 1977 és 1979 között az amszterdami *World Press Photo* zsűrijének volt tagja, majd 1983-tól az amerikai Eugene W. Smith Alapítvány, 1984-től a WPP nemzetközi tanácsadó testületének tagjává választották meg, 2007-ben a World Photographic Academy alapító tagja lett. 1971-ben EFIAP-díjat[41], 1975-ben Balázs Béla-díjat kapott, 1976-ban az ENSZ-pályázat nagydíját nyerte el. 1983-ban Érdemes Művész lett, 1992-ben az amerikai Pictures of the Year díját, 1994-ben a Csaba von Ferenczy-díjat, 1995-ben a Magyar Művészetért Alapítvány díját, 1996-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét vehette át. 1998-ban a Budapestért díj és a Berzsenyi-díj birtokosa lett, 1999-ben első fotóművészként kapott Kossuth-díjat, 2004-ben Pulitzer-emlékdíjjal jutalmazták munkásságát, s ugyanebben az évben Prima Primissima díjas lett. 2005-ben a Hazám-díj, 2010-ben a Magyar Örökség Díj kitüntetettje volt, és a Magyar Fotóművészek Szövetsége életműdíjával, 2013-ban Kölcsey Emlékéremmel, 2014-ben a Nemzet Művésze címmel tüntették ki.

1989 után Korniss a Ceauşescu-rendszer összeomlása után újra visszatért Erdélybe, az évtizedekkel korábban sokszor felkeresett vidékekre. Így kapcsolódtak az életmű egyes szakaszai szervesen egymáshoz, az 50 évet átölelő anyag fontos társadalmi folyamatokat rögzít. Korniss kötődött az ott fényképezett emberekhez, kultúrákhoz, s dokumentálni akarta azt is, hogy a szabadabb világ – mint ahogy korábban Magyarországon – itt is

35 P. Szabó Ernő: i. m. 48. o.

36 Korniss Péter, fotók 1967–2008 Kolozsvár, Nemzeti Művészeti Múzeum, 2010. 03.

37 Gáspár, Futár, Heródes. Korniss Péter képei (1997–2013), Csíkszereda, Új Kriterion Galéria, 2014. 08. 01 – 09. 25.

38 Korniss Péter kiállítása. Sepsiszentgyörgy, Lábas Ház kiállítóterme, 2016. 05. 24. – 06. 24.

39 A Csipkeszeg Alapítvány jóvoltából újjáépített Széki Forrószegi Táncházban 2012. 08. 25.

40 Folytatás. Budapest, Várfok Galéria, 2012. 01. 27. – 02. 25.

41 Excellence Federation International d'Art Photographie.

nagy átalakulást hozott az emberek életébe, felbomlott a hagyományos paraszti életforma. Korniss további munkásságának meghatározó témája lett a múlt és jelen találkozása, a korábban fényképezett emberek életmódjában, környezetében fokozatosan bekövetkező változás. Ezekből összeállított képsora alkotja a Nemzeti Galéria-beli kiállításnak *A változás* című fekete-fehér és színes képekből összeállított harmadik egységét. Paradox módon a kisebbségeket elnyomó diktatúra Erdélyben konzerválta legtovább az archaikus paraszti életformát, az identitást őrző viszonyokat, de a rendszerváltás után a falusiak számára is lassan, fokozatosan kinyílt a nagyvilág. Kezdetben csak apró jelek utaltak arra, hogy a modernizáció a legkisebb, elszigetelt falvakba is eljutott jótékony és romboló hatásaival egyaránt. Korniss képeit éppen az teszi hitelessé, hogy megértette és érzékeltette ezt a szükségszerű folyamatot. Ünnepre, gyászra még összegyűltek a családtagok, de a falusi közösségek szokásai átalakultak, összetartó erejük fellazult, hagyományos viseletük, otthonuk berendezése új elemekkel vegyült. A főutcán ünnepnap összefogódzva sétáló lányok hagyományos népviseletükhöz mind elegáns, magas sarkú cipőt viselnek, a népviseletes lány oldalán ülő legény fején a jellegzetes széki szalmakalap, de bő ujjú vászoning helyett már Camel feliratú pólót visel, a szőttesekkel letakart kanapén ülő kislány lábán görkorcsolya. Az évek előrehaladtával egyre feltűnőbben, gyakran bizarr, groteszk hatást keltve szüremkedtek be az otthonokba a modern világ tárgyai, még a több száz éves házakban is vegyülnek a régiekkel. A 300 lelkes máramarosi eldugott kis faluban Korniss megdöbbenésére a szobasarokban a régi családi fotók mellett hatalmas Michael Jackson-poszter volt a falon. *„A mára kialakult tárgykultúra, építészet hagyományos értékeit elveszítve mintegy vákuumként szívja magába mindazt, ami silány”*[42] – írta P. Szabó Ernő.

Első látásra szívszorítóan hatnak az utóbbi évtizedek változásairól, a falvak életének átalakulásáról, a globalizáció benyomulásáról tanúskodó képek. Talán azt vártuk, hogy 'Édes Erdély' skanzenként petróleumlámpa-világítással maradjon meg a mi gyönyörűségünkre, s az ottani emberek ehhez statisztáljanak, s szegénységük ellenére használati tárgyaikat, öltözéküket továbbra is hosszantartó munkával maguk készítsék ahelyett, hogy az olcsó, divatos piaci holmikat megvegyék? Korniss most is hitelesen adja át élményeit, a valóságos képet mutatja, hogy egyre rohamosabb változás tapasztalható az emberek ruházkodásában és a berendezési tárgyakban egyaránt. Nemcsak a Daciák, a televíziók és a parabolaantennák jelentek meg, hanem a hagyományos szőttesek helyére gépi perzsák, a falakra amerikai reklámplakátok, egzotikus tájakat és állatokat ábrázoló giccses faliszőnyegek kerültek, az új autóban csicsás üléshuzat virít. Felnőttek és gyerekek is egyaránt sportcipőt, angol feliratos pólót, farmert, olcsó pulóvert viselnek, már legfeljebb csak az ünnepnapokon látunk régi viseletet. Bár az 1960-as évek végétől gyűjtők és kereskedők vásárolták fel a falvakban a régi néprajzi tárgyakat, és a vásárból hozott olcsó dísztárgyakra cserélték le őket, de vannak, ahol őrzik a régit. A mérai házaspár bővítette házukat, de a kalotaszegi 'cifraszobát' változatlanul hagyták a régi festett bútorokkal és cseréptányérokkal, fiuk is itt áll modellt modern öltönyében. A püspökhatvani idős asszony új, modern konyhájában a hétköznapokon is a hagyományos, Galga-menti viseletét hordja. A sugatagi farmeres, mezítlábas Ioan népviseletbe öltöztetett kislányát tartja ölében a máramarosi tisztaszobában. A változások nemcsak az embereket körülvevő tárgyakra, környezetükre hatnak, hanem az életmódjukra is. A fiatalok a városba mentek dolgozni, ottani szokásokat vettek fel, keveredett a régi az újjal. A közösségi élet felbomlásának szomorú jelképeként látjuk, hogy megszűnt a táncház, s a kocsmából lett presszóban ülő férfi egyedül ül sörével és nézi a tévét.

42 P. Szabó Ernő: i. m. 26. o.

Korniss a Műcsarnokban rendezett kiállításán[43] és *Leltár*[44] című kötetében együtt közölte korábbi, és a rendszerváltás után készített erdélyi képeit. Az újabb képein az aranymetszés szabályai szerint szerkesztett, az alakokat középre helyező, a sűrítés szándékával beállított felvételeket készített, hogy egy-egy képpel egész történetet mondjon el. A könyvben írt megváltozott fotográfiai módszeréről, annak indítékáról: *„Zavart a diszharmónia, de kikerülhetetlenné vált."*[45] Az 1990-es évektől az átalakulás vizuális 'rendetlenségének' ellensúlyozására, a harmónia helyreállításának megvalósításához a *Változás* képein új módszert alkalmazott: a riportosan, spontán elkapott pillanatképek helyett a 19. századi műtermi fényképészmesterek gyakorlatát követte. Azzal a különbséggel, hogy Korniss statikusan beállított, megvilágított, középre szerkesztett portréit, csoportképeit az ábrázoltak saját környezetében fotografálta, otthonaikba vitte be a műtermi technikát, az állványra helyezett nagyméretű gépet, lámpákat. *„Meglepetésemre – írta – …visszatért a régimódi fényképezés hangulata. … Ezek az alkalmak sok mindent előhívtak. Elfelejtődött pózokat, megilletődött tekintetet, nagyszülőktől örökölt tartást – a fényképezés régi varázsát."*[46] Emberi tartásukat, méltóságukat emelte ki, hangsúlyozta ezzel a módszerrel, ezt a hagyománykövető tartást akarták az ábrázoltak megörökíttetni, utódaikra hagyni, mely ellentétben áll az őket környező világgal. *„Ezek a képek gyönyörűek – írta Tímár Péter – … A szeretetben megfürdetett modellek megszépülnek, megnemesednek, és eredményül olyan ihletett fényképek születnek, aminél fotográfus és néző többre nem vágyhat."*[47] Korniss munkáin egyre gyakrabban használta a színes technikát, de csak akkor, ha az alkalmazott színekkel valamit hozzáadott a kép kifejező eszközeihez, ha a szín tartalmat is közvetített.

Kornisst a 2000-es években továbbra is a hagyomány továbbélése, életben tartása foglalkoztatta a jelenben. A Nemzeti Galéria-beli kiállítás *A hagyomány*[48] elnevezésű negyedik egysége az egyik legarchaikusabb, a Kárpát-medence egyes magyarlakta vidékein ma is a legmélyebben élő népszokásunk, a betlehemezés népi dramatikus játékának mai továbbéléséről, a megváltozott világ és a tradíció kapcsolatáról szól. Az 1950-es évek elején, advent idején még házról házra járva becsöngettek a szegényes öltözetű betlehemesek a józsefvárosi 3. emeleti lakásunkba, hogy elkántálják Mária és József, Jézus születése, a Háromkirályok, Heródes és a betlehemi pásztorok történetét. A betlehemezés hagyományának életben tartása, a kulturális identitás erősítése céljából Debrecenben 2006 óta minden évben Nemzetközi Betlehemes Találkozót rendeznek, melyen az autentikus formákat őrző, hagyományos ruházatban és kellékekkel előadó falusi szerepjátszó csoportok vesznek részt határon innenről és túlról. Szerepjátékukat már nem a házaknál, hanem a város különböző helyszínein adják elő. Korniss már az 1970-es években is fényképezett betlehemeseket falun, előadás közben, viszont a 2006-ban megjelent *Betlehemes*[49] című album képein előre elképzelt látványt valósított meg a helyszínekre hordozható műteremmel, digitális technikával készült színes képein. Debrecenben már a megrendezett fotográfia (staged photography) módszerével élt, amikor szembesítette a hagyományt a jelennel, s éles kontrasztba állította a szereplőket az őket körülvevő térrel.

---

43 *Leltár Erdélyi képek 1967–1998 Műcsarnok*, 1998. 09. 03. – 10. 04.

44 Korniss Péter: *Leltár Erdélyi képek 1967–1998* Officina Nova – Kreatív Média Műhely, 1998.

45 Korniss Péter: i. m. 58. o.

46 Korniss Péter: i. m. 58. o.

47 Tímár Péter: i. m. 4. o.

48 Ezt az anyagot *Folytatás* címmel 2012-ben Budapesten a Várfok Galériában, majd 2013-ben a Magyar Nemzeti Galériában Az új évezred magyar fotóművészete című csoportos kiállításon mutatta be.

49 Korniss Péter: *Betlehemes*. Helikon, 2006.

A hagyományos közösségi létnek egykor teret biztosító helyszínek helyett, szinte szürreális hatást keltve a mai modern városi környezetben – a főtéren, lakótelepen, bevásárlóközpontban, buszmegállóban, bérház udvarában, a kortárs múzeum modern épülete előtt – beállítva fényképezte a hagyomány szerint beöltözött betlehemesek csoportjait. Színeivel az öltözetek és az attribútumok kiemelésére koncentrál. *„Ez nem egy iskolai színielőadás. Ezt idős emberek és asszonyok játsszák hittel maguknak. Ezeket a csoportokat szembesítettem azzal a világgal, amiben már mi élünk, amiben már élnek, ami körülveszi őket"*[50] – mondta Korniss. Nekem mégsem a városi, hanem a kora téli, ködös mezőn álló két, subás pásztorember képe a legemlékezetesebb. Alakjuk szinte teljesen beleolvad a kopár mező barnájába, csak a kép középpontjában a betlehemezés attribútumát, a templomot emelik ki az élénk színek. Számomra a múlt ködös mélyéből előtűnő hagyomány jelképét jelenti. A 2008-ban megjelent *Kötődés (1967–2008)*[51] című gyűjteményes albuma négy évtizedet átfogó összegzését adta addigi életművének; régi és új erdélyi képei, a paraszti életforma megváltozása témaköre mellett a *Vendégmunkás*t is belefoglalta. *„Talán az összes képet jól ismerjük már, egy részük mégis mellbe vágja az embert azzal a tökéletességgel, ahogy embert, tájat, sorsot, örömet-bánatot, harmóniát magába sűrít"*[52] – írta recenziójában Tímár Péter.

A Nemzeti Galéria kiállításának *A városban* című, ötödik, utolsó egységeként itt láthatók először Kornissnak az elmúlt években készült új, színes képei, melyek folyamatosságot és megújulást jelentenek Korniss munkásságában. Az erdélyi falusi emberek további sorsa, új lehetőségeik, életük átalakulása foglalkoztatja. A hagyományos paraszti és a városi életforma, a 'vendégmunkás lét' különös, szomorkás szintézisét alkotta meg képsorában. Korniss hűséges a témáihoz és képei modelljeihez is, érzelmileg is erősen kötődik hozzájuk. Négy-öt évtizeddel ezelőtt a táncházban és a földeken dolgozva, ünnepeken és hétköznapokon fényképezte a széki lányokat és asszonyokat, most megöregedve, szülőföldjüktől távol, Budapesten munkát vállalva találkozunk velük, ismerünk rájuk jellegzetes széki viseletükről. Már a rendszerváltás előtt is – mikor fokozott érdeklődés támadt nemzeti hagyományaink, kulturális örökségünk iránt – találkozhattunk az aluljárókban korondi kerámiákat, kalotaszegi hímzéseket, csergetakarót és más erdélyi népművészeti tárgyakat árusító, népviseletbe öltözött asszonyokkal. Most Budapesten mai vendégmunkásokként vállaltak munkát, jómódú családoknál takarítanak, idős embereket gondoznak, s árulják az erdélyi népművészeti termékeket, hogy szerény jövedelmükből otthon maradt családtagjaikat segítsék. Korniss különböző szituációkban, de mindig a kép középpontjába állította be őket – csomagjaikkal az úton, a Nyugatinál, a buszpályaudvaron, az aluljáróban, templomban, bérház udvarán, vagy munkaadóik lakásában régi vagy új bútorok, festmények vagy könyvespolc előtt, kezükben takarítóeszközökkel, vasalóval, olykor idős gondozottjuk társaságában – úgy, hogy környezetük utal foglalatosságukra, olykor a munkaadó társadalmi státusára is. Egyikük-másikuk arcán a vendégmunkás magányossága, szomorúsága tükröződik, de elszántság, méltóságteljes tartás is, hogy sorsuk mindenkori nehézsége ellenére is helytálljanak. A *Betlehemes*ek című sorozatával ellentétben – ahol a színek a népszokásra jellemző öltözeteket, tárgyakat emelték ki – itt az empátiával bemutatott asszonyok alakjára, személyiségére koncentrál a színek, többnyire az élénkpiros kiemelő hatása.

50 http://nol.hu/kritika/20120605-az_ember_erdekel_meg_a_kultura__amelyben_el-1312278

51 Korniss Péter: *Kötődés* (1967–2008). Helikon, 2008.

52 Tímár Péter: *Könyvespolc* i. m. 133. o.

A Várfok Galéria *Hosszútáv*[53] című kiállításának megrendezésével ünnepelte a művészköréhez tartozó Korniss Péter 80. születésnapját. A kiállítás tovább árnyalja az életműről kialakított képet, Korniss pályáját új összefüggések mentén mutatja be. Az eddig még kevéssé ismert, vagy még publikálatlan képein kívül a leghangsúlyosabb részben Korniss évtizedekre visszanyúló kötődései, szervesen felépített életműve egy-egy asszony történetébe helyezve fejeződik ki. Olykor egy egész élettörténetet kísér végig néhány személyes hangvételű, együttérzést sugalló képen. A széki Boldizsár Marit az 1974-ben készült színes képen a kukoricásban kapára támaszkodó, sugárzóan szép fiatalasszonyként látjuk, az 50 év múlva készült pesti felvételen a belvárosban, fekete ruhájában, bevásárlószatyrával magányosan áll a zöld papundekli-karácsonyfák díszlete között. A *Múlt idő* emblematikus borítóképéről ismert 1973-as kép a 'bubáját' védelmező kézzel tartó lészpedi csángó népviseletes asszonyt, Bálint Annát 2008-ban, 35 év múlva látjuk, amint anya és felnőtt fia a régi képet tartja.

Korniss életműve egységes, kerek egész, mégis, Korniss hihetetlen életerejét, aktivitását látva, ezek az utolsó képsorok szomorkás hangvételük ellenére is azt a reményt keltő benyomást sejtetik, hogy életműve még nincs lezárva, hogy a folyamatos változás során talán az erdélyi asszonyok fiait, lányait vagy unokáit, szülőföldjükre hazatérve, hagyományaikat megtartva sikeres emberekként, vállalkozókként, világlátott értelmiségiekként fogja otthonukban megörökíteni Korniss a következő sorozatában.

2017. december

53 Hosszútáv Várfok Galéria, 2017. 10. 19. – 2018. 01. 07.

Lengyel András

Egy „könyvszerűtlen" perióduszáró könyv: az *Olvasás közben*

1

Az *Olvasás közben* 1906-ban jelent meg, abban az évben, amikor Ignotus, másfél évtized után, megvált *A Hét*től, amelynek addig jellegadó munkatársa volt. Ez az időrendi egybeesés, akár a véletlen számlájára írjuk, akár törvényszerűséget látunk benne, perióduszáró munkává teszi könyvét. Az *Olvasás közben* egy pályaszakasz összegző műve. Méghozzá egy olyan pályaszakaszé, amely Ignotus írói megszületését és irodalmi s intellektuális autoritássá válását eredményezte, s amely egyben a magyar kultúra történetében a nagy és gyors változások időszaka volt. Ignotus írói kibontakozása, *A Hét* meghatározó médiummá válása és, ezektől nem függetlenül, a „modern" habitus elterjedése és pozícióinak egyre szélesebb körben való megerősödése ekkor egybeesett. Ez az időszak természetesen még nem az *irodalmi* modernitás látványos diadala volt, ez még csak az *előtörténet* részét alkotta, de minden, amit a *Nyugat* megszületése (1908) szimbolizál a magyar irodalom történetében, ekkor készülődött: ekkor születtek meg és halmozódtak föl azok a közös tapasztalatok, amelyek új igényeket és várakozásokat szültek, s új kulturális attitűdöket teremtettek. S ennek a modernizációs folyamatnak az egyik legismertebb, ha nem éppen a legismertebb, már-már emblematikus „frontembere" kétségkívül Ignotus volt. Éles esze, írni tudása, harcvállaló bátorsága (amelyhez pragmatikus bölcsesség is társult), és nem utolsósorban sokoldalúsága szinte predesztinálta erre a szerepre. Ekkor nem csak, s elsősorban nem is író s költő volt (ami szíve szerint lett volna), hanem mindenre gyorsan, okosan, a közhangulat mozgását is fölmérve reflektáló intellektus. Tapasztalatkimondó és -feldolgozó, eszmetermelő és habitusalakító. Azaz szerepe egyszerre volt szűkebb és tágabb, mint a hagyományos írószerep – de akkor, ebben a felemás, átalakuló, folyamatosan változásokat hozó periódusban, amikor még semmi sem volt készen, de minden érlelődött, erre volt szükség.

Az *Olvasás közben*, hadd előlegezzünk meg ennyit róla, ennek a periódusnak egy összegző dokumentuma. Árulkodik a periódusról, a szerző észjárásáról, s (ellentmondásos) előfeltevések többé-kevésbé koherens halmazaként előlegezi mindazt, ami ezen a már „modern" bázison, esztétikummá formálva, a modern irodalomban hamarosan megszülethetett. Érdemes tehát egy kicsit elidőzni elemzésével.

2

Az *Olvasás közben* nem ellentmondások nélküli könyv – már kivitelezése és „tartalma" között is rejtett feszültség van. A könyvet a már akkor is patinás Franklin Társulat adta ki, borítótáblája masszív, kemény kötés, papírja a szokásosnál vastagabb, az egész könyv inkább „klasszikus", mint „modern" terméknek látszik. „Tartalma" ehhez viszonyítva, már

csak rendhagyó, szabálytalan felépítése miatt is, újszerű, „modern", de legalábbis normasértő. Az esztétikai protokollt figyelmen kívül hagyó. Ha a szövegre figyelünk, a könyv szokatlansága még nyilvánvalóbb. Nincs tartalomjegyzéke, csak tárgymutatója. Ez a tárgymutató azonban semmivel nem részletezőbb, mint egy szokványos tartalomjegyzék – csak éppen kétféle tárgyszót ad meg: az írások címét (már amelyiknek van címe, a többségnek nincs!), a címtelen szövegek esetében pedig valami címpótlékot. Ez a kétféleség tipográfiailag is meg van különböztetve: az egyik verzálisból van szedve (ezek az igazi címek), a másik antikvából (ez utóbbiak csak címpótlékok). De mi indokolja ezt a rendhagyó eljárást? Alighanem az, hogy a könyv nagy része címtelen szövegekből áll, s bár ez a címtelenség tudatos opció, az így összeálló szövegkorpusz túlzottan nagy terjedelmű, amorf, mondhatnánk strukturálatlan ahhoz, hogy ne kívánkozzék hozzája valami utólagos, külső (szövegen kívüli) tagolóeszköz: egy-egy tartalmi utalószó. Mivel egy több mint 380 oldalas könyvről van szó, a tagolatlanság nagy luxus lett volna. Megvalósult formájában így is könyvszerűtlen könyv ez. A könyvekben, szokványos esetben, legalább kétféle szövegszerveződés érhető tetten. Az egyik változat az, amikor tudatosan egységes könyvet (regényt, monográfiát) írunk, azaz eleve egyetlen, egységes és strukturált, bár terjedelmes művet hozunk létre. A másik szokványos változat az, amikor a könyv anyaga már előre megírt, kész szövegek utólagos összerakásából áll össze (vers-, novellakötet, cikk-, tanulmánygyűjtemény stb.). Ilyenkor a szerkezet *post festa* születik meg, s a részek – a szövegek – egymáshoz viszonyított koherenciája nem hézagtalan: egy cikk- vagy tanulmánygyűjtemény például mindig lazább, esetlegesebb szerkezetű, mint egy monográfia vagy regény. Az *Olvasás közben* valahol e két megoldás között mozog. Korábbi szövegekből épül föl a könyv, de a kötet kompozíciója nem, vagy nem csak az összerakás eredménye. Tizenegy szöveg (a címmel rendelkezők) kötetbe építése megfelel a hagyományos sémának, a szerkezeti hely utólagos megválasztásának, de a könyv anyagának nagyobbik része különböző státusú szövegek utólagos, laza egybegyúrása, eltüntetve a korábbi szöveghatárokat, s olykor a szövegeken is változtatva. A címtelenség, figyelemre méltó módon, szándékolt volt. Több Emma-levél részletei is felfedezhetők a címtelen szövegfolyamban (a 205–224. oldalakon például három levélből 7 szemelvény olvasható!), ezek eredeti címei azonban el lettek tüntetve. Nyilván azért, mert ezek a címek a kötetkompozíció szempontjából már esetlegesek, vagy éppen olyan irányba vitték volna az értelmezést, amelyek már nem álltak a könyv érdekében. S a szöveg egyéb módon is lazítva van, Ignotus több versfordítását is beleapplikálta szövegébe – formailag mondandója illusztrációjaként, valójában jól meghatározható funkcióval. A címtelen, amorf szöveg így valami utólagos, egységes elképzelés jegyeit mutatja – s az adott szerkezetben el nem érhető könyvszerűséget igyekeznek megvalósítani, vagy legalábbis imitálni. De ez, az egybegyúrás sikerességétől függetlenül, nyilvánvalóan irreális, elérhetetlen cél volt. Maga a szerző is tudta ezt, s a könyv alcíme nem is ígér többet, mint „jegyzeteket" és „megjegyzéseket". Azaz elismeri a fragmentáltságot. A könyv szerkezete, mindent összevetve, lágy és szétfolyó, az olvasás inkább a sokféleséget és a fragmentáltságot, semmint az egységet érzékeli. De az egységnek, a belső koherenciának valami nem könnyen megragadható, mélyebben fekvő sejtelme mégis kialakul, átjön a szövegekből. Azaz, könyvszerűtlen könyv ez, csakugyan, de nem csak azért könyv, mert a szövegkorpusz egy egységes könyvtestbe került elhelyezésre. A válogatással és az egybegyúrással valami koherencia mégiscsak létrejött.

A kérdés csak az, mi ez a koherencia? (Erről azonban később.)

3

A szöveg, amelyből a könyv összeáll, ismételjük meg, formailag két, jól elkülönülő részre tagolódik: a címtelen és a címes szövegegységekre. Ez az elkülönülés azonban, szándé-

kosan, egybe van mosva: a címmel ellátott írások a címtelen részbe vannak beleapplikálva, így ezek a címtelen szövegfolyamot tagolják. Az amorf szövegben egy-egy körvonalazottabb rész a cím által automatikusan hangsúlyt kap, s mintegy tematikai kiemelésként, gondolati vázat képez. Amennyire meg lehet állapítani, ezek a címes szövegek korábbi írások egyszerű átvételei, megőrzései. *A szamárság dicsérete* például *A Hét*ben jelent meg 1904-ben. A könyv az *Olvasás közben* főcímmel indul, majd jönnek a betétszövegek: *Temetőjárás* (34–42.), *Kilencz óra tájt* (43–48.), *A Malthus evangyéliomából* (98–104.), *Szerelmi történet* (105–114.), *Holubár* (162–172.), *Meunier Constantin végrendelete* (228–229.), *Madame Recamier* (230–233.), *L'art pour l'art* (234–244.), *A szamárság dicsérete* (307–318.), *Magyar mese és legenda* (364–373.), *Csau méin* (374–383.).

Ha a címes szövegeket áttekintjük, formai és tartalmi tanulságokat egyaránt levonhatunk. Formai jegy, hogy e szövegek státusa a tárcacikk és a fikciós prózához közelítő belletrisztika között ingadozik, több esetben is erősen közelítve az irodalmi szövegalakításhoz. Egyik szöveg sem „igazi" novella persze, de több darab is efelé közelít és – semmiképpen nem cikk. A legszűkebb értelemben is valami helyzet és szerep imitációja: az elbeszéltek szempontjából fikció. Ez az átmeneti poétikai megoldás nem annyira a történetmondás autochton igényeiből fakad, inkább az elbeszélő és a szerző elkülönböztetését, a szerző fedezékbe vonulását szolgálja. A distanciálódást. Vagy, más oldalról közelítve a kérdéshez, a kifejezendők áttételesebbé válását. A mondandóhoz, jól érzékelhetően, az áttételek nélküli diszkurzív próza, a cikk vagy értekezés túlzottan direkt megszólalás lett volna. Ilyen szempontból figyelemre méltó, hogy a *Kilencz óra tájt* és *A Malthus evangyélioma* bibliai textusok imitációja. (Az előbbi akár apokrif textus is lehetne, parafrázis, az utóbbi – Malthus nevére nyíltan utalva – csak pszeudó textus.) A *Szerelmi történet* pedig, amely egy Emma-szövegből van kivágva, hang- és szerepimitáció: a szerző – jellegzetes irodalmi megoldás ez – női beszélőre bízza mondandóját. (Mellesleg: e szövegnek a kötetbe való fölvételével Ignotus, *de facto* elismerte, *A Hét* Emma asszonya, aki leveleket írt a szerkesztőnek, „kedves Kiss"-nek, és szakácskönyv-ankétot szervezett stb., ő volt.) A szövegalakításnak ez az irodalmiasítása természetesen csak bújócskázás, a szövegek gondolatisága mindvégig erős, sőt uralkodó. Tartalmilag ugyanakkor a címes szövegek a modernitás csomópontjainak gondolati leképezését szolgálják, többféle hangszerelésben és nézőpontból. Amit érdemes mindjárt az elején kimondani, az a modernitás, amely itt leképeződik, nemcsak a keletkezéstörténet időrendje szerint, kronológiailag, de logikailag is a modernitás egy még felfelé ívelő, viszonylag korai szakaszának a leképezése, illetve reflexiója. De a kialakuló kép nem nélkülözi a történetileg fölmerülő ellentmondásokat, ezeket igyekszik antropologizálni, emberképpé változtatni.

4

A címes szövegek két okból alkotnak gondolati csomópontokat. Egyrészt tematikailag: élet, halál, szerelem, művészet stb., minden, ami igazán fontos, előjön itt, méghozzá meghatározott sorrendben. Egymást kiegészítve s egymásra épülve. Másrészt, ezek összefüggő, relatíve részletesen előadott, *kifejtett* gondolatmenetek, nem ötletpetárdák, mint a mégoly szellemes és találó aforizmák is. Jellegükből adódóan: érvelve előadott álláspontok, s együtt gerincszerű logikai vázzá állnak össze. Áttekintésük tehát, ha érteni akarjuk az *Olvasás közben* „üzenetét", nem spórolható meg.

Az első címes szöveg, a *Temetőjárás* mindjárt alapvető kérdést tárgyal, a halálhoz való viszonyt. Maga a halál örök, az élet kiiktathatatlan része, minden, ami él, meghal. (Erről, egyebek közt, már az antik görögségnek is volt gondolati renddé általánosított tapasztalata: *„Ahonnan a dolgok keletkezésüket veszik, oda is kell, hogy elmúljanak a szükségszerűség szerint"*, –

írta például Anaximandrosz.) A haláltudat, a halálhoz való viszony azonban történetileg változó. Alapviszony, de változik. S Ignotus viszonya szélsőségesen „modern", a halál felháborítja, a halált megveti, utálja. Érzelmeit még a temetőre is kiterjeszti, a temető számára nem kegyeleti hely, hanem emlékeztető arra, amit, ha tehetné, kitörölne a létezésből. A *Temetőjárás*nak már a felütése is igen erőteljes. *„Én: irtózom a haláltól. A másokétól még jobban, mint a magamétól. Testi utálatot kelt bennem, és, ami ezzel iker: megvetést. Megaláztatásnak érzem a halált"*, – írja szövege első mondataiként (34.). Ignotus természetesen sokkal okosabb volt annál (fiatalon is), hogy ne tudta volna: a meghalás nem diszkrecionális jog, amellyel, ha akarok, élek, ha nem akarok, akkor nem élek – a halált saját akaratból csak előrehozni lehet, de hatalma alól kibújni nem lehet. A halált mégis a létezés sérelmeként éli meg. Miért? Nem, vagy nem csak félelemből (bár rejtve alighanem ez is ott volt magatartása hátterében), a halál egész létfelfogását tette kérdésessé, vonta kétségbe. Gondolatmenete néhány pontja árulkodó e tekintetben. „Megaláztatásnak" érzi a halált, mely – mondja – *„élhetetleneket s értékteleneket érhet, s mondhatatlanul megcsökkennek előttem a nagy emberek, ha meghalnak. Valaki, aki többé nem számít. Hogy' lehetne az nagy ember?"* (34.) Ez a felfogás egy olyan emberképen alapul, amely nagynak csak a potens, a folyamatokat alakítani képes embert ismeri el, s aki nem ilyen – mert például már meghalt –, az „élhetetlen" és „értéktelen". Ez a még felfelé mozgó kapitalizmus emberképe, az eszmény a hatékony, sikeres ember. S Ignotus ebből a szempontból értelmezi (át) Vajda János nevezetes *Emléksorok* című versét is. *„Vajda János hősnek ítélte az embert, mert tud élni, mikor tudja, hogy meg fog halni. Én ezt a tiszteletet nem érzem, ha százszor eltökéllem, sem tudom érezni. Hiába, csak az a hős, aki győz."* (35.) Az ember ilyen felfogása a tőke logikája szerint való, a szöveg jelzései e tekintetben árulkodóak. Talán túlzottan is árulkodóak, mintha szándékoltan el lennének túlozva. A szöveg egésze ugyanis éppen ennek az emberképnek a tarthatatlanságát mondja ki. A halál, mint anomália, mint a lét sérelme ugyanis rávetül magára az életre is. *„Mert mind világosabban látom* – mondja Ignotus –, *hogy a halál nem megszakítja az életet, hanem az élet megkezdi a halált. Nem pitvara a kriptának, hanem már maga a kripta. Az a tudat, hogy a halál műhelye, megutáltatja velem a világot."* (34.) *„Az egész élet egy […] félszegség. Furcsa, szánalmas, utálatos, nevetséges,* a halál előre küldött szorongásától verítékes. *Undorom tőle, tőletek, magamtól."* (35.) S a halál, mint olyan, felülírja az életet: *„azok is megvénülnek és elpusztulnak, akik mindent elérnek"* (36.). A következtetés: az élet *„át van itatva a halál rondaságaival"*, *„élet nincs is, csak születés van és halál van, s menten a születés után megkezdődik a halál, a romlás, az elbüzhödés"* (36.). Az emberkép, amelyet a kor termel ki, ellentétben áll a halál realitásával. E helyzetből több minden következik. Mindenekelőtt a veszteségélmény: *„mily csoda dolog volna az élet, ha volna a világon élet"* (37.). *„[D]e, ha már megszülettünk s élet nem vár ránk, legalább részünkül jutott volna az élet délibábja. Így semmink sincs, és, tudván, hogy életünk nem élet, a föld színén is temetőben járunk."* (37.) A tőke emberalakító posztulátuma és thanatosz ebben a felfogásban szétválaszthatatlanul egybekapcsolódik. Ez azonban már „modern", nárcisztikus tapasztalat, az értelmezést a nárcizmus irányítja. S így a temető is negatív indexet kap: *„Ez az emlékeztető raktára a halálnak. Ez a rothadás kertje. […] Nem tudok ennél rettenetesebbet, ökrendeztetőbben utálatosat, lesújtóbban megalázót. Hogy' szabad annak nyomának maradni, annak a vérlázító elviselhetetlenségnek, hogy aki tegnap volt, az ma már nincsen?"* (39.) *„A halottakat, hiszen úgy sem segíthetünk rajtuk, minden mód el kéne tenni láb alól: tetemüket elhamvasztani, nevüket kitörülni, képüket elpusztítani, s minden nemzedéknek, ha már megszületik, újra kellene próbálnia megkezdeni az életet."* (38.)

Végletes álláspont ez, a sarkító logika uralja. De Ignotus csak kimondja azt, amit a történeti koordináták közt formálódó új tapasztalat diktál neki. Számára immár elfogadhatatlan a „paraszti emberiség" természetközeli, belenyugvó, hagyományápoló attitűdje, az új, a „modern" ember a rideg hagyományból ki akar lépni, a meg nem változtatható

léttörvényekkel nem akar szembenézni. Indoklása persze hamis, önáltató. A temetés rítusa, mondja, *„akkor állapodott meg, amikor a paraszti emberiség még kívánta a fájdalmat, mint ahogy ma a parasztember a kapadohányt kívánja, meg a paprikát és a hagymát"* (38–39.). Ő viszont ezt a rítust már, árulkodó módon, *öngyötrésnek* tartja. *„Nem elég maga a halott* mondja –, *még ki is kell teríteni, még a gyertyafénynek, a gyászos színeknek, a fojtogató zsolozsmáknak kínzásai is kellenek, csak hogy jól meggyötörjük magunkat."* (39.) Mindezt Ignotus Freud írásainak megismerése után már aligha írta volna le. A „kín kerülése" itt túláltalánosítva, a „realitáselv" figyelmen kívül hagyásával, s a gyászmunka szerepét fel nem ismerve, sőt hárítva jelenik meg, az életet élvezni akaró – hedonista – modern ember igényének megfelelően. De a paradoxonokban gondolkodó Ignotus, miközben végletesen sarkít, tett egy nagy lépést a halál „modern" rehabilitálása felé is. *„Irtózom a haláltól, s csak azt az egy jót tudom benne, hogy, ha már megvan, legalább engem sem kímél meg, s én is meg fogok halni. Sokáig úgy sem bírnám, hogy egyre elnézzem, s minden egyes nappal jobban meg jobban tudjam, inaim megereszkedése súgja meg, álmaim elfakulása, várakozásaim hitetlenné válta vájja tudomásomba, hogy én is halandó vagyok. Ha már meg kell halnom, akkor jó, hogy meghalok."* (40–41.) E záróparadoxonból kiderül, bizony az elismerni nem akart félelem is alakította az érvelést, s az érvelés valójában csak egyféle *félelemelűző rítus* verbalizációja, a nárcizmus önvédelmi retorikája. Hedonizmus és szorongás összetartoznak.

De hogy az egész gondolatmenet nem az egyéni önkény szülötte volt, hanem a halálhoz is viszonyuló modern habitus egyik kísérlete az artikulációra, mi sem bizonyítja jobban, minthogy hamarosan, már 1907-ben megindult a *Hamvasztás* című folyóirat, s az első számban ott volt Ignotus *A halotthamvasztásról* című cikke. Ebben Ignotus, ha lehet, radikalizálja álláspontját, de egyben vissza is utal a *Temetőjárás*ra. *„A halotthamvasztásnak, mióta csak emlékszem s magam eszével gondolkozom, híve s óhajtója vagyok (…). Ha már van halál, legyen igazi megszűnés, s ne ily undorító felemásság (…). Bár nem a halottégetésre vonatkozóan, de viszont teljesebben megtalálhatni a gondolatmenetet Olvasás Közben könyvemnek* Temetőjárás *című darabjában, szeretném, ha elolvasná mindenki, aki a temetőben s a temetésben valami aesthetikát talál."* Egy nagy trend, amely hogy mekkora fordulat volt, csak ma látszik igazán, a hamvasztás gyakorlata Magyarországon ekkor indult el, ekkor lett a diskurzus része, majd lett egy lassú, fokozatosan kibontakozó folyamat eredményeként mára többségi napi gyakorlat. Az attitűdváltás, a halálhoz való új viszony gondolati leképezése a magyar gondolkodástörténetben Ignotus *Temetőjárás* című cikkében született meg.

A *Kilencz óra tájt* szintén jól érzékelhető csomópont: ez Jézus keresztre feszítésének belső, lelki története. Első olvasásban a halál, pontosabban a haldoklás története, de figyelmesen olvasva kiderül, valami más is – a halál kontextusában. A külső történések a bibliai elbeszélés utalásszerűvé redukált újramondása, megismétlése, egyféle legitimációkeresés. Szűkszavú, de a megfeszítés, a vele járó szenvedés és az utolsó szavak reprodukálása is „hiteles", hű a Bibliához, miként a történteket látványosságként megélő nézőközönség reakciója is hagyomány szerinti. A keresztre feszített ember belső állapotának leírása is hiteles fiziológiai leírás. A szöveg érdekessége mégsem ebben keresendő. A lelkiállapot leírása, a „belső" dialógus kinagyítása hozza az újdonságot: a küldetéses ember önmaga iránti kételyének, önazonossága elbizonytalanodásának élményét. A szerepvesztés megjelenítése bibliai allúziókból bomlik ki, igazodik a hagyományhoz, de *szimbolikussá* válik. *„Ha nem szólott vele az Úr színről-színre, miképpen szokott ember szólani barátjával:* ha ez a próba nem bizonyítja az igazság igaz voltát: igazság-é akkor ez az igazság?" (46–47.) Ez az igazságprobléma, amely itt megjelenik, Ignotus alapproblémája maradt később is. Sok évvel később, ritka hazalátogatásai egyik alkalmával erről adott elő a Cobden szövetségben is, a bibliai textusra hivatkozva téve föl a kérdést: Micsoda az igazság? A küldetéses ember küldetésének kulcskérdése ez, ezen áll vagy bukik szerepe.

Kételyeit itt a keresztre feszített belső vizionálásaként mondja ki: *„Hátha csak káprázat [ti. az igazság]? Hátha minden csak káprázat volt? / Hátha csak böjtök látomása volt, tűnődések megjelenése, álmoknak tükröződése? / Hátha csak csalódás volt, mint a hideglelősöknél látni? Becsületes csalódás, jó lélekkel elhitt csalódás, a valóság minden megfogásaival megfogható csalódás, de mégis csalódás? / […] / S ha mégsem ő volna ama küldött: kicsoda ő akkor?"* (47.) Az érzelemben, a haldoklás végső, mindent végletes élességgel felvető pillanatában a szerep és az önazonosság is érvénytelenedik: *„Bősz fájdalom nyílalt át rajta. Megint érezte magát, egész testét, a keresztfán. Egy percre csak, de e perc alatt, az élet utolsó nyilallatával:* gyanú, gyanú, gyanú *cikázott végig kihűlő testén, révülő elméjén."* (48.) Az utolsó szavak pedig már a legitimációvesztés élményét mondják ki: „Elóhi, elóhi! – *kiáltott nagy felszóval a haldokló –*, lama sabaktani, *miért hagytál el engem!"* (48.) Ez a leírás nem a bibliai hermeneutika egyik (lehetséges) változata, ez szimbolikus aktualizáció: a küldetésnek mint szerepnek az elvesztése, a szerep betöltőjének magára maradása. Ez implicit, de jól megfogható önvallomás – bibliai jelmezben s bibliai szcenikával.

A harmadik címes írás *A Malthus evangyéliomából*. Ebben Ignotus, legalábbis egyik konzervatív értelmezője szerint, a kétgyermek-rendszert ostorozza, az evangéliumok stílusában. Maga az írás azonban mást mond, s jóval összetettebb. Mindenekelőtt: aktuális szöveg, de szövegközi utalásokkal sűrűn átszőve. A cím mint olvasási utasítást is adó paratextus, kettős vonatkoztatási rendszert hoz játékba. Malthus neve egy széles körben ismert, és sokak által elfogadott demográfiai elméletre utal, annak reflektálása. Az evangélium mint műfaj-meghatározás pedig a zsidó-keresztény szent könyv retorikai és morális kontextusába helyezi bele a demográfiai problémát. Maga a szöveg: szófordulataival, archaikus beszédmódjával elég nagy mértékben bibliai idézetmontázsként is olvasható – azaz, az idézett frazémák a szent könyvvel kapcsolják össze az írást, az idézetek elrendezése és összekapcsolása, a montázs pedig az aktuális intenciót juttatják érvényre. A biblikus allúziók nyilvánvalóan a „modern" probléma történeti eredetére, előzményeire és értelmezhetőségére utalnak vissza, s egyben a problémaértelmezés szakrális jelentőségét is jelzik. (Hogy mekkora eredménnyel, az külön kérdés: a konzervatív kortárs, láttuk, mindebben csupán érdeklődést keltő stíluskérdést vélelmezett.) A gyerekszám csökkenése, a családonkénti egy vagy két gyerek, amelyet demográfusok is szeretnek a modern racionalitás számlájára írni, így a szövegben nem csupán modern, hanem egyetemesebb és általánosabb problémaként jelenik meg: *„S nem találtaték kis gyermek országszerte a hajlékokban, hanemha egy és ritkán ha kettő."* (98.) Az Úr persze e gyakorlat ellen szól: *„Avagy nem mondá-é az Úr: hogyha valaki megszámlálhatja a földnek porát, a te magod is megszámláltathatik, és számláld meg a csillagokat, ha azokat megszámlálhatod: így lészen a te magod? / S nem ölé vala meg az Úr Onánt, ki nem akart az ő báttyának magot támasztani?"* (99.) Első megközelítésben így a gyerekszám korlátozása bűn, a gyakorlat gyűlöletes, a probléma pedig gazdaságilag is értelmezhető: *„Az aratásra való gabona sok lészen, de az arató kevés lészen."* (99.) Mindez azonban egy második megközelítésben cáfolódik, sőt visszájára fordul. A „gazdasági" szempont az új tapasztalat szerint másképpen érvényesül: *„Mert mi vetünk és aratunk és csűrbe is takarunk, mindazonáltal* minél több az arató, a gabona annál kevesebb." (100.) *„S könnyebb a tevének általjutni a tű fokán, s könnyebb a gazdagnak béjutni a mennyeknek országába, mint a szegénynek megnyerni, amit kér, a keresőnek megtalálni, amit keres, és a zörgetőnek megnyittatni."* (100–101.) A következtetés kézenfekvő: *„Mert szoros kapu és keskeny út, amely viszen az életre, s nem találjuk meg azt, hanemha [= csak ha]* kevesen vagyunk." (101.) Vagyis a (modern) tapasztalat más, mint amit az Úr posztulál.

Ez az érvelés, történeti értelemben, persze nem teljesen ellentmondásmentes. Ignotus idejében például éppen a premodern paraszti tömegek gyakorlatát nem korlátozta ez a tapasztalat (a parasztcsaládokban éppen a sok gyerek volt az általános), a születés-

korlátozás a „modern", városi populációt jellemezte. A gyerekszám csökkentése tehát *nem* az anyagi szűkösség függvénye volt (a magyar szegényparasztság szűkösebben élt, mint a fővárosi polgárság, a gyerekvállalási „kedv" mégis éppen megfordítva működött) – a demográfiai magatartás különbsége *a szűkösséghez való eltérő viszonyból* fakadt. A természetközeli, hagyományok vezérelte parasztság a szűkösséget, a maga zárt világa kereteiben mozogva, *természeti adottságként* fogadta el, a „modern" polgár pedig *történeti fejleményként* kezelte. A természeti adottság nem, a történeti fejlemény azonban – így vagy úgy, jól vagy rosszul – megváltoztatható. S ez a változtató szándék a szubjektív, személyesen megélt tapasztalat függvénye. S a tapasztalat, amelyet Ignotus artikulált, a szociális egyenlőtlenség tapasztalata, a szűkösség/gazdagság reciprok „logikájú" megszerveződése. *„Ekképen ha megadtuk a Császárnak, ami a Császáré és Istennek, ami Istené, s ha megmérjük a Gómerral, ami megmarad: bizony, aki sokat szedett vala, sokja vagyon, aki keveset szedett vala, kevese vagyon, akik sokan vannak, kevesök vagyon, s akik kevesen vannak, sokjuk vagyon. / Nemcsak Istennek minden Igéjével él az ember, hanem kenyérrel is,* a kövek pedig csak a gazdagoknak változnak kenyérré." (101–102.) E tapasztalat megfogalmazása „evangéliumi stílusú", de maga a tapasztalat a modern kapitalizmus rideg és élesen aszimmetrikus tapasztalata. S bár a szimbolika biblikus, az érvényesülő szocioökonómiai logika a tőke logikája. Pontosabban, a tőke hatalmának alávetettjeié: „Ahol a mi gyermekünk vagyon, *a csillag nem áll meg a hely felett*." (103.) Innentől a következtetés iránya nyilvánvaló: *„A mezők liliomának megvagyon az ő öltözetök, de az ember kisdedeinek nincsen ruhácskájok. / Ha lehetséges, hogy elmúljék ő tőlük a pohár, nosza múljék el őtölük a pohár. / S ha a kis gyermekeké a mennyeknek országa, nosza* maradjanak ők a mennyeknek országában." (104.) Ez a következtetés, mint a szöveg zárlata, nem is rejti véka alá, nem örömteli. De, ahogy mondani szokás, van benne ráció.

A könyv következő, címmel megjelölt szövege a *Szerelmi történet*, amely alcíme szerint *Emma asszony meséiből* való, látszólag „könnyebb" tematikában mozog. Nem cikk ez, inkább tárcacsevegés, és karakterét nagyon meghatározza, hogy Ignotus női szerepben beszél, s „asszonyi" szempontból mondja, amit mond: a „szerelemről". Valójában nem is a szerelemről, hanem csak a szerelem lehetőségéről vagy lehetetlenségéről a polgárok házasságában, s pikantériáját az adja, hogy egy férfi mondja ki a női – vélt vagy valóságos – tapasztalatokat. Nem férfi-barát szöveg ez, a női ki nem elégültség diagnózisát kapjuk. A beszélő, azaz Emma asszony már „megöregedett" (értsd: kb. középkorú), gyerekei vannak, de szerelmes még nem volt. Vallomása szimptomatikus: *„Már asszony vagyok, akinek gyerekei vannak, továbbá annyira vén mégsem vagyok, hogy egészen bizonyos volna, hogy így fogok meghalni, anélkül, hogy tulajdonképpen a szerelmet megismertem volna."* (106.) Erre a vallomásra Emma egyik példázata ráadásul még rátesz egy lapáttal: *„Ellenben ma olvastam az újságban, hogy odakinn a szegényházban egy százhárom éves hajadon haldoklik. Százhárom éves! Hajadon! És haldoklik! Lássa, ha maga igazi szamaritánus és igazi lovag, akkor most rögtön kocsiba ül, kihajtat a szegényházba, és nem engedi, hogy ez a szegény nő így haljon meg, anélkül, hogy a szerelmet megismerte volna!"* (106–107.) A szerelem (s ismerete) terminus nem teljesen precíz e szövegben, nem dönthető el, mit kell rajta értenünk: egy komplex, mély érzelmet, amelynek a szexus is a része, vagy csak a szexust. (A homály a korviszonyokból fakad, a téma nem bírta el a nyíltabb szót.) De akármi is ez a „szerelem", valami érték, ami hiányzik, s az adott szociokulturális kontextusban a nő számára többnyire meg nem tapasztalható. A harmadik példa, a véletlenül rajtakapott, hűtlenkedő asszony esete nem kevésbé tanulságos. Létrejött egy liezonja, hosszú idő után, de a lelepleződéstől kell rettegnie. S ami nem kevésbé szimptomatikus: Emma kimegy a Margitszigetre az „urával", kapcsolatuk javítása reményében – unatkozni. Amikor pedig Abbáziában fürdőzik, fürdőhelyi szokás szerint flörtöl egy török úrral, aki igazi francia, de a flörtből semmi sem alakul

ki, mert a férfi csak azt kommunikálja, hogy ő „szereti" Emmát, az viszont nem dereng föl horizontján kérdésként, hogy az asszony szereti-e őt. Mindez nemcsak a férfiúi önzés és érzéketlenség kritikája, hanem azoknak az emberi viszonyoknak a szerkezeti sajátossága, amelyekben a szerelem, mint olyan, elvileg létrejöhet ugyan, de csak valami elidegenült, üres, formális szociokulturális érintkezési formaként egzisztálhat. Van-e, lehet-e erre megoldás? Az adott viszonyok közt nemigen. A szöveg beszélője csak egy viszonylagosító álbölcsességet tud kimondani: *„Az uramnak igaza volt. Bolond, aki nem iszik és nem dohányoz, mikor kedve is van hozzá, öröme is telik benne. De még bolondabb, aki erőnek erejével erőlteti magát hozzá, holott örömet nem okoz neki, csak idegessé teszi."* (114.) Ez, akárhogy nézzük, a vágy és a társadalmi praxis összehangolásának mesterséges konstrukciója. Kicsit cinikus, kicsit pragmatikus, de semmiképpen nem az én szabad önkiteljesülése. A szerelem a szenvedélybetegségek (alkoholizálás, dohányzás) státusába sorolódik, s a rizikóvállalás függvénye: vagy élsz vele vagy nem.

A következő, címmel kiemelt szöveg a *Holubár*. Ez az eddigiekhez képest új értelmezési irányt indít el. Nem az „élet", hanem az élet leképezésének, megjelenítésének, azaz a művészeteknek, a kultúrának a kérdésköre kerül előtérbe. Az élet és a művészet persze összetartozik, Ignotusnál kivált. De a művészetek központba emelése mégiscsak váltás, s innentől kezdve az élet is egy speciális médiumon keresztül értelmeződik. Maga a *Holubár*, az eddig tárgyalt címes írásoktól eltérően, szokványos cikk, de újszerű megfontolásokkal. Igazi témája nem is a címben megnevezett Holubár, hanem a műalkotások megítélésének kérdésköre, aktualizálva azt mondhatnánk, a recepcióesztétika. A kor egyik neves filozófusának, Spencernek egy megjegyzéséből indul ki, Spencer ugyanis leszólta Homéroszt. Igaza van-e vagy nincs, ez foglalkoztatta Ignotust, s ennek kapcsán szembesül a műalkotás befogadásának hagyomány (tekintély) által biztosított lehetőségével, éppúgy mint a divattal, s tudja, a mű keletkezésének és befogadásának eltérő időpontja számos problémát felvet. A befogadói horizont az idő múlásával megváltozik: a mű kiegészítő magyarázatokra szorul. Mégis, ismeri fel, vannak művek, amelyek tartósan őrzik pozíciójukat, vannak, amelyeket csak a hagyomány tart benn a kánonban. (A kánon szót nem használja, de leírása erre az összefüggésre utal.) S ő maga is előáll egy tekintélyromboló gesztussal, ő Petrarcát szólja le, aki *„sem nem igazi költő, sem nem igazi művész. Nem is lehet költő, mert nem őszinte, nem is lehet művész, mert pedáns. Kieszelt érzelmeivel, kicsiszolt formájával típusa azoknak az irodalmi iparosoknak, kik manapság vagy akadémiai ódákat, vagy operetti versikéket írnak, aszerint, hogy a közönség mely rétegénél számítanak fogyasztókra, s az üzlet mely ágában igyekeznek egyedárúságra."* (166–167.) Hogy igaza van-e Petrarcát illetően, nem igazán érdekes vagy fontos kérdés. Fontosabb, hogy felismeri az irodalmi iparos típusát, s azoknak, a maguk keretei közt, elismeri létjogosultságukat: *„a fogyasztás azt mutatja, hogy szükség van rájuk"* (167.). Ez már „modern", üzleti szempont, új fejlemény. S innen eljut az (irodalmi) divat kérdésköréig is. Az elismertség és a művészi kvalitás diszkrepanciáját érzékelve észreveszi, hogy vannak, akiknek nincs művészi *„tehetségük, de megvan bennük az érvényesülés tehetsége. Miben áll e tehetség? Abban, hogy olyasmiket cselekszenek, amik az embereknek jólesnek. Úgy látszik, vannak költői, festői vagy egyéb ily szépművészeti alkotások, melyeknek […] ez a tehetségük van meg. Nem jók, de jólesnek az embereknek, s valameddig az emberek nagy többségének jólesnek, addig olybá kell vétetniök, mintha jók volnának."* (168–169.) Érdemes volna, mondja, a divat lélektanával is foglalkozni. *„Hiszen már megállapítható igazság, hogy annak: mit érzünk szépnek, tartalma és természete csakúgy változik ismereteink változásával, mint azé, hogy mit érzünk jogosnak, erkölcsösnek s igazságosnak."* (169.) Fogyasztói igény, piac és műalkotás összefüggése már modern tapasztalat.

A hatodik címes szöveg, a *Meunier Constantin végrendelete* irodalmi imitáció: fiktív végrendelet. A címben szereplő név ugyan valós név, méghozzá egy közismert művész,

Constantin Emile Meunier (1831–1905) belga szobrász, festő és grafikus neve, akire akkoriban halála is ráirányította a figyelmet, maga a „végrendelet" azonban Ignotus saját hitvallása. Olyan vallomás, amely Meunier művészetére alludál, de a szerzőnek a felfogását mutatja meg. A végrendeletet, a fikció szerint, persze maga a végrendelkező művész írta (vagy mondta tollba), egyes szám első személyben, de egyáltalán nem szokványos jogi dokumentum. Az örökhagyó rendhagyó módon rendelkezik: *„Amit hagyok: mindeneknek hagyom. Kívánom, hogy mindenek osztozkodjanak rajta: mentül többen osztozkodnak, annál több jut egyre. / Amit örökül hagyok: annak a titka, miként lehet, mint a kátrányból illatot, az izzadságból szépséget kiszűrni. / A görnyedésnek hősi vonalait, a feszülő izmokon a nap játékait hagyom nektek örökbe – s ez nagyobb örökség, mint gondolnátok."* (228.) Ez az „örökség" kettős természetű: a művészet öröksége, a művészeté, amely minél több emberhez, befogadóhoz jut el, annál inkább érvényesül, annál több embert gazdagít. Ez tehát a művészet szociológiai szerepének jelzése. De a művészeten, jelesül Meunier művészetén túl, egyben a munka apoteózisa is. A „görnyedés", az „izmok feszülése" közvetlenül visszautal a belga művész munkásábrázolásaira (alighanem ezért lett ő a „végrendelet" névadója), s magára az emberi erőfeszítések emberi közösségek létét alakító, előrevivő szerepére. *„Mert az idő, mely most eljövendő, az izzadságnak, a görnyedésnek s a feszülésnek ideje lesz, egyformán mindenek számára. S jó tudni, hogy ez egyformaság, ha kezdetei szürkék, kormosak, fojtogatók és robbanásosak lesznek is, végső soron mégsem lesz süllyedés, hanem mindenek egyformán emelkednek rangban a szépség s a hősiesség felé. A szépség nem vész el, hanem mindeneken szétárad, az úriság s a hősiesség nem roskad össze, hanem mindenki úr lesz és hős, minden ember Atlasz lesz, ki vállán tartja a világot, és szép lesz, és úri lesz, és hősi lesz e fáradságban."* (228–229.) Ez a jövővízió Ignotus hiteinek és reményeinek korollériuma. Maximálisan optimista, s miközben a privilégiumok és a szolgaság dichotómiáját az egyetemes munka víziójával váltja föl, ezt a munkát az egyetemes boldogulás és megnemesbedés eszközeként írja le. Nem veszteségként („süllyedésként"), hanem – közös – nyereségként. Az eredmény: *emelkedés „rangban a* szépség *s a* hősiesség *felé"*. Ez a feudális viszonyokból a kapitalizmus világába való átfejlődés víziója, premodern terminológiával (úriság, hősiesség, szépség) elbeszélve. Nem állítja, hogy ez a váltás könnyű lesz, sőt éppen a görnyedést és a feszülést, a szürkeséget és a kormosságot hangsúlyozza, de mindennek eredményét nagy közös pozitívumként láttatja. Ez az időszak, ismeretes, a magyarországi kapitalizmus kibontakozásának nagy, dinamikus korszaka volt, nagyon sok gazdasági és civilizatorikus eredménnyel. S jól látható, Ignotus a privilégiumaikat egyre inkább föladni kényszerülő hagyományos, „úri" csoportok veszteségélményét is figyelembe veszi, igyekszik olyan jövőt vázolni, amely számukra is megnyugtató lehet. Egészében azonban ez a jövővízió nyilvánvalóan hitszerű alapokon áll, s egy olyan nézőpontból rajzolódik ki, amely mögött a kibontakozó kapitalizmus nyertesei állnak. Képmutatás-e ez, vagy naivitás? – nehéz eldönteni. Egy biztos, történeti távlatból e hit: illúzió volt, amelyet a kapitalizmus sehol a világon nem igazolt, sőt minden tényleges eredményét is súlyos negatívumokkal árnyékolta be. A privilégiumok és a szolgaság helyébe állított közös erőfeszítés víziója azonban mégis jogos, minden szempontból indokolt igény volt. S a „végrendelet" jövőképe egy történeti határhelyzetben született: *„a megpróbáltatások fenyegetése közben s a jövendő küszöbén"* (229.). A történet kimenetele még nyitott volt, s egy optimista forgatókönyv is lehetségesként mutatkozott. Ignotus hite tehát nemcsak illúzió volt, de vágyprojekció is.

A pálya első, nagy periódusának hite és reménye mindenesetre kevés dokumentumban ölt ilyen egységesen testet, mint e szövegben.

A hetedik szöveg, a *Madame Recamier* a maga nemében ritka szövegtípus érdekes darabja. Festészet (!) és irodalom egyesül benne egy modern magatartás megjelenítése érdekében. A szöveg sajátosságát az adja, hogy, minden valószínűség szerint, Jacques-

Louis David (1748–1825) híres festménye ihlette, amely a párizsi Louvre-ban látható, s a nem kevésbé híres „szalondámát", Juliette Recamier-t (1777–1849) ábrázolja, heverőjén heverészve. A szöveg nem magát a megfestett életképet, hanem mintegy a festmény *eseményhátterét* meséli el, azt, hogy a hölgy miképpen készül föl nyilvános megjelenésére. A leírás érzékletes, s élvezettel merül el a részletekben. Az (áltörténeti) novellában egy jellegzetes női magatartás rajzolódik ki: a reggeli (!) fogadóóráját délben (!) megkezdő szalondáma, miután reggeli felkelésétől délig önmaga szépítésével, női vonzerejének megalapozásával foglalkozott, így fogadta látogatóit: *„Itt vagyok, uraim, de csak egy föltétellel: ha olybá vesznek, mintha férfi volnék!"* (233.) Ez a hipokrita attitűd jellegzetesen réteg- és korspecifikus, „modern" attitűd: a nőiség kiélésének egy történetileg kialakult tévútja, szerepdeformáció. A „belépő" megfogalmazásában persze kifejeződik Ignotus poentírozó hajlandósága, a paradoxonokat kedvelő gondolkodása is, de maga a jelenség nem légből kapott. Ez is a modernitásról, a modernitás privilegizáltjainak életéről árulkodik. Férji, de legalábbis férfiúi tapasztalat.

A következő – címes – szöveg a megtévesztő című *L'art pour l'art*. Ez, novellisztikus keretben, beszélgetést imitálva, Ignotus esztétikai pozícióját adja meg. Három dimenzióban: festészetben, zenében és költészetben. A cím megtévesztő, mert az esztétikai öncélúság programjára utal, valójában pedig „csak" a műalkotás autonómiáját hirdeti. Modern magatartás ez, „értelmetlennek", sőt „ostobaságnak" tartja például azt a régi elvet, hogy „minden képnek egy-egy eszmét kell képeznie" (235.). A kép, szerinte, öntörvényei szerint jön létre. *„A festő nem novellista. Nincs köze egyébhez, mint színhez, fényhez, árnyékhoz és vonalhoz, s nem is mond egyebet, mint színt, fényt, árnyékot és vonalat. Foltokat rak egymás mellé, viszonyít egymáshoz, old fel egymásba, s ez éppen elég egy életre, egy embernek s egy művészi mesterségnek."* (235.) Ugyanakkor, önmagát korrigálva vagy tovább gondolva azt is kimondja: *„Ez így van – azaz dehogy is van így. Mert én, ha festő vagyok, megtehetem, hogy ne akarjak többet mondani, mint színt és fényt és árnyékot és vonalat. De csak a magam száját foghatom be, nem a színét, a fényét, az árnyékét, a vonalét. A világ nem néma,* s minden beszél benne, öt, hat, hét nyelven, *már ahány érzéket meg tud állapítani a tudomány. Láttunk-e valaha fényt, árnyékot, színt vagy vonalat, ami nem volt egyéb, mint fény, árnyék, szín meg vonal?"* (235–236.) Ez, látszólag, önellentmondás, Ignotus önmagát cáfolja meg. Valójában egy alapösszefüggést mond ki. Elutasítja az eszmeképviselő művészetet, s a művészet eszközeire koncentrál, de elismeri, sőt hangsúlyozza ezeknek az eszközöknek az eszköz voltukon túlmutató szerepét, „üzenetét". Nem bontja ki, nem részletezi a percepciónak az érzéki adatokon alapuló képzet- és eszmekonstituáló szerepét, de a funkció lényegére rávilágít. S joggal teszi föl az (ironikus) kérdést: *„S azt hiszitek, hogy szín, folt, fény, árnyék meg vonal, mihelyt vászonra vetettétek, menten megkukul, csak azért, hogy igazatok legyen a ti* l'art pourl'art-otokkal?" (237.) Nem, Ignotus meggyőződése szerint, a „szín, folt, fény, árnyék és vonal" egyáltalán nem „kukul" meg, hanem – autonóm módon – beszél. S nemcsak a festészet, az irodalom is beszél, a maga módján. Ennek igazolására egy művészetközi párhuzamra utal: *„Rembrandt Saul és Dávid képé"*-re és Byron *Héber énekek*-jére, abban Byron Saulról és Dávidról írott versére. S kimondja: *„Ebben a versben nincs szivárványszínű turbán, nincsenek váltakozó foltok, árnyék nem játszik benne fénnyel,, fejek és vállak nem futnak össze benne hullámvonalba, s mégis ugyanaz, ugyanaz, ugyanaz, mint Rembrandt Saul és Dávid képe, s nekem e kép előtt éppúgy könnybe lábadt a szemem"* stb. (239.) Ignotus persze tudja, festészet, zene és költészet más eszközökkel él, mindegyiknek megvan a maga speciális eszközkészlete, de valami mindegyikben közös. *„Érzést és gondolatot egymástól elkülönböztetni nem lehet.* Az értelmi hatás is érzéklet, s az érzéklet is értelmi. *Nincs szín, nincs hang, nincs érzéki hatás, ami mellett ne gondolnánk semmit, s nincs gondolat és törté-*

net, ami mellett ne éreznénk." (243.) Versíráskor például, mondja, *„[e]gy-egy szó válik ki e gomolygásból, s nem tudom kimérni: csengésével vagy értelmével képezi-e azt a hangulatomat, azt az érzésemet, azt a mondhatnékomat, amely kiváltotta. Ha meglesz a vers és jó lesz: rímnek, ritmusnak, szavak színének és rendjének legalábbis annyi része lesz hatásában, mint értelembeli tartalmának."* (243–244.)

Ennek az esztétikai pozíciónak a sajátossága, „modernsége" abban van, hogy (1) tagadja, hogy a művészet előre megállapított s rögzített eszmék hordozója lenne, s ehelyett (2) azt hangsúlyozza, hogy a művészet a még nem tudatosult tapasztalatok érzéki közvetítője. Magyarán, a művészet nem kész eszméket reprodukál és hirdet, hanem felbontja a képződő tapasztalatot, s a maga speciális érzéki (s így mások, a befogadók számára is érzékelhető) eszközeire (színekre, hangokra stb.) bízza azokat. A tapasztalat szétbontása és a művészetspecifikus eszközök összerakása maga a művészi transzformáció, egy új értelemrend kialakítása. A műalkotás ezzel megnyitja az utat az új tapasztalatok kifejezése és tudatosulása, „megértése" előtt. S ez egy olyan korban, amely a folyamatos, gyors változások kora volt, egyáltalán nem lényegtelen funkció.

A kilencedik – címes – szöveg, *A szamárság dicsérete* egy irodalmiasított, beszélgetésként előadott monológ. Formailag a szöveg narrátora és partnere beszélgetnek okosságról és szamárságról, szó és tett viszonyáról. Ám a partner, egy idősebb úr beszél végig, a narrátor alig-alig akasztja meg egy pillanatra a monológot. Ami elhangzik, voltaképpen lineárisan, diszkurzív prózában, cikként is elmondható lett volna, A választott forma csupán az olvashatóságot segíti: oldja, lazítja, „életszerűvé" teszi a monológot. Közvetlen előképe gondolatilag alighanem az olyanféle traktátusok között keresendő, mint például Rotterdami Erasmusnak *A balgaság dicsérete*. A monológ viszonylagosítja okosság és szamárság státusát, és szó s tett viszonyát. A szöveg egészében Ignotus indirekt vallomása cselekvés és gondolkodás lehetőségeiről úgy, ahogy ő ezt egy mozgásban lévő, bonyolult korban megtapasztalta. Alapélménye az inkongruencia, amelyet egyetemes törvényszerűségként fog föl. A gondolkodás lehetőségei, szerinte, korlátozottak. Az öregúr, aki magát hegeliánusként határozza meg, azt mondja Hegelről: *„utálom, tudományos kalandornak tartom, aki sok mindenre ráhibázott, de legtöbbször tudva csalt, mikor el akarta hitetni, hogy ő tud valamit olyan dolgok körül, amikről épp oly keveset tudott, mint egy gyermekkertész vagy egy bizottsági előadó"* (312.). Hegelnek ez a jellemzése és megítélése azért érdekes, mert az öregúr önmagát is hasonló karakterként mutatja be. *„De látja: én magam is efféle ember vagyok* – mondja –: *van bizonyos helyes intuícióm némely nagy dolgok felől, minden egyéb felől pedig elméleteim vannak, melyek egymásnak ellentmondanak, melyek semmit sem magyaráznak meg igazán, melyek sohasem illenek egészen arra, amire vonatkoznak s a valóságot össze-vissza kell prokrusteseznem, hogy teóriáimba belefektethessem"* (312.). S hogy itt nem egyedi fejleményről van szó, az is jelzi, a kor két (egyébként ma már tudjuk, nem azonos súlyú) divatos gondolkodója, Marx és Spencer is e körbe sorolódik (312.). Nem kétséges, ez a jellemzés minden, csak nem a gondolkodás lehetőségeibe vetett hit diadala. Szkepszis rejlik mögötte. A cselekvés (értsd: a közéleti cselekvés) sem magasztosul fel. Nemcsak az excellenciás úr, a volt miniszterelnök szamár, akiről az öregúr kimondja: *„Nem hiszem, hogy ha ő lett volna a jó isten, a világ egyáltalában megteremtődött volna, akár nyolc nap, akár nyolc milliárdszor billiárd esztendő alatt."* (308.) De maga a közéleti cselekvésnek, mint professziónak a lehetőségei is sekélyek: *„Ahhoz, hogy a világot igazgatni tudjuk, csak egypár felszínes, gyakorlati törvényét kell ismernünk, nem pedig valamennyit s a legmélyebbeket is, melyekkel ezek a felszínesek kézen-közön összefüggenek."* (314–315.) *„Sőt nem is kell tudatosan tudnunk a dolgok rendjét: elég, ha idegeinkben benne van a dolgok ösztöne, s idegeink bölcsen és okosan cselekszenek, mialatt elménk a legszamarabbul gondolkozik."* (315.) A szó s a tett viszonya

pedig, amely egy gondolkodó fő számára alighanem a legfontosabb összefüggés, még inkongruensebb: „a szó s a tett között nincs egyenes összefüggés. *Vannak, akik okosan beszélnek, s tenni egyáltalán nem tudnak: vannak, akik bolondok, amíg beszélnek, de bölcsek, mikor cselekszenek: vannak, akik szó nélkül cselekszenek, s vannak, akik maguk sem tudják, mennyire másképp cselekszenek, mint ahogy beszélnek. Néha a beszéd is tett, néha a tett sem mond semmit. A szó és a tett két külön világ, melynek semmi köze egymáshoz."* (316.)

Ez, nem nehéz észrevenni, nem a racionalizmusba vetett hit igazolása. Ellenkezőleg: a racionalizmus megrendülésének élménye. De aligha állítható, hogy puszta egyéni önkény vagy tévedés artikulálódik benne. (Viszont, Ignotus pályája ismeretében jól érzékelhető, hogy itt, e tapasztalatban született meg a freudizmus befogadásának gondolkodástörténeti előfeltétele, alapja.) Egészében *A szamárság dicsérete* a gondolkodásnak a modernitással bekövetkező koherenciavesztését mondja ki – méghozzá általánosító érvénnyel, mint „a" gondolkodás adottságát.

A tizedik szöveg, amely még gerincszerű szerepet tölt be a könyvben, a *Magyar mese és legenda*. Ez voltaképpen szociálpszichológiai megfigyelés, vagy ha úgy jobban érthető: nemzet-, pontosabban népkarakterológia. A más kultúrából, más hagyományból idevetődött, de helyét itt kereső megfigyelő tapasztalata ez. Nem rosszhiszemű, de helyzetéből fakadóan kontrasztokat érzékel. Már a nyitómondat ez: *„Vettétek-e észre, hogy a magyar népmesében sokkal kevesebb a változatosság, mint a Kelet ezeregyéjszakáiban, a nyugati kék mesékben?"* (364.) Hogy ez a megfigyelés tárgyilag mennyire helytálló, mellékes, a fontos a jövevény szubjektív élménye. S Ignotus úgy érzékelte, a magyar folklór, minden erénye ellenére, valamiért „egyhangú". S *„mint ahogy a nótáját szereti egyformán lejtetni, emelni és kicsengetni, a meséjét is így szereti a legkölönféle fonalakból egy mintára szőni és kerekíteni a magyar"* (364.). A mesében önmagát kifejező néplélek állandósult karaktere foglalkoztatja, a mesén keresztül ezt a néplelket igyekszik megérteni. S irodalomértőként talál egy magyarázatot: *„sem lélek szegénységére, sem képzelet bágyadtságára nem vall ez az egyhangúság. A magyar népmese tele van mély megfigyeléssel, meglepő fordulatokkal, s egyszerűségéhez képest aránytalanul magasrendű humorral. Nem is az üresség egyhangúsága ez, hanem a* vágyakodásé *– egy állandó vágyé, mely soha be nem telő éhséggel kér új meg új táplálékot a képzelettől, s ennek minden adatait a maga állandó hajlandósága szerint mind azoneggyé alakítja."* (364–365.) Azaz egy ki nem elégülő, állandó hiányérzetet konstatál. Miből áll ez a hiányérzet? Ignotus egy meseszüzsével válaszol: *„A hazulról elszakadt királyfi, ki álruhában, szegény sorban tengődve, keserves és gyakorta alacsony munkában, szívósan és türelmesen, kitartásával, becsületességével s leleményes okosságával végtére elnyeri a szép királykisasszonyt: ez a magyar népmese, ez minden magyar népmese."* (365.) Ignotus azonban itt megáll, a szimbolikát nem oldja fel, a dekódolást nem végzi el. A szüzsé szerkezete azonban jól kirajzolja a *veszteség* és a *vágy* kettősét. A jó emberi minőségű, de igazi helyéről kiszoruló ember önmaga lényegét megőrző küzdelme ez, helyére visszakerüléséért. Mert a királykisasszony elnyerése: jutalom és rehabilitáció. Egy ilyen szüzsé egy olyan néplélek kifejeződése, amelyet valami erő kivetett helyéről, s a traumatizáló körülmények közt, legalább a vágy szintjén, meg akarja magát őrizni, s helyére vissza akar kerülni.

E cikk, a mese mellett, a másik közös lelki produkció, a legenda jellemzését is adja. *„A mese: reménység, a legenda: visszatekintés"*, – mondja Ignotus. *„S a magyar legenda szintén egyhangúságával különbözik az idegentől."* (365.) A legendáról való tézisét ugyan mindjárt némileg korrigálja is: *„Még a régiekben van némi változatosság: ahogy krónikáink ezeket feljegyzik: különböző hányattatásoknak, fordulatoknak, világnézeteknek s gondolatköröknek, kelet és nyugat, pogányság és keresztyénség összeütközéseinek különböző lenyomásai látszanak bennük."* (366.) De ez csak ideiglenes: *„Hunyadi Jánosig tartanak a magyar legendák – Hunyadi Jánostól fogva csak egy magyar legenda van. Éspedig: a Hunyadi Mátyásé, a hódító nagy királyé, ki naggyá,*

hatalmassá, világ urává tette a magyart, de egy napon fügével megétették, *s vége volt Mátyásnak s a magyar dicsőségnek."* (366.) Ennek az egy legendának a variációiként említi Fráter Györgyöt, a két Zrínyi Miklóst, Petneházy Dávidot s még pár nevet. Bár Ignotus nem mondja ki explicit alakban, de a fordulat is, az utána következő ismétlődések is megint egy történeti traumát rajzolnak ki. Egy nép kibillenését addigi történeti pozíciójából, s a lelki szükségletet, hogy e pozícióvesztés magyarázatot kapjon – méghozzá a külső erő s ármány formájában. S ennek a pszichológiai értelemben vett szimbólumnak jól megfogható történeti magyarázata van: az oszmán törökség elleni harc elvesztése, amely a magyar államiságot gyakorlatilag évszázadokra megszüntette (vagy ideiglenes pszeudó állami létet eredményezett), s etnikai fragmentáltságot hozott létre. Hogy, bár nagyon óvatosan és áttételeken keresztül, ezt a problémakört Ignotus megkaparta, szükségképpeni gesztus. Neki, az integrálódni akarónak, elsőrendű fontosságú kérdés volt, hogy milyen az a néplélek, amelybe integrálódni akar.

Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk: Ignotus folklórértelmezése szerint sebzett, poszttraumás populáció volt a magyar, deformálódó hagyománnyal, de sok erénnyel.

A tizenegyedik, utolsó, az egész könyvet is lezáró írás a rejtélyes című *Csau méin.* Maga a szöveg, és szerepe a kompozícióban sem könnyen értelmezhető. Pedig, látszólag, minden egyszerű. A *csau méin*, mint kiderül, egy ételféleség: *„metélt tészta, csontjáról lefejtett csibehússal"* (379.), amelyet az elbeszélő (nagy valószínűséggel: maga a szerző, azaz Ignotus) New Yorkban, az Oriental Restaurantban evett. Az írás, felületesen olvasva, nem is több, mint egy szálloda halljában, kávé mellett trécselő vendég monológszerű fecsegése mindenféléről: ételekről, táncról, emberi viselkedésről, évszázadok, olykor évezredek alakította szokásokról, mozgás- és gesztusrutinokról. Vagy, ha tetszik: új arisztokratákról és régi kultúrákról. Ám mindeközben, ha jól belegondolunk, valamiképpen átrendeződnek az emberközi viszonyok: *„a mylord a lelke mélyén földmíves, vagy, ha úgy tetszik: kocsis: mylady pedig a legszédítőbb fejőleány, ki valaha sajtárt emelt a majorságokban"* (373.). Ellenben a csau méin-t New Yorkban egy japán fiatalember *„két fapálcikával ette"*. S e teljesítménye nem egykönnyen utánozható, *„tízezer esztendősnek kell lenni"* hozzá, s a kéznek ezt a finoman összerendezett mozgását *„a nyugati parasztkéz csak nyolcezer év múlva fogja megtanulni"* (379., 380.). Az ilyesféle példák és utalások *„a műveltségben való élés ősi volta"* fontosságát hangsúlyozzák, megjegyezve, hogy *„ebben egész Európa, mindenestül, messze elmaradt a Kelet népei mögött"*. (375.) Az angolszászok, kik mint nép, *„roppant fiatalok"*, kapnak is egy fricskát: *„Az önök ősei még maguk is fákon élhettek, mikor az indusok már kímélni kezdték a lombok közt kergetődző majmokat. Ez roppant különbség a radzsák javára, s az angol alkirályok rovására..."* (375.) S a nyugatiak és a kínaiak összevetése is az utóbbiak javára dől el. *„Mily finom ezeknek a kezük, mily előkelő az alázkodásuk, mily értelmes a mosolyuk, mily lágyak a mozdulataik!"* – olvashatjuk a kínai pincérekről. *„Természetes: a kegyetek ősei [ti. az angolszászoké] csak az eke szarvát fogták vagy a fegyver agyát, míg e pincérek s kalmárok apái, úgylehet, már tízezer éve elkerültek a gorombább s nehézkesebb foglalkozások mellől, s a finomabb mesterségek vagy az elmebeli munka fürgébb s megkülönböztetett mozdulataiban iparkodtak."* (376.) Mindez pedig kifinomultságot eredményezett, mozgásban, ízlésben, személyiségben.

Miképpen értelmezhető e szöveg, mi indokolja kötetzárlatként való elhelyezését? Valami „keleti" felsőbbrendűség-tudat? Leplezett zsidó önaffirmáció? Műveltségfejlesztő program, pontosabban annak indirekt igazolási szándéka? Meglehet, mindegyikből volt benne valami. Egy biztos, Ignotus számára a *kifinomultság* nemcsak érték volt, kultúraalakító eszköz, de ugyanakkor cél is. Méghozzá a haladás célja és értelme.

5

De milyen szövegfolyamba tagolódnak be a címes szövegek? Ha csak azt vesszük észre, amire a metaszövegek explicit módon utalnak, keveset mondunk róla. E szövegfolyam főcíme, egyezően a kötet címével, az *Olvasás közben* – ez valami szövegekre reflektáló, olvasói tapasztalatra utal. A tárgymutató pedig a címes szövegek címtelen szövegkörnyezetét egy meglehetősen általános tematikus felosztással tagolja: *Emberi dolgokról* (9–33.), *Társadalmi dolgokról* (49–97.), *Írói dolgokról* (115–161.), *Művészi dolgokról* (173–227.), *Tudásbeli dolgokról* (245–306.), *Politikai dolgokró*l (319–363.). Mindez szerencsére, ha kicsit is belegondolunk, több következtetésre is okot ad. A könyv egyszerre olvasmányélmények és, az olvasáshoz képest, külső tapasztalatok alkalmi sorozata. Magyarán, a szerző igen tág lehetőségek közt mozog: az olvasmányélmények és a „külső" tapasztalatok potenciálisan mindent, ami emberileg egyáltalán érzékelhető, lefednek. A tematikára utaló tárgyszavak pedig ugyanezt más oldalról erősítik meg: ez egy széles merítésű, vagy ha úgy jobban tetszik, heterogén kötet, minden belefér, ami „emberi", „társadalmi", „írói", „művészi", „tudásbeli" vagy „politikai". A könyv tematikailag enciklopédikus tágasságú.

De ha magukat a szövegeket is megnézzük, kiderül, egyáltalán nem valami szigorú logika szerint, következetesen építkező, azonnal evidensnek ható, szisztematikus rendszerű tudástár ez. A szerző nem tudja, de nem is igen akarja mondandóját beleszorítani egy előre megadott, merev rendszerbe, ambíciója inkább a mindenre reflektálás. Azt is mondhatnánk, egyféle *impresszionista enciklopédia* ez. Van, ami hosszabb gondolatmenetben tematizálódik, s van, ami – s igen sok ilyen van – csupán egyetlen, egy-két mondatos aforizmában. Le akarja fedni az egész, modern életet, mindenre reflektálni akar, de mondandója szigorú, zárt logikai koherenciáját nem tudja, s valószínűleg nem is akarja megteremteni („csak az ökör a következetes, mert az mindig füvet eszik"). Az ellentmondásos folyamatok állandó mozgása következtében erre a koherenciára történetileg nem is volt sok esély. Írói helyzetét, általában a tapasztalat letisztulásának és megállapodásának erősen behatárolt lehetőségeit Ignotus nagyon világosan látta – s meg is fogalmazta. *„A fejlődésnek az a szédületes száguldása, mely most nem pár évről pár évre, hanem olykor öt évről öt évre is teljesen átalakítja a világot: megfélemlíti és letorkolja a mai embert, kit, mire megvénül, alapjától tetőzetéig más világ vesz körül, mint amilyet ő harmincesztendős koráig megismerni s megérteni tanult."* (260–261.) Egyszerűen nem volt idő a változások nyugodt tempójú, higgadt és kontrollált végiggondolására, a gondolkodásnak önmaga korrigálására. Így, szükségképpen, a mozgó ellentmondásoknak mozgó reflexiója ez a könyv, jellegadó szövegtípusa pedig sokkal inkább a rövid, aforizmaszerű tapasztalatrögzítés, semmint a diszkurzív értekező próza. Ezek az aforizmák s aforizmaszerű általánosítások azonban lényegük szerint éppen a mozgásban lévő tapasztalatok elsődleges, gyors feldolgozását szolgálták, s így automatikusan az új, modern habitus kifejeződései s – egyben mintái voltak. Szerepük történeti. (Mégis, alighanem a könyvnek ebben a jellegzetességében lelhető föl az alapja annak a lebecsülésnek, amelyet, tévesen, még Babits is képviselt, hogy tudniillik Ignotus csak egy „aforizmaíró".) Mindennek következtében persze a könyv szövege legalább annyira irodalom, mint amennyire újságírás, s ez a megoldás, bár sokszor alkalom és kényszer szülte, nem is lehetett Ignotus kedve ellen. Önmagát, a világról való tapasztalatait leginkább ebben a hibrid formában tudta kifejezni, ebben érezhette leginkább, hogy számára megszólalási módja és formája nem prokrusztész ágy, amelyben levágódna róla valami, ami őhozzá tartozik, s ami számára fontos.

„Filozófiája": olvasmányokból táplálkozó, de elég nagy mértékben mégis tapasztalati bölcsessége, nem is véletlenül, leghatásosabban aforizmaszerű fragmentumaiban érvényesül. Megfigyelőképessége, éles esze, sűríteni tudása s persze íráskészsége (amelyet A Hét

gyakorlata mindenekelőtt való fontosságúként követelt meg munkatársaitól, így Ignotustól is) szinte predesztinálta erre, a viszonyok megállapodatlansága pedig eleve errefelé terelte. Roppant jellemző, hogy az első, mindössze 24 oldalas szövegblokkban 27 egy-, esetleg kétmondatos aforizma számlálható össze. Az első ilyen aforizma már a tulajdonképpeni szöveg előtt, a könyv mottójaként felbukkan: *„Mai ember már alig tud mezítláb járni, s alig gondolkozik másképp[p], mint könyvből."* (7.) Ebben az egyetlen mondatban, amely mint a könyvet (s címét) is „magyarázó" metaszöveg is tanulságos, sok minden van tapasztalatként kimondva: az életviszonyok „modern" átalakulása éppúgy, mint a kultúra képződésének új módja. Jó s tömör megfigyelés. Ugyanakkor nyilvánvalóan csak trendszerűen igaz, szociológiailag – szinkron metszetben – hamis. Az ország lakosságának több mint a fele, 61 százaléka még egy társadalom alatti társadalom tagja volt, premodern viszonyok közt, „parasztként" élt, s természetesen többet járt mezítláb, mint cipőben, s inkább az orális hagyomány és zárt világa közvetlen tapasztalatai alapján gondolkozott, semmint „könyvből". De a „modern" trend csakugyan az volt, amit a mottó kimondott, s a szerzői ambíció éppen a modernitás ügyét szolgálta, és tapasztalatait rögzítette. Féloldalassága amennyire hiba történetileg, annyira – egy adott, „polgári" kontextusban – erény is. Az ellentmondás ugyanis legalább annyira a koré (s a kapitalizmus dinamikájáé), mint az Ignotusé. A szövegben felbukkanó első aforizma nem kevésbé reprezentatív: *„Nagyapám átimádkozta életét, apám átremélte, én tudomásul veszem."* (11.) Ez az új viszonyokat alakító, s azokba a maga módján integrálódó („asszimilálódó") zsidó önazonosság újszerű, tömör s kifejező meghatározása. „Szubjektív", rétegspecifikus önmeghatározás ez, nem az országlakók egyetemes öndefiníciója, s ennyiben parciális. De arra a rétegre, amelyre vonatkozik, áll. Az aforizmák, elég nagy részben antropológiai megfigyelések és általánosítások. De ezek nem „az" ember mint olyan, hanem speciálisan a modern ember leírásai. A modernitás emberéről adalékok. Mögöttük ott a „verseny", a létharc. *„Mire megtanulod, hogy kiabálnod kell, hogy észrevegyenek, addigra elveszted a hangod"*, mondja az egyik aforizma (15.). Egy másik még nyíltabban beszél: *„A siker titka: megvetni az embereket, de számbavenni őket: senkit nem tartani nagynak, de senkit se venni kevésbe."* (19.) Cinizmus ez, kétségtelen, de igazsága az adott relációban nemigen vonható kétségbe. S ennek a tapasztalatnak a másik oldala is megjelenik az aforizmák közt: *„Nem hogy mit* akarsz, *de hogy mit* nem akarsz, *ebben áll az élet, melynek csak egy célja van: elkerülni a fájdalmat."* (32.) Ez az inverzió magára Ignotusra is árulkodik. Szíve s morálja szerint nem minden eszköz, amit a modernitás megszül s felkínál, használandó. Teljes legitimitása csak a kínkerülésnek van. (Itt zárójelben érdemes megjegyezni: az „elkerülni a fájdalmat", mint cél, megint olyan elv, amely Freud elméletének, a freudi antropológiának a befogadását készítette elő.) S roppant érdekes, hogy ez az aforizma az első blokk utolsó előtti fragmentuma. Az utolsó, a blokkot záró, a szokásos aforizmáinál kicsit hosszabb, ám lényege szerint az aforizmák közé sorolható szövege ez: *„Van Péterfy Jenőnek egy rettenetesen pontos szava. Plátóról írja: »A fogalmi világ szép rendjében lelkünk elmerül, s erősödve* nyugodtabban tűri az életet, *mint mikor valami tökéletest látott…« Mikor kivégezte magát, levelet találtak nála, s az is így kezdődött:* »Nem tudom tovább tűrni az életet…« *Az életet tűrni kell, ez a legveleje."* (32–33.) Ez a kis Péterfy-parafrázis, a megelőző aforizma továbbvitele és kiteljesítése. Az első blokk záróköve. Ide fut ki minden. De több van benne, mint ami az aforizma „folytatásából" következne. Ignotus önmagát is megmutatja. Az életet alakító s nemesítő kultúra vonzásáról éppúgy vall benne (s Péterfy igen jó minőségű vonatkozási pont!), mint az élet mély tragikumáról. S elve mély determinizmusát éppen a levont következtetés mondja ki: *„Az életet tűrni kell, ez a legveleje."* Ebben sok minden összegződik: a történeti-kulturális felismerés, a zsidó sors legmélyebb tapasztalata, s az az új, személyes felismerés is, hogy az emberlét tragikumát a „haladás", a modernség kibontakozása sem képes megszüntetni. Ez a tragikum nem csak történeti adottság, de az emberlét lényegéhez tartozik.

6

A könyv címtelen részeinek gazdagsága, paradox módon, egyben gyöngesége is: a sok megfigyelés, tapasztalat és ötlet nem engedi magát a teória világos rendjébe szorítani. A szöveg jellege s a beállítódás lényege az, amely ezt kizárja, de legalábbis nagyon komplikálttá teszi: ha *post festa* megpróbálnánk, az értelmezési keret terjedelmesebb és bonyolultabb lenne, mint az értelmezett szöveg. Ignotus azonban alighanem nem csak az anyagához való kényszerű alkalmazkodásból, de szándékoltan, írói eszközként is élt az ellentmondások sarkos, paradox alakzatokban való megjelenítésével. A dolgok ellentmondásossága, minden jel szerint, alapélménye volt, s ezt az ellentmondásosságot sem maga, sem olvasói előtt nem akarta elhallgatni, eltüntetni. Sőt, célja gyakorta a meghökkentés (is) volt, szándékosan frappírozóan fogalmazott. A kibontakozó kapitalizmus világa nem nélkülözte az igazolhatatlan ellentéteket és végletes polarizációkat, feszültségeket generált. Ignotus azonban mindezt haladásnak tekintette, de az eredményt nem volt hajlandó idealizálni, problémátlanná stilizálni. Alapmeggyőződése az volt, amit sokkal később, a fölfedezettjének is tekinthető, Ignotushoz képest sokkal fiatalabb költő majd így fogalmazott meg: „finomul a kín". (Ezt a tapasztalatát ő maga is sokszor, sokféle variációban kimondta.) S ez az élmény kettős stratégiát írt elő számára, a kínoknak s a kínok finomodásának egyidejű, egymást ki nem oltó bemutatását.

A haladás híve volt, de a haladást nem idealizálta. A „társadalmi dolgokról" elmélkedve például leszögezte: *„A világban a rablás és a gyilkolás az eredeti törvény, a lopás már kieszelés, civilizáció, mely a gyilkos törvényt emberibbé teszi. Rablás, szabad lopással enyhítve: ez bizonyára nem ideális társadalmi rend. De valameddig a társadalmi rend nem egyéb, mint valamivel komplikáltabb és differenciáltabb, de alapjában változatlan mása a természet eredeti kizsákmányoló barbárságának, még mindig jobb a tolvajokkal enyhített rablóvilág, mint a szigorú Catóé, melyben csak tigrisek és áldozatok vannak."* (51–52.) S ezt a rendet történeti, azaz mozgásban lévő rendnek hitte. Így azt is hangsúlyozza: *„Az egész társadalom s minden egyese titkos összeesküvésben él a saját társadalmi rendje ellen, s nem is tehet másképp, mert különben nem tudná elviselni ezt a társadalmi rendet. Mi volna a világból, ha a gazdagok csakugyan annyira gazdagok volnának, s a szegények csakugyan annyira szegények, ahogy lenni kellene? Hogy' ne fulladnánk meg a törvények rettenetes hurkaiban, ha titokban egy keveset nem tágíthatnánk rajtuk? A világ rendje szerint az erősebb felfalja a gyengébbet – s ez rettenetes volna, ha a gyenge olykor egérutat nem találna."* (51.) Az elv, amelyet ezzel kimond, az általánosítás igen magas fokán áll, maga a helyzetkép egyszerre az adott rendet igazoló és – felforgató érvelés. Az adottat, ezt a morálisan igazolhatatlant, mint történeti törvényszerűséget állítja az olvasó elé, s kikerülhetetlenként mutatja be. Ugyanakkor a „társadalmat", mint olyat, oly erős szavakkal illeti, hogy megerősíti a közös negatív tapasztalatokat, nyilvánossá teszi azokat (méghozzá meglehetősen sarkos megfogalmazásban), s ezzel megbontja az elfogadás, a belenyugvás hamis rendjét. Viszonylagosítja azt. S az *egérút* filozófiájával voltaképpen kiskaput is nyit, s a kibújás és a változás lehetőségeit legitimálja. Attitűdjének ebben a kettősségében lelhető fel az Ignotusra olyannyira jellemző paradoxonok mélyebb alapja. A paradoxonokban való fogalmazás persze figyelemfelhívó, „érdekességfokozó" retorikai alakzat is volt, Ignotus „alkatilag" is vonzódott ehhez a megoldáshoz. De ez egyben a számára fontos tapasztalatok artikulálásának ideális, nyilvánosan is vállalható formája volt. A kritika (még) legitim, legrosszabb esetben is határhelyzeti eszköze, amely ugyanakkor hatásos is volt. Paradoxonjai közül kettőt, mint különösen jellemzőket, érdemes itt is idéznünk. Az egyik: *„Élni annyit tesz, mint a más rovására élni. Táplálkozni annyit tesz, mint mást megemészteni. Erőnek lenni annyit tesz, mint más erőt lebírni. S ha ez így van: hát nem volt igazad derék Proudhon, igazad még úgy is, ahogy nem gondoltad? A természet e rendjében egyáltalában* lehet-e enyém

egyéb, mint amit lopok?" (269.) A másik: *„Az erkölcs: erkölcstelenség, mely közérzéssé lett."* (271.) Ezekben is ott van a tudomásulvétel gesztusa, az „ez van" attitűdje, de a modernitás, pontosabban a modernitást is megszülő kapitalizmus törvényszerű kíméletlenségének tapasztalata is. Ignotustól mi sem áll távolabb, mint az idealizálás. S e tapasztalatának szociológikuma is világosan artikulálódik nála. *„Sokat szidták Guizot-t* – írta –, *mint ahogy mindig szidjuk azokat, akik igazat mondanak. Valójában ő csak a színigazságot mondta – a bourgeois hatalomra akart jutni, a hatalom a világ javaival való rendelkezés, a világ javai egyelőre még a régi urak kezén voltak, s a bourgeois csak úgy tudott hozzájuk férni, ha utalványt tudott rájuk kimutatni, vagyis: pénzt. Guizot nem mondott egyebet, mint azt az egyszerű igazságot, hogy a bourgeois-nak, ha meg akarja tartani a hatalmat, gazdagnak kell lennie, s a régi urak elől a hatalmat úgy zárhatja el legbiztosabban, ha elszedi tőlük a hatalom kulcsát: a pénzt."* (123.) S ebből levonja azt a következtetést is: *„A bourgeois-história ezért pénzhistória, a bourgeois regénye ezért finánckönyv, Balzac, aki a bourgeoist megírja, ezért vesződik folyton pénzproblémákkal […] maga is bourgeois volt, aki megértette, mert a maga bőrén tapasztalta ki a bourgeois hányattatásait, kínjait és sóvárgásait."* (124.)

A változást, amelyben benne élt, illúziótlanul nézte, színét és fonákját is érzékelte. Megértette a félelmet a mától, de a problémák megkerülését lehetőségvesztésként értelmezte. *„Vannak* – írta –, *akik egyre a* holnap*ban élnek, a* másho*lban s a* másko*rban, s a* mostan*t, az* itten*t s az* ezt*et lerázzák magukról, sietve és idegesen, mint valami utolsó akadályt – s mégis: a* ma *ellen azzal narkotizálják magukat, hogy ézsaui módon eladják egy tál lencséért, egy pillanatnyi nyugalomért vagy haladékért mindenestül a dicső* holnap*ot*." (19–20.) De látta a hagyomány és a modernség idolumait is: *„Furcsa* – írta –, *hogy azokat nevezik álmodozóknak, akik valósággal személyes ellenségei az álom két elsőszülött ikrének: az Istennek és a Tulajdonnak"* (55.) A nemtudás, a félreértés és a megtévesztés szerepével is számolt. S érzékelte szerepüket. *„A politikában nem mentő, hanem súlyosító körülmény, ha az ember nem tudta, mit cselekszik"* – írta például (318.). Ugyanakkor azt is kimondta: *„Eszméket diadalra olyanok juttatnak, kik azokat vagy nem értik, vagy félreértik."* (319.) És, mint gyakorló újságíró, azzal is tisztában volt, immár a tudatos megtévesztés is a mindennapok része: *„A közvéleményt meg lehet mérgezni, de csak olyan méreggel, ami ízlik neki."* (319.)

E ponton fölmerül a kérdés, politikailag hogyan tudott mozogni a saját maga teremtette gondolkodástörténeti beállítódáson belül? Ismeretes, Németh G. Béla úgy vélte, Ignotus a jómódú középpolgárság ideológusa volt. Ez, mint általánosító minősítés, lényegében helytálló, de ilyen elvont formulázásban nem adja vissza azt a szerkezeti feszültséget, amely ezt az álláspontot belülről feszítette. Az *Olvasás közben*, kimondva-kimondatlan tanúsítja, Ignotus, politikai preferenciáit illetően legalább annyira egy kapitalizmuson túli eszmény vonzásában gondolkodott, mint amennyire „polgári" volt. Álláspontját nagyon érzékletesen fejezi ki az a paradoxonja, amelyet e tárgykörben vetett papírra: *„Akik a mai világban még polgári politikán dolgoznak, s a polgári osztályt akarják megteremteni – írta –, olyanok, mint a rabkórház orvosa, aki a beteg akasztófajelöltet szerető gonddal állítja talpra, csakhogy mentől előbb felköthessék."* (58.) Hogy ez elsietett megállapítás volt, meglehet, hiszen kapitalizmus ma, a könyv megjelenése után több mint száz évvel is *van*. A feszültségérzékelés azonban hibátlanul működött benne – ezt az egész 20. századi történelem menete igazolja. S abban sem állt egyedül, hogy a trend irányát az úgynevezett szocializmusban vélte felismerni. Olyannyira, hogy expressis verbis kimondta: *„nálunk minden tisztességes ember szocialista"* (55.). Ehhez persze hozzátette, ez éppen a baj: *„Nem a tisztességes emberek azok, akik a dolgokat nyélbe ütik. Az új világ majd akkor kezdődik, mikor a szociálizmusnak nálunk is lesznek törtetői, tőzsérei,*

konclesői, túlordítói és szemforgatói." (55.) A jövő horizontján mindenesetre nála is a szocializmus víziója jelent meg. *„A szocializmus és a kollektivizmus, ha beteljesedik s valóra válhatik, a mostani öt-hat százalék helyett száz százalék művelt, jómódú, tehát művészi élvezetre képes, s azt ilyenformán meg is követelő embert állít a társadalomnak s a szépségnek, s az egész dolgozó világ, a munkája öregjét géprabszolgákkal végeztető,* egy *athéni piac lesz, hol a vargák az Eszkilosz tragédiáit sugallották és élvezték."* (57–58.) Ebben a vízióban persze vegyük észre, centrális helye van az emberi érzékek kifejlésének és általánossá válásának, s az Ignotust vezérlő eszmény éppen ez: a művészet élvezésére és igénylésére való kollektív alkalmassá válás. S az egyik, saját azonosulását korlátozó tapasztalata éppen ezzel a várakozásával kapcsolatos. *„A szocialista agitációnak nagy fogyatékossága, hogy habituális savanyúsággal történik"* – írta (54.). *„Engemet legalábbis mindig elsavanyít, mikor a szépség s a boldogság meghódításának ugyanabban a kámzsában s ugyanazokkal a taglejtésekkel vágnak neki, amivel Savonarola parancsolta mághyára a képeket s a selyemköntöseket."* (54–55.) Hogy miből fakadt a korai magyar munkásmozgalom „habituális savanyúsága". s mennyire nem anomália volt, hanem történeti szükségképpeniség, messzire vezető kérdéskör, itt még jelzésszerűen sem tárgyalható. De az *Olvasás közben* e diagnózisa kulcsot ad Ignotus beállítódásának megértéséhez. Számára itt volt a pragmatikus vízválasztó. Ő a haladás eredményeit élvezni akaró polgár volt, s erről a jövő kedvéért sem akart lemondani. A jövővíziója és napi életvitele közötti diszkrepanciát pedig pragmatikusan oldotta föl: *„a világnak mindig az a rendje, ameddig eljutott"* (271.). A világ Magyarországon most eddig, egy nyilvánvaló, s le nem is tagadott ellentmondásig jutott el. Számára a kapitalizmus egyidejűleg mint *korlát* és *lehetőség* létezett, s ő, a maga habitusához, napi érdekeihez híven, a lehetőségekkel kívánt élni.

A kapitalizmust kulturálisan leképező modernitás belső ellentmondásait, feszültségeit azonban a maga módján mindig szóvá tette, s irányultsága végső célját később sem tagadta meg. (Amikor, jóval később, a bolsevizmus kritikusaként lépett föl, álláspontját akkor is az egyik, történetileg adott szocialista pozícióból fejtette ki.)

7

Ignotus pragmatikus és realista gondolkodó volt, az ellentmondásokat – a maga módján, persze – inkább kiélezte írásaiban, semmint elkente. Az (egyik) alapkérdése, jellemző módon, az volt, a változásokkal („haladással") megnő-e a kimondottak igazságfoka? A változás (haladás) és az igazság kimondása között automatizmust nem látott, sőt ezt tagadta. A testábrázolás kapcsán mondja, de meglehetősen általános érvénnyel: *„Van, aki igyekszik, hogy hívebben ábrázolja [a testet] a régi olajnyomatoknál, és nem mondom, hogy egy-egy új festő vagy szobrász egy-egy megdöbbentő újsággal ne állna elő, amiről azt mondjuk: micsoda merészség ily pőrén merni ábrázolni a valóságot! De furcsa, hogy* ez a valóság sem valóság, az új ember csak másképp hazudik, mint a régiek." (212–213.) A személyes tapasztalat, az átélés fontosságát hangsúlyozza e téren is: *„Tudni is, mint szeretni, a maga bőrén tanul meg az ember. Megismerkedni valamely tudomány ma megállapított igazságaival, nem ér többet, mint a lexikonban megolvasni: mi a szerelem. Nem megy át az ember vérébe, nem tud vele tovább gondolkozni: csak tud róla, de nem vette tudomásul, s csak hiszi, hogy elméje ennek nyomán jár tovább. Mint ahogy minden egyes ember, mire megszületik, gyorsan és nagyjában végigment fajának egész fejlődésén, minden egyes ember elméjének is mintegy* be kell futnia a tévedések és elkalandozások egész útját, *melyeken át az emberiség mai tudomásaihoz eljutott.* Csak annak válik vérévé minden mai igazság, aki tud minden régi tévedésről és hazugságról." (247.) Ez a „tudás" azonban nem lexikális tudás, hanem tapasztalatfelhalmozódás és kifinomulás – a haladást Ignotus ebben a lassú és

ellentmondásos, de mégiscsak létrejövő kifinomodásban vélte felismerni. (Ennek egyik alakítója és kijelző médiuma pedig, úgy gondolta, a művészet. A művészetek kiemelt fontosságát értékrendjében, minden jel szerint, ez az összefüggés adta meg.)

Ignotus azt is tudta, a haladás: veszteség is, volt *veszteségélménye*. *„A történelem is temető, melyben a sírok mélyén a halottak mellett ott porladnak, penészednek, fakulnak és rozsdásodnak kincseik és ékességeik"* – írta. *„Minden korszak egy csomó olyan értéket visz magával sírba, amelyért kár, s amely így örökre elvész."* (173.) Megállapítását jó néhány példával igazolja, egyebek közt szól arról is: *„A hit hanyatlásával sok üdvözítő magasztosság is elhanyatlott. A technika minden haladása teméntelen szépségeknek, erényeknek s ügyességeknek került életébe. A puskapor a személyes bátorság s a testi erő csodáit robbantotta föl, – s aki a puskát, a gyújtót, a vasutat s a keményített gallért kitalálta, megölt számlálatlan sok eleganciát, leleményt, élvezetet és mozdulatot […]. Értékek légiói pusztulnak el így, s a világ cézárja, az emberiség, fájdalmasan kiált olykor a száguldó időre: Varus, add vissza légióimat!"* (173–174.)

A magyar modernitás egyik élharcosa tehát minden volt, csak a naiv optimizmus képviselője nem. Hatása, meggyőző ereje nem utolsósorban abban rejlett, hogy a haladás fonákjáról sem hallgatott.

8

Könyvszerűtlen könyv, mondtuk az *Olvasás közben*ről. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a könyvnek ne lenne egysége. Ignotus ügyelt arra, hogy az egyes részek kapcsolódjanak egymáshoz, a folyamatosság, minden tematikai változatosság és gazdagság ellenére meglegyen. A címtelen és címes részek határán ez a kapcsolódás jól ki is tapintható. Az első – címtelen – blokk záródarabja például Péterfy Jenő halálát tematizálja, a rákövetkező, címes szöveg, a *Temetőjárás* pedig a halálhoz való viszonyt járja körül. A második, társadalmi dolgokról szóló rész a gyerekek helyzetének taglalásával zárul, az utána következő címes szöveg, *A Malthus evangyéliomából* pedig a gyerekvállalási „kedv" s gyakorlat visszaeséséről szól. S így tovább. (A címtelen részek összegyúrása, például az Emma asszony leveleiből adott szemelvények eredeti címeinek eltüntetése, a szemelvényeknek a szövegben való föloldása nem utolsósorban éppen ezt az egységesítést szolgálta.) A könyv egységének (s egyben: jelentőségének) leglátványosabb bizonyítéka mégis a kortárs recepció. A könyvről, egyebek közt, a magyar irodalomba akkor berobbant Ady az elsők közt, már 1906. január 25-én írt, s bár esszéje nem szabályos kritika, hanem Ignotus karakterisztikájának fölvázolása (nem utolsósorban az *Olvasás közben* alapján), *expressis verbis* kimondja: *„Ignotus pedig* a modern emberlélek teljessége". Ez a tézise Adynak nem csak elismerő, s nem csak kijelöli Ignotus helyét a magyar modernitásért vívott harcban, hanem mindannak, amit szövegei megtestesítettek, a *belső összetartozását, egységét*, méghozzá *teljes körű egységét* deklarálja.

Adynak, az „aforizmaíró"-tézisét hangoztatókkal ellentétben, messzemenően igaza volt. A meg nem merevedéssel szembeszegülő írásmód nem anomália, hanem – akkor, a gyors és dinamikus átalakulások első, nagy szakaszában – történeti és episztemológiai szükségszerűség, vagy ha úgy jobban érthető: a gondolkodástörténeti lehetőségek optimuma volt. S Ignotus nemcsak leképezte ezeket a változásokat, de alakította is.

JEGYZET. A tárgyalt könyv: Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Bp. 1906, Franklin-Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda. Ignotus szövegét írás-sajátosságainak megőrzésével, de minimális helyesírási korszerűsítéssel idézem. A funkciótlan cz betűkapcsolatot szimpla c betűvel adom vissza, az úgynevezett rövid ortográfia magánhangzó hosszúságait helyreállítottam. Az idézetek után, zárójelben lévő szám, a könyv oldalszáma. Írásom, szándékoltan, a könyvhöz szorosan tapadó interpretáció, az Ignotus-szakirodalmat így fölösleges lenne itt felvonultatni. Néhány írásra, mely speciálisan fontos, itt utalok. „Aforizmaírónak" Babits a *Timár Virgil fiá*ban mondja Ignotust. Ady cikke, Ignotus könyve címmel, a Budapesti Napló 1906. jan. 25-i számában jelent meg (újraközölve Ady Endre összes prózai művei kritikai kiadásának 7. kötetében). Németh G. Béla álláspontját lásd: Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után. Bp. 1971. 276. Ignotus *A Hét*ben kifejtett munkásságáról magam is több tanulmányomban írtam, itt leginkább ez említhető: *„Minden forradalom elfeledi megindítóit"* Ignotus és *A Hét* alapozó, közös másfél évtizedéről. *Múlt és Jövő,* 2017. 4. sz. – A korszak fejlődési dinamikájához egy összevetés: 1830-ban, a *Hitel*t író Széchenyi István még arról panaszkodott: *„nem mozog az élet elég gyorsan, állhatatosan s úgy mint kellene"* (*Hitel. 3. kiad*. Pest, 1830. 106.). A modern, világvárosias Budapest azonban a kiegyezést (1867), majd a városegyesítést követően voltaképpen néhány évtized alatt jött létre, épületeivel, körútjaival, infrastruktúrájával, teljes körű intézményrendszerével stb., s lett *„egy német ajkú kisvárosból magyar nyelvű fővárossá"*, *„közép-európai metropolisszá"*. (Vö. Vörös Károly: *Egy világváros születése.* Bp. 1973, legújabban: Mary Gluck: *A láthatatlan zsidó Budapest.* Bp. 2017.)

Virág Zoltán

Létorientációk és tájmeditációk

(Koncz István költészetéről)

Alkotásaival az 1950-es évek közepétől jelentkező Koncz István költészete körültekintő visszafogottsággal osztozott az időszak szülőföldje térségében fellépő szépíróinak eszményeiben. A morális kérdésekre, az értéketikai dilemmákra, a rendhagyó tárgyi érintkezésekre érzékeny lírai észjárásával és formaképző eleganciájával a szellemi tartás, az intellektuális tájékozódás olyan ízlésrendszerét rendszerét hozta létre, amely nem engedett teret az álarcokkal operáló, maszkok mögé rejtőző leragadásoknak, a panaszolkodó mellékzöngéket száműzte, a köntörfalazást, a taktizálást elutasította. Ezzel nemcsak megelőzte és megelőlegezte az ösvényeiket egymás előtt és mellett kitaposni igyekvő symposionisták törekvéseit, hanem kimunkálta és felkínálta azt a magasrendű művészeti és irodalmi standardot is, amelyhez pályatársai, pártfogoltjai, kései követői (Tolnai Ottótól kezdve, Sziveri Jánoson át napjaink fiatal tehetségeiig) bizton igazodhattak. Személyiségének átütő erejéről és mentori önzetlenségéről szólván Tolnai Ottó jegyzi meg emlékidézéseiben, hogy a *Symposion* koncepciójának kidolgozásában mekkora szerep jutott neki, s a barátokkal (Domonkos Istvánnal, Bányai Jánossal) való összeismertetés konstellációjában *„ő volt a legfontosabb, nélküle nem mertem volna belekezdeni abba a kalandba, nem, még akkor sem, ha sejtettem, hajótörésekkel lesz teljes”*.[1] Az antikvitásban gyökerező modernségének mibenlétét, műveltségének görög és római mintázódásait felfedező és elismerő tanítványi méltatás Koncz István nevesítésével annak a mesternek jár ki, akinek műveiben az aranykori, az ezüstkori tradíciók a mába ágyazódó határhelyzetekből nyerik friss értelmüket, a különböző idősíkok rétegzettségi ívében felderengő múltbéli események és nyomasztó előérzetek pedig a dagadó jelen többségi és kisebbségi létmódokat szembesítő természetrajzaival egészülnek ki folyamatosan.

A Belgrád környéki egyik község helyi munkásközösségek lakta településrészéről (Dušanovac) magát 1956-ban énekmondónak, „dusanovaci rapszodosznak” elkeresztelő, valaha joghallgatóként ott albérletező költő a mesterség és művészet összefonódottságát a nyugalmas háttérbe húzódás sztoikus kívánalmából, az intenzív életélvezet epikureus hagyományából és a künikoszok civilizációkritikájából bőségesen merítve tekintette kulturális háttérbázisának. Az egykori Jugoszlávia fővárosában keletkezett, Radatovics Magdának ajánlott *Torzók*, a pillanat Rainer Maria Rilke-i ösztönzésű megragadására alapozva, a szépség és a kellemes élet védelmében száll síkra 1959-ben, a piedesztálra állítható igazságkritériumok jegyében: *„Ma megváltottad éltedet, / tudsz-e már mindent, amit a halhatatlannak / tudnia kell?”* A megfontolás józansága becsülendő erényként tételeződik, a minden helyzetben megfelelően (adott esetben másképpen) választás Arkhilokhosz, Arisztotelész, Horatius példáira visszavezethető, belső békéjű szabadsága a jó és a rossz

1 Tolnai Ottó, *Képek Koncz Istvánról*, Híd, 1988/6., 787.

belátásán áll vagy bukik. A higgadtan és bölcsen ugyanannak maradás állandósága, a súlyegyen tartása mintha a *„jó és boldog élet a becsületes és tisztességes élet”* („nihil est aliud bene et beate vivere, nisi honeste et recte vivere”) cicerói intelmének követésével emelődne mértékké, szigorító erejűvé. Az én határai kitágulnak, a végletes elragadtatás szerelmi szálszövődéseiben valamennyi ember egyenlő jogúan köttetik össze a kezdet és a vég pólusai közé illesztettségében: *„Csak hús vagyok és élet vagyok / Csak halál vagyok Óceán / Vesz körül végtelen titok / És a többi ember teste.”* (*A szerelem dicsérete*)

Koncz István írásművészete az önköreikbe zárt témafelvetődések és problémahalmazok közötti bolyongás kerülésével olyan poétai kezdeményezőkészség irányába mozdult bő hat évtizede, amely a mumifikálódott, fosszilizálódott minőségek emlékraktározásai, élményi feltámasztásai helyett a párbeszédképes jelentésstruktúrákat részesítette előnyben. A demisztifikálás lényegét a közel másfél évtizeddel a tényleges bemutatkozás után megszületett első kötet, az *Átértékelés* (1969) költeményei a teljes összetettségükben megvilágított historikus epizodikusságok és legendaszerű ismétlődések mitikus, szimbolikus kontúrjai révén ragadják meg, ekként bírják szólásra. Az elvont erkölcsi kategóriák felvetésével a világhoz fűződő viszony áttételesen, a költői szöveghez fordulás többdimenziós érvényesüléseként jelenik meg[2], ami nem feltétlenül semleges diakronikus és/vagy szinkronikus folyamat, hanem formailag modifikált, ritmikailag sokrétűen gazdagított, görögösen és latinosan stilizált visszhangja a személyes esztétikának. A klasszikusokon edződöttség, az Ady Endre-i és a József Attila-i beütésekre szervesen ráépülő Kassák Lajos-i effektusokból[3] töltekezés, sőt a modernség nemzetközi áramlataiban szintén otthonos eligazodás és pallérozottság argumentumai vitathatatlanok. A Zeusz és Mnémoszüné leányának múzsai segítségül hívása, a bordal, az idill, a középkori ballada motivikus ismétlődésű előbukkanásai, vagy a pokoljáró Tar Lőrinc és az 1526-ban manufaktúrát alapító, a nagyobb európai háborúkat fegyverekkel ellátó Beretták közül származó Pietro feltűnései, illetve az ikonikus költőelődök, a horvát Tin Ujević és a szerb Branko Miljković említései kifejezetten beszédesek. A konvencionális formaeszmények pontos követése, a műfaji regulák maradéktalan betartása időnként elmarad, a strofikus elrendezés túllép a szabályszerű precizitáson, ám e hiányosságok és kilengések látszólagosak, mert éppen a szerkezetalakítási tendenciák elevenítenek fel olyan sortípusokat, szakozási variációkat és alludálnak olyan metrikai leleményességre, prozódiai találékonyságra, amelyek egy kiemelkedően magas szintű líraelméleti és költészettörténeti vértezettség meglétét bizonyítják, ennek virtuóz alkalmazhatóságáról gondoskodnak.

Az átminősítés kötet- és verscímmel nyomatékosított gesztusa nem hagyja érintetlenül a korjellemző mindennapi létezés apró szeleteit meg azt a nyelvi jelkészletet, kulturális nyersanyagot, geobiografikus és geoidentikus körülöleltséget sem, amelyből az egyes szám első személyben megszólaltatott szubjektum vétetett. Beleértve mindent, ami születésétől fogva spirituálisan és metafizikusan benne lakozik, mindazt, ami a mások és a maga gyötrelmeiből fakadó s előkígyózó közös történelem kollektív tapasztalataként fogalmazható meg. A kvadratikus struktúrákba szorítottságra, a rácsok mögüli kikandikálás ketrecmagányára és a csupasz falak cellakomfortjára ítéltség létmetaforái (*Automatikusan az őszről*, *A vers leleplezése*), valamint a vándorlásra kárhoztatottság, a sivatagi bolyongásra kényszerültség „kérlelhetetlen” terei (*Költői komédia*) már az 1950-es években íródott, korábbi szövegeket is uralták. Noha a képi építmények *„lángoló nagy freskók”*[4], a szerző lírai

2 Vö. Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999, 198.

3 Vö. Végel László, *A vers leleplezése (Koncz István)* = V. L., *A vers kihívása*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1975, 53.

4 Uo. 55.

ontológiájában alig-alig lehet elkülöníteni egymástól a szerelmi tematikájú, a hangulat- és tájleíró verseket vagy a bölcseleti inspirációval és erudícióval rendelkező darabokat, mivel a filozófiai szenzitivitás ugyanolyan döntő eleme a szerelemértelmezésének, mint amilyen fontos kiindulópontja a környezeti sajátosságok és a történelmi tehertételek szemantikai fókuszba állításának. A többfelé elágazó és tovaindázó, bár komplett kivitelezésűnek nem mindig mutatkozó mondatkonstrukciók (egységek vagy egészek) elharapózása az elvonultság szimbolizmusát, a külső és belső tájkulisszák összefonódásának intim topográfiáját körvonalazza. A helyi színek, lokális díszletek kontemplatív létstratégiájának a baljós sejtések latolgatásából és a mulandóság rezignált tudomásulvételéből kisarjadó univerzuma *„realitás is és irrealitás is egyszerre, a kontextustól és a pozíciótól függően, hol az előbbi, hol az utóbbi van előtérben"*.[5] A táj deskripciója egyszersmind a táj kisajátítása, áthasonítása, ami egyúttal a rurális és az urbánus léptékű költészeti terrénummá növesztés artisztikus viszonylatrendszere. Menedékhellyé avatott terep, ahol háborítatlanul lehet tartózkodni, amerre bármikor el lehet vonulni: *„Elragadó, / biztonság, ahova visszatér / a képíró, ha a formát / meglopta az emlékezés // és a valóság gajdol."* (*A vers leleplezése /Apokrif képek és tanulmány/*)

Az *Átértékelés* kötet a visszarettenthetetlen szabadságszenvedélyre épül, a versalany hajthatatlansága a létezés síkjait fürkésző, a hovatartozás masszív gyökérzetét kutató útkereséseként, a magát a történelem hullámveréseiben megalkotni képes ember meditatív vizsgálódásaiként tör felszínre. Ennek eklatáns megnyilatkozása a szerb és a horvát avantgárd művészeti és irodalmi törekvéseit kiaknázó, elsősorban a miljkovići neoszimbolizmus és az ujevići korhangulati dokumentarizmus kreatív potenciálját hasznosító individuumszemlélet. Ezen túlmenően, a Koncz István-i líratermés szorosan kötődik a Slavko Mihalić-i életmű 1954 és 1972 közötti első fázisának megszakításos, kihagyásos, közbeékeléses mondatfűzéséhez, az *„adhezív (lírai) szubjektum"*[6] közvetítette hanghasználat *„jelentéstani, szintaktikai, ritmikai diszlokációihoz"*.[7] Talán még ennél is erősebb az a vonzás, amely a Vasko Popa-i látásmóddal, formaszervezéssel és szövegépítkezéssel összhangban állva, róla és műveiről szólván szintén kimondhatóvá teszi az alábbiakat: *„Költészete feloldja a rombolás és a teremtés, a végesség és a tartósság, az élet és a halál antitézisét. Munkáiban a temporális és a transzcendens törékeny harmóniában létezik együtt, folytonosan szembeállítva és kölcsönösen kiegészítve egymást."*[8]

Az értő kritika hamar észrevételezte, hogy az absztraktnak, politikamentesnek, ahistorikusnak kikiálthatóság főként a figyelmetlen közelítés, a felületes hozzáállás eredménye, hiszen attól, hogy a hétköznapok hírértékű történései nem sorjáznak elő minduntalan, még nem tekinthető időszerűtlennek és társadalmilag irrelevánsnak[9] az alkotó világkoncepciója. A körbegyűrűző mindennapiság rétegeinek aprólékos lefejtése, a következményalapú folyamatok módszeres szemrevételezése ugyanis széles távlatokat kap, a szimplább értelemvibrálások, a kulcsszerepűnek alig nevezhető evidenciák egytől egyig történetfilozófiai, jogelméleti és jogszociológiai keretbe helyeződnek. Az 1950-es évek közepétől kicsúcsosodnak az ideológiai berzenkedések, hatványozódnak a szkeptikus rezdülések: *„(És elfelejtette a szót, hogy: »Haza«) / Így jár, aki nem műkedvelésből űzi / a kietlen*

5 Bányai János, *Gondolat és grammatika (Koncz István)* = B. J., *Könyv és kritika II.*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1977, 108.

6 Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.*, Zagreb, Zagrebgrafo, 2000, 75.

7 Uo. 78.

8 Anita Lekić, *The Quest for Roots (The Poetry of Vasko Popa)*, New York – San Francisco – Bern – Baltimore – Frankfurt am Main – Berlin – Wien – Paris, Peter Lang, (Balkan series; Vol. 2.), 1993, 157.

9 Vö. Bosnyák István, *A sivatag-lét lírikusa* = B. I., *Mű és magatartás (Esszék, kommentárok)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1987, 41.

parton beásott/ fertőző embert, ellenséget, és aki / tudja, hogy hazudtak, mikor magoltatták / vele a »pro patria laboramus et militamus«-t." (*Igazságkereső vers*) A bizalmatlanság és a gyanakvás tompíthatatlanná fokozódik a dirigáltság fojtogató légkörében: *„tartom magam, rámtör az impotens tavasz / és meg kell alázkodnom azok előtt, / akiket bámulok s egyben lenézek."* (*Tavasz 1957-ben*) A felülről diktáltság miatti ódzkodás morfondírozásai a halálra kihegyezett ösztökéltség és a szuicid késztetések rangsorvitájában futnak végül zátonyra: *„Nem volt biztos abban, hogy mindegy-e, / ha mást gyilkol meg, vagy önmaga életével végez. / Az emberek ölnek így is, és úgy is."* (*A költő pogány áldozata*)

A debütáló kötet társadalmi kísértéseket, magányos és csoportos elszigetelődéseket pásztázó gyakorlata mögött (*Antik gyilkosok képére*, *Idill*), a lármás városi vérkeringésre és a hömpölygő távolságokra épülő tájélettana (*Magda*), minuciózus „tájbonctana" hátterében (*A vers leleplezése*), miként az 1987-es gyűjtemény, az *Ellen-máglya* vázolta episztemológia mélyén, ott lappang a majdnem független, de egymással nacionálisan szembenálló szervezeti és igazgatási egységekben manifesztálódó föderalizmus, egy geográfiai terminussá redukált névvel illetett államberendezkedés valódi természetének ismerete. Azaz egy olyasféle hibridizált szerkezettípusé, amelyik igen hosszú ideig, 1989-ig, központi etnikai régiós mag nélkül létezett, noha de jure belsőleg autonóm köztársaságokra osztatott fel, a reformok révén pedig de facto tartományi önrendelkezéshez jutott az 1960-as évek második felétől.[10] Az *Átértékelés* valószínűleg legismertebb mondata *A szép Tisza és más* című vers elején és végén olvasható felkiáltás. A partszegély perspektívátlanságát kinyilatkoztató szituációjellemzés az előbbiekben említett határhelyzetűséghez, territoriális képlékenységhez társul. A folyó medrének és sodorvonalának biztonsága, illetőleg a pszichés örvénylések egymásra vetíthetősége és egymásba vegyíthetősége a szárazra vetődés kárhozatosságával ellenpontozódik. A felkapaszkodáshoz, a kikecmergéshez hiányzik a védőbástya, „A part ellenségem!" exklamációja a fenyegető veszélyforrás miatti riadókészültséget szorgalmazza a csapdák sokaságát rejtő, instabil külvilág közelségének hangsúlyozásával.

A Koncz István-i költészet bácskai, kanizsai, Tisza-parti szinkretizmusában az életteli és az enyésző váratlan együttállásai, a civilizált és a barbár szeparálhatóságában bízó, a nemzetit és az egyetemest ütköztető lényeglátásai az otthonosság *„mélységesen hiteles diszharmóniájából"*[11] bontakoznak ki. Tulajdonítható-e a létnek, az univerzum törvényeinek, a természeti harmóniának valamely önmagán túlmutató értelem? A nyugtalanító ősi kérdésre egy 1955-ös ars poeticájában a földközelség, a humuszon edződöttség síkságiidealizmusával (*Parlagon*) reagált a lírikus, a következő évből származó ódájával a termékeny talajjá forgatás, termőterületi barázdálás pátoszába kapaszkodott (*Óda, magunkhoz*), 1963-as *Költői komédiá*jában viszont a tájbefogadás lélektanát és a térfelmérés öntevékeny látószögváltásait preferálta. Az *Átértékelés* négyrészes, *Apokrif képek és tanulmány* alcímet viselő kompozíciója, *A vers leleplezése* a társsá fogadott folyó familiáris tablójával szinte megelőlegezi, a tájiságba feledkező szuverenitást favorizáló, a helyhez kötöttség hibátlanságához ragaszkodni próbáló további textusok (*Ballada a lényegről*; *A hegy, néhány vonatkozásban*) kíséretében pedig már-már sejteti az *Ellen-máglya* környezeti paradigmájának várható kikristályosodásait. Annak feltételezését, hogy *„jelenlétünk nem változott-e már*

10 Vö. Igor Štiks, *Nations and Citizens in Yugoslavia and the Post-Yugoslav States (One Hundred Years of Citizenship)*, London – New Delhi – New York – Sydney, Bloomsbury Academic, 2015, 74. és 124.

11 Juhász Erzsébet, *Aki tanyát ütött a hiába/valóságban (Koncz István költészetének tájai)*, EX Symposion, 1997/19-20. szám, 73.

puszta látvánnyá, s megszűnésében nem a múltból öröklött világunk pusztulása jelenti-e az értékek pusztulását?"[12]

A magánszféra feltárásával, a férfi és a nő között kialakítható oda-vissza csatolásokkal, vagy éppen a kifeslő érzékiség habituális referenciáival a szerző egyik kötete, sőt az összegyűjtött verseit tartalmazó 2005-ös kollekciója sem maradt adós. A vajdasági szerelmi lírában kifejezetten szokatlan, a Sziveri János, Fenyvesi Ottó és mások számára jól követhető mezsgyéket kijelölő originalitás a partneri közvetlenséget és a testképi megörökítéseket az egymást nélkülözni nem kívánó személyek interaktivitásában (*Levél Szonyához*, *A szerelem dicsérete*, *Virágének*) fedezi fel. A szerelem létajándékát a kettőzött magányú rokonszenvezés, a társas tervezésű tolerancia kegyelmi állapotaként (*A fiú meg a lány*, *Énekek éneke /Parafrázis/*, *Második virágének*) üdvözli és méltányolja. Nem misztifikál, a felgyülemlő traumák miatti részvétre nem pályázik, illúziókergetések és apellációk nélkül kalauzol a privátum, a személyes zóna eltérő életkori szakaszoltságú koordinátái közé. Mindezzel szoros összehangoltságban a pasztorális idillt, a bukolikus felfuttatást nélkülözi az 1970-es és az 1980-as évek termése, a vidéki atmoszféra (*Ártatlan szövegek*) egyre elemeltebbé, eltávolítottabbá válik. Az önmegőrzés makulátlanságát, az én-integritást konzerváló létpremisszákat (*Fohászféle azért, hogy soha ne kelljen ölnöm*; *Élmény, in perfectum*) az indiszponáltság környezeti anatómiájának árkádiai viharvertsége és a remények füstbe menetelének kizökkentő víziói (*A vers utánzása*; *Élet, halál közben*; *Táj, kételyekkel*; *Kanizsai tájkép*; *A Tisza partján*) söprik félre, teszik érvénytelenné.

Az 1958 júliusában írt, a hagyatékban fennmaradt *A hűségről* erotikus izzásában felsejlő délies temperamentum és tájolás az antik Róma fénykorát és bukását a huszadik századi Jugoszlávia aktuális jelenével összekapcsoló térmértanra támaszkodva láttatja, igyekezvén fogódzókat találni, eligazítást nyújtani a történelmi mozgásrend „tekergő labirintusában". A *Híd*ban publikált Tito-búcsúztatója, az *Užice utcai ház* a Cicerótól eredő közmondás, a *„Historia est magistra vitae"* meg az Aquinói Szent Tamás nevéhez tévesen fűződő skolasztikus maxima, a *„Philosphia (est) ancilla theologiae"* egybeömlesztésével a műveltségi lezüllesztés vulgarizáló kivonatolásait, gyorstalpalós pártiskolai zanzásításait parodizálja, jócskán túllépve az alkalmi esetlegességen, a szükségtelen, rangon aluli gesztusnak vehetőségen: *„ő az Úr, az Igazság-Ember / s csupán sunyító szolga csak / a történelem. // És Élet a Mű, s a Jelkép immár/ Valóság; / hat, alkot, de elszánt / falanxba is toboroz, mert / katona az, kinek otthona féltett / s kertje virágzik az Otthona körül…"*. A lepaktálás, a hatalomnak tett engedmények igen félrevezetőek, mert a marsall glorifikálása, a haza fényre derülésének romantikájába feledkezés csalóka ovációja olyan tájbiológiát, naturális paramétereket és országimázst tesz kényelmetlen részleteiben is felfejthetővé (a hasonlóan mérvadó megpendítés képessége közvetlen kortársai közül csak kiválasztott keveseknek adatott meg a vajdasági magyar irodalomban), amelyben a rusztikus nemzeti létezésnek a területőrizet és a territoriális túlélés a záloga, az istenadta karakterjegyek hamisítatlansága, az idegenekkel lehetőleg nem keveredő ellenállás egészséges természetessége pedig a szláv újjászületést kezdeményező és kedvezményező[13] tömegvonzásoknak és tömegmozgásoknak rendelődhet alá.

Koncz István avatottabb elemzői Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, József Attila, Pilinszky János hatásáról többször értekeztek. Néhány éve a Tisza mesterdalnokának, a táj filozófusának hívtam őt, hadd ne merülhessenek feledésbe Kosztolányi Dezső vízhódolatának lecsapódásai és a likvid materialitás Ady Endre-i, Babits Mihály-i,

12 Füzi László, *Koncz István: Ellen-máglya*, Kortárs, 1988/10., 168.

13 Ehhez Ivan Čolović, *Politics of Identity in Serbia (Essays in Political Anthropology)*, trans. Celia Hawkesworth, New York, New York University Press, 2002, 22.

Juhász Gyula-i intuícióinak beszűrődő elemei, sőt ne maradjanak figyelmen kívül szűkebb pátriája nem magyar nyelvű szépirodalmának művészi értékteremtődései sem. A *„költői szereptudat modern dilemmáit a hatvanas, hetvenes évek magyar irodalmában az elsők között átélve"*[14], továbbá a már szóba hozott déli szláv formatartalmi újítások, nyelvi-retorikai megoldások teremtőerejét megsokszorozva szintetizálta. Ezek sorába tartoznak, ide számítandók mindazon invenciók és intenciók, szubjektális-objektális viszonylagosodások és viszonylagosítások, amelyek egyrészt a vajdasági kisvárosi miliő és partmentiség emlékláncolataiban öltöttek testet a Becsén gimnazistáskodó Grozdana Olujić elbeszélő prózájában, másrészt az akvatikus imaginációban értek tetőpontjukra a Zentán elemi iskolába járó, Szabadkán érettségiző Stevan Raičković Tisza-költészetében. A folyóközelség e megbecsült alkotókéhoz csatlakozó konczi poétikájában a moccanó víz érzékileg megragadhatatlan, senkihez sem tartozó sürgő-forgó, gomolygó tömege a grammatikai személy, a lírai beszédalany alteregójává alakulva lúgozza ki a hanyatlásképzeteket, produktív centrumkénti tükörvillódzásával előrevetítve a balvégzetűség[15], a finális elrendeltség mikro- és makrokozmikus kölcsönhatásait.

Az öt ciklusból álló *Ellen-máglya* végére helyezett *A Tisza partján*t a „Háború lesz" kijelentés keretezi. A Pilinszky János *Apokrif*jét indító okhatározói mellékmondat (*„Mert elhagyatnak akkor mindenek"*) elé vagy mögé akár oda is illeszthető képzeletben e *„balsejtelmű prófécia"*.[16] Kosztolányi Dezsőtől eredeztethető, idézet jellegű származtatásának lehetőségét a recepció már felvetette[17] szerzőnk *Összegyűjtött verse*inek kiadása apropóján. Az utazási beszámolóinak, római, párizsi, bécsi stb. jegyzeteinek *Utak, népek, városok* címmel egybefogott blokkjában megcsillanó *Belgrádi képek* említése azért kézenfekvő 1909-ből, mert miután Kosztolányi a háborúsdit játszó kisfiúk katonás viaskodása közelébe keveredik, egy vonatablakba karistolva pillantja meg a vészjósló feliratot: *„Közelebb megyek. Egy mondat van rajta. Valamelyik utas levette gyémántgyűrűjét és az üvegre nagy, értelmes betűkkel – magyarul – rákarcolta: –* Háború lesz!*"*[18] A gaztettek, a veszendőbe menetel gyalázatos garanciái, az ölés és a megöletés aeternális volumene a huszadik század közepétől gravírozódtak bele a Koncz István-i létkalkulációkba. A feszítő kétségek a *„Néha nem érzem a kort – / a történelemből kiléphetnek-e / a fegyverek?"* lidércnyomásává rögzültek (*George Sand kései emlegetése*) az 1950-es évtized végére. Az *Ellen-máglya* impozánsabb történelemfaggató gondolatfűzése *„az erkölcs kategorikus imperatívuszával utasítja el a megsemmisítést, a gyilkosságot, legyen az fizikai és szellemi, de ugyanakkor a megsemmisülést is"*,[19] így benne az Ezra Poundot gyászoló *Fekete-fehér operett* olyasféle kondoleálás, amely a *The Coming of War: Actaeon* (Eörsi István fordításában: *A háború eljövetele: Akteón*) reminiszcenciáit kifinomultan előgörgetve járul hozzá a korszellem, a korhangulat kiérlelte turbulenciák kórtörténeti

14 Elek Tibor, *Pusztulás és pompa az örökös meghasonlásban (Közelítés Koncz István költészetéhez)*, EX Symposion, 1997/19–20. szám, 13.

15 Vö. Зорана Опачић, *Симболика Тисе у прози Гроздане Олујић и поезији Стевана Раичковића = Језик, Књижевност, Култура (Новици Петковићу у спомен: зборник радова)*, уред. Јован Делић, Александар Јовановић, Београд, Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Универзитета у Београду, 2011, 627. és 630.

16 Utasi Csaba, *Útban az elégia felé (Koncz István: Ellen-máglya)* = U. Cs., *Vér és sebek (Tanulmányok, kritikák)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994, 227.

17 L. Orcsik Roland, *A szóban halmozódó vég (Koncz István: Összegyűjtött versei)*, Forrás, 2006/november, 128.

18 Kosztolányi Dezső, *Tinta*, Gyoma, Kner Izidor Kiadása, 1916, 130.

19 Fekete J. József, *A költő belső tüze (Koncz István: Ellen-máglya)* = F. J. J., *Próbafüzet II. (Műbírálatok a jugoszláviai magyar irodalom köréből)*, Szabadka, Szabadegyetem, 1995, 47.

elemzéseihez. A *Himnusz – suicid* az öldöklésre készség fajt egyedítő, szupranacionális vonatkozásait és a „humanista ringyók" demokrácia-nemesítő élvezkedéseit az emberre szabott létezés eredendő törékenységeként tanulmányozza, amelyet nem sokkal később a nemes eszmék tartósságát kikezdő fékezhetetlen fanatikusság és fantomimádás teóriája követ a *Híd*ban 1989-ben közölt *Eltűnt idő* (a teljes életmű egyik legjelentősebb alkotása) grandiózus végkicsengésében, valamint az 1994-es *Kasszandra-levél* kommentál a kombattáns gyűlölködés és egymásra rontás kiirthatatlanságának indoklásával: *„Csak végtelen, pusztító háború / minden igazság, amely süket – / más igazságok ellenében."*

A tankönyvek „holdkóros igazságával" (*Vita longa*) szembeni állásfoglalás vitapozíciós hitelessége és a *„háborús őrület előtt"*[20] kimondatott szavak perlekedő dominanciája nem elhanyagolhatatlan. A „Háború lesz" súlyos töltete és többlete a két szó mögé szolidan odatett pont megmásíthatatlan érvényességében lakozik. Leszűrődéséül mindannak, ami írástudóként, homo moralisként és homo aestheticusként részesülést kínál például a letűnt évezredek, az elmúlt évszázadok hadviselési szabályaiból és a harcászati kézikönyvek népszerűsítette emberirtási rutinjából, a „bellum omnium contra omnes" Thomas Hobbes-i kondícióiból, a felvilágosodás hatalom- és szerződéselméleteiből vagy a modernkori kataklizmákból meg a kelet-közép-európai vérontások ezredvégi szégyenéből. *„A »kis államok« történelmi tudatában, amelyek kényszerösvényeken haladva a fennmaradásért harcolnak, a háborúk mindig nagy jelentőségűek. A háborúk afféle metafizikai történésekké válnak, amelyek a mindennapok cél- és eszközrendszere által elhomályosított létezést világítják meg. A háború ebben az értelemben az öntapasztalás és az önismeret magas rendű formája, olyan belátásokat tesz lehetővé, amelyek követelményeket támasztanak, irányadó jelzéseket adományoznak, és egyben a történelmi tapasztalat forrása."*[21] A legtöbbször hivatkozott konczi tényrögzítés, amely Domonkos Istvánt annyira megrendítette, a háború mindig lesz felhívó funkciójú tudomásul vétetése és emlékezetbe vésése. Ám nem pusztán a Josip Broz halála után valószínűsíthető és kiszámítható borzasztó fejlemények, tehát az etnikai villongások, többségi és kisebbségi paranoiák, kistérségi rémképzetek, téveszmék szorongásspirálja ez, hanem az értékrendi autenticitás méltóságát megőrizni képes önreflexív emésztődés summázata, hosszadalmas beletörődés a militarista világsokkolás kiküszöbölhetetlen leendésébe.

A Végel László gondozta *Átértékelés*, a Judita Šalgo fordította *Pesme/Versek* kétnyelvű belgrádi kiadása (Narodna knjiga, 1978), a Danyi Magdolna válogatta *Ellen-máglya*, a Giacomo Scotta jóvoltából olaszul napvilágot látott *Il bel Tibisco e il resto* (Coop-ed »La Sfinge« – Napoli, 1983), majd a Virág Ibolya áldozatos munkájának eredményeképpen, Toldi Éva szerkesztésében és utószavával 2005-ben létrejött gyűjteményes anyag, illetve a korábbi átültetéseket Draginja Ramadanski tolmácsolásával kerekebbé tevő *Izabrane pesme Ištvana Konca* 2007-es könyvváltozata (mindkettőt a zentai zEtna kiadó tette elérhetővé), továbbá a nemrégiben Újvidéken forgalmazásba került válogatás, a szintén Virág Ibolyának köszönhető *Csend és lázadás* (Forum, 2017) összeadta szövegmennyiség nem foglal különösebben nagy helyet a magánbibliotékákban vagy a közkönyvtárak olvasótermi polcain, raktári állványain. Az oeuvre rangja, hatástörténete viszont az emlékezeti archiválódás gyümölcsöző metódusait eredményezte és eredményezi ma is, mivel Koncz István mintaadó és iskolateremtő egyéniségével sohasem volt és sohasem lesz nehéz szimpatizálni. A politikai áskálódások, nemzedéki ellenségeskedések fölé emelkedő alapállásának tanulságai kellően kamatoztak, ezekből bőven tanultak mindenkori tisztelői, sőt útmutatásul

20 Toldi Éva, *A szerkesztő jegyzete* = *Koncz István összegyűjtött versei*, szerk. T. É., Zenta, zEtna, 2005, 301.

21 Losoncz Alpár, *A háború, mint etnopolitikai történés* = L. A., *Európa-dimenziók (Kultúra, kontextus, kisebbség – Fenomenológiai távlatok)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002, 226–227.

vehetik kései utódai is. Legalább három symposionista generáció íróseregelete haladt a nyomdokain, lépegethet utána a főbb csapásirányokon, másként fogalmazva: a legifjabb tollforgatók, ambiciózus szárnypróbálgatók szétszóródott nemzedékével bezárólag szinte mindenki az ő *„köpönyegéből bújt elő”*.[22]

Mindhárom műnem iránti affinitása, stíluselméleti és műfajtörténeti jártassága, színdarabszerzői, elbeszélő prózai vénájának, memoárírói fogékonyságának kétségtelen bizonyítékai arra engednek következtetni, hogy sajtó alá rendezésre érdemes teljes hagyatéka rejthet még az elmúlt évtizedekben megismerhetőkön túli meglepetéseket. Ezeknek fényében életműve még inkább kiemelődhet a nemzeti és nemzetiségi kánonok mélyreható változásokat vonakodva akceptáló, fáziseltolódásos észlelésekkel terhes stabilizációjának szokványos huszadik századi jelenségköréből, azaz remélhetőleg nem torpan meg, nem ütközik akadályokba e számottevő opus nyelvi és formakulturális örökségének fluktuálódása, különböző korosztályokat, interetnikus viszonzásokat serkentő kisugárzása.

22 Kollár Árpád, *Koncz István, az átértékelő*, Tiszatáj, 2009/január, 98.

Bíró-Balogh Tamás

Baka István könyvtárának dedikált köteteiről

Az időben hozzánk közelebb élt alkotót könnyebb kutatni, az utána maradt dokumentumok viszonylag nagy száma miatt. (De tény, hogy éppen ez bizonyos értelmezők számára hátrányos is lehet, mert a dokumentumok időnként ellentmondanak a teóriáknak.) Kosztolányi Dezső vagy Radnóti Miklós után – bár mindkettejük hagyatékának jelentős része megsemmisült – még mindig több nyom maradt, mint Balassi után. Balassi magánkönyvtárát ma már nemigen lehetne katalogizálni, de a huszadik századból vannak egészben megmaradt írói könyvtárak, mint Illyés Gyuláé vagy Devecseri Gáboré, melyekről szakszerű katalógus készült, föltüntetve a könyvekbe írt dedikációkat is, Németh László könyvtárából pedig kigyűjtötték a neki szóló dedikációkat, s azokat adták ki könyv alakban. Az időben hozzánk közelebb eső kutatási tárggyal helyzeti előnyünk van, könnyebb megtenni a lépéseket; jelen esetben például csak meg kellett kérnem Baka Tündét, hogy bocsássa rendelkezésemre férje egykori könyvtárának címleírásos katalógusát, illetve a könyvtár dedikált köteteiben szereplő ajánlások másolatát.[1]

A könyvtár teljes ismertetésére itt nem vállalkozhatom. Most csupán a Baka Istvánnak szóló dedikációk rövid elemzésére törekedek, és általuk Baka István irodalmi kapcsolathálózatának fölvázolására.

Egy írói könyvtár jellegzetes darabjai a dedikált kötetek. Ezeknek mára gyűjtői értékük (így kereskedelmi áruk) is meglehetősen nagy. Egy-egy dedikáció önmagában is érdekes és tanulságos lehet, valójában azonban egy ún. dedikációsorozat lényegesen több információt hordoz, mint az őt alkotó ajánlások összessége. *„Az ilyen sorozatok elemzése* – írja Lengyel András – *az irodalmi élet történeti-szociológiai vizsgálatához szolgáltatnak fölbecsülhetetlen anyagot. A dedikációsorozatok ugyanis megragadhatóvá és értelmezhetővé teszik egy-egy író úgynevezett kapcsolathálójának (network) körét és struktúráját. Az egy adott írótól származó dedikációsorozat elsősorban az író preferenciájáról, az egy adott írónak szóló dedikációk pedig a »címzett« írótársadalmi beágyazottságáról és elfogadottságáról nyújtanak fölvilágosítást. […] Egy-egy ilyen elemzésből így kiderül, hogy egy adott író kikkel, az írók mely körével állott olyan érdemi kapcsolatban, hogy közöttük sor kerülhetett a dedikálás irodalmi rítusára; s kiderül az is, hogy e közösség […] milyen »rejtett hálózatot« mutat.”*[2] Mert *„a dedikáció: gesztus, az ajánló valamiképpen a maga pozitív viszonyát fejezi ki a címzett iránt. Ez a viszony lehet a barátság, a szeretet eredménye is, de lehet más, pl. szakmai tisztelet, politikai igazodás stb. jele is.*

Írásunkkal a 70 éve született Baka Istvánra emlékezünk *(A Szerk.)*

---

1 Baka Tünde szíves segítségét ezúton is köszönöm.

2 Lengyel András: *Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata. Könyvtára dedikált köteteinek történeti-szociológiai elemzése.* In: *Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok 1.* Szerk.: L. A. Szeged, 1997. 23–48.

A lényeg, hogy manifeszt módon kifejezi az összetartozást, következésképpen az ajánlássorozat egy manifeszt kapcsolathálózatot tükröz."[3]

Baka István könyvtárában 357 dedikált kötetet találtam (ez a szám még egy-kettővel bővülhet). A kapcsolatháló elemzése szempontjából tökéletesen mindegy, hogy a tétel különlenyomat vagy vaskos regény, minikönyv vagy többkötetes lexikon. A 357 ajánlást 198 személy írta. Az összes dedikáló közül 180 magyar alkotó, 18 pedig külföldi: 10 bolgár, 5 orosz (köztük, két kötettel, Viktor Szosznora), 2 grúz és egy román szerző. Az első ajánlás 1974-ben keltezett, az utolsó 1995-ben, éppen két héttel Baka halála előtt.

Ha a dedikálókat aszerint csoportosítjuk, ki hány ajánlással van jelen az adatbázisban, akkor megrajzolható Baka István irodalmi kapcsolatrendszere. Egyszerűen szólva: minél több dedikációt írt valaki neki, annál erősebb kötéssel kapcsolódott hozzá. Ha eszerint tagoljuk a rendszert – koncentrikus körökkel lehetne legjobban érzékeltetni, melyek középpontjában Baka István van –, akkor tőle legtávolabb a legkevesebb dedikációt adók, míg legközelebb a több munkájukat ajánló szerzők állnak.

Itt rögtön érdemes egy példával megvilágítani egy ellenkező esetet. Mert a dedikációk rajzolta kép, ha csakis és kizárólag ezeket vesszük alapul, csalóka. Ahogy Lengyel András írja: *„A dolog természete szerint azonban az ilyen kapcsolathálózat nem adja vissza a network középpontjában elhelyezkedő egyén valamennyi releváns kapcsolatát. A nem-irodalmi – baráti, rokoni stb. – kapcsolatok kimaradnak belőle. Sőt, aki nem írt könyvet, vagy nem az adott időszakban adta ki művét, értelemszerűen szintén nem dedikálhat – tehát kimarad a »megfogható« kapcsolathálóból, bármily fontos szerepe legyen is az egyén életében. Azaz: az ajánlássorozat csak az egyén irodalmi kapcsolatait tükrözi, azokat is csupán »minősített« esetekben."* Ilia Mihály példája a legjobb igazolás erre: ő soha nem gyűjtötte saját írásait kötetbe, így nem is dedikálhatta azt Bakának, így nulla dedikációval neki ebben a kapcsolathálóban nem lenne helye. Ugyanakkor tudni lehet, hogy nagyon is erős kötés volt Baka és közte. Ez egyrészt köztudott, másrészt számos dokumentum is utal erre; most csupán a másik hasonló sorozatból, a Baka által írott dedikációkból idéznék kettőt. A *Magdolna-zápor*ba írott első ajánlás így szól: *„Ilia Mihálynak, / ama négy ember / egyikének, akik nélkül / e kötet versei – és szerző- / jük személyisége – nem / lenne olyan, amilyen"*, majd' húsz évvel később pedig ekképp ajánlotta a *Sztyepan Pehotnij testamentumát: „Ilia Mihálynak / a régi és megkülönböztetett / baráti szeretettel, negyed- / százados figyelmét megköszönve"*.

Ezt szem előtt tartva, könyvtárának dedikált kötetei, azaz a „minősített esetek" alapján Baka István irodalmi kapcsolatrendszere így fest:

A legtöbben, 117 dedikáló mindössze egy kötettel van jelen, ezek az ún. gyenge kötések, amikor például az ajánlást egy alkalmi találkozás szülte, vagy „csak" egy távoli tisztelő küldte. Két kötettel 42-en (köztük pl. Csordás Gábor, Faludy György, Esterházy Péter, Ferencz Győző), három kötettel 16-an (pl. Bella István, Buda Ferenc, Grezsa Ferenc, Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos), négy kötettel 8-an (pl. Annus József, Balla Zsófia, Darvasi László, Mészöly Miklós, Szőke Katalin) vannak jelen. Számszerűleg is erős kötésnek minősülnek azok a kapcsolatok, akik öt vagy ennél több kötetet adtak Bakának. Összesen 15 ilyen szerző van. Öt kötetet 4-en adtak (Ágh István, Fodor András, Kiril Kadijszky és Tarján Tamás), hatot szintén 4-en (Kántor Péter, Pintér Lajos, Temesi Ferenc és Utassy József), hetet mindössze csak 2-en (Kerék Imre és Markó Béla). A legbelső kör pedig így alakul: nyolc dedikált kötetet 3-an adtak (Nagy Gáspár, Szepesi Attila és Zalán Tibor), tízszer dedikált Töttős Gábor és tizennégyszer Géczi János.

A kapcsolatrendszert szociológiai módszerekkel többféleképpen lehet bontani és vizsgálni. Az életkor, a lakóhely, a nemek aránya, az irodalmi tevékenység jellege, az iskolai

3 Lengyel András: *A dedikáció-kutatás lehetőségei*. Irodalomismeret, 2001/1–2. 67–71.

végzettség, a beszélt nyelvek, a felekezethez való tartozás, vagy éppen a politikai beállítódás szerinti szelektivitás ugyanis jól megfogható, és ugyanakkor sok mindent elárul a kapcsolathálózat szerveződéséről.

Életkor szerint természetszerűleg Baka saját generációja képviselteti magát leginkább. Bő egy évtizedben született kapcsolathálójának minden legtöbbet dedikáló tagja: 1941: Utassy József; 1942: Szepesi Attila, Kerék Imre; 1949: Kántor Péter, Nagy Gáspár, Temesi Ferenc; 1951: Markó Béla; 1953: Pintér Lajos, 1954: Géczi János, Töttős Gábor, Zalán Tibor. (Ebben a sorban Baka 1948-as születésével éppen középen áll.) A kapcsolatháló azonban ebben a tekintetben fölfelé is, lefelé is nyitott: az 1910-ben született Faludy Györgytől az 1970-ben született Domokos Johannáig.

A nemek aránya az irodalmi élet összetételét ismerők számára nem meglepő: 198 dedikálóból mindössze 25 nő, ez az arány még a 8%-ot sem éri el. (Esetükben életkor szerint inkább a Bakánál idősebbek dominálnak: pl. Szécsi Margit 1928-ban, Beney Zsuzsa 1930-ban, Pór Judit 1931-ben, Kiss Anna 1939-ben, Czilczer Olga 1940-ben, Ács Margit pedig 1941-ben született, de a két „legerősebb női kötés", a költőtárs Balla Zsófia és a szlavistatárs Szőke Katalin már Baka legszűkebben értelmezhető generációjába tartoznak.)

Lakóhely szerint ugyanaz a kétcentrumúság figyelhető meg, mint a legtöbb, más városból Szegedre tanulni érkezett (aztán vagy itt ragadt, vagy innen „visszaszármazott") személy esetében. Akárcsak Radnótinál, akinek már volt egy kialakult baráti köre Budapesten, amikor Szegedre jött, és itt ki kellett alakítania egy újat, hogy később, visszatérve a fővárosba, megmaradjon – ha módosulva is – mindkettő, Bakánál is jól megfigyelhető Szekszárd és Szeged kettőssége. Akik neki dedikáltak, leginkább e két városhoz köthetők (még akkor is, ha az egykori egyetemi társak már nem Szegeden élnek, mint pl. Géczi János Veszprémben, Szepesi Attila és Temesi Ferenc Budapesten, Füzi László és Pintér Lajos Kecskeméten stb.). A legbelső körbe például „csak" Nagy Gáspár kerülhetett kívülről, azaz sem Szegedről, sem Szekszárdról.

Az viszont mindenképp jellemző, hogy Baka Istvánnak – Ilia Mihály kapcsolathálózatának tagjaként – milyen határon túli magyar irodalmi kapcsolatai voltak. A neki dedikált könyvek tanúsága szerint a legtöbb személyi kapcsolat az *erdélyi magyar* írókhoz kötötte. A közel húsz fő között van (a belső körbe tartozó Markó Béla mellett) pl. Csiky László, Egyed Péter, Farkas Árpád, Gálfalvi György, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és a grafikus Plugor Sándor. A *volt Jugoszlávia* területéről kb. féltucatnyian (pl. Bozsik Péter, Danyi Magdolna, Jung Károly, P. Nagy István, Dési Ábel és Tolnai Ottó), a *Felvidék* Grendel Lajos személyében képviselteti magát, illetve a *nyugati és más emigrációban* élők (illetve onnan hazaköltöztek): Csatlós János, Faludy György, Határ Győző, Mózsi Ferenc stb. A külföldi szerzők – bolgárok, oroszok, grúzok és egyetlen román – saját hazájukban élnek.

Irodalmi tevékenységet illetően a költők, prózaírók és műfordítók mellett szép számmal vannak irodalomtörténészek (pl. Domokos Mátyás, Füzi László, Fried István, Görömbei András, Grezsa Ferenc, Lengyel András, Monok István, Olasz Sándor, Szörényi László, Vasy Géza), legtöbbjük persze szegedi, van filozófus (pl. Csejtei Dezső), szociográfus (Horváth Dezső) és helytörténész (leginkább szekszárdiak). *Iskolai végzettség* tekintetében elmondható, hogy a többség egyetemet végzett, mint Baka baráti köre, vagy később kollégái, amikor az egyetemen tartott órákat. A *beszélt nyelvek* viszonylatában – Baka nyelvi orientációját és műfordítói tevékenységét ismerve – természetesen az átlagosnál jóval nagyobb arányban vannak a szlavisták (tudósok és fordítók). A *politikai beállítottság* szempontjából elég markáns kép rajzolódik ki. Nyolc-tíz politikus, vagy később véglegesen, vagy csupán több-kevesebb időre azzá lett alkotó van Baka kapcsolatrendszerében, s névsoruk egy jól körülhatárolható politikai körön belül van: Bíró Zoltán, Csapody Miklós, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Lezsák Sándor, Szokolay Zoltán, Szörényi László, illetve

Konrád György és Markó Béla. Ez a névsor alátámasztja Baka későbbi, a rendszerváltás éveire visszatekintő megnyilatkozását: egy Darvasinak 1994-ben adott interjúban bevallotta, hogy ha indult volna a rendszerváltás utáni első képviselő-választáson, akkor *„mondjuk… SZDSZ–MDF közös jelölt lettem volna”*.[4] Ez a magyarázata annak, hogy a politikusok, vagy azzá lett alkotótársak gyakorlatilag mindegyike az MDF, illetve – Konrád személyében – az SZDSZ alapító tagja volt. Ebből a szemszögből Baka irodalmi kapcsolathálója a politikai baloldal irányában zárt rendszert alkot; egyedüli kivétel Annus József, aki 1990-ben szocialista országgyűlési képviselő lett, ehhez viszont tudni érdemes, hogy a rendszerváltás utáni parlamentben főleg az SZDSZ- és az MDF-frakció tagjaiként kerültek be írók-költők, az MSZP tagjai között alig. Ugyanakkor egy 1995-ös beszélgetésben azt is kifejtette, miként is csalódott a rendszerváltás utáni politikában: *„Ma már én is visszariadok attól, hogy kik képviselik a nemzeti gondolkodást. Pedig én nemzeti érzésűnek tartom magam, és még ma is nemzeti költőnek, mi nagyképűen hangzik, de hát így van. Valamikor valami ellen voltam. De most… viszont, amikor ez hivatalossá vált, az Antall-kormány idején, hát akkor ezzel leálltam. Látva a propagandisták hamis erőlködését, a szóvirágokat és a hazugságokat.”*[5] Erre pedig nemcsak az utal, hogy az irónia, *„ami egyébként a legelkeseredettebb dolog a világon”*, éppen a rendszerváltás táján jelent meg költészetében „igazán”[6], hanem az is, hogy Bakának ekkor több korábbi barátsága megszakad: ezt az ekkor politikussá lett társak által vagy nekik írott, és az addig sorjázó dedikációk éles cezúrával való megszakadása, elmaradása jelzi.

De a száraz adatok és felsorolások után illik pár konkrét példát is bemutatni. A dedikáció életrajzi forrás jellegét – azon túl, hogy explicite minden ajánlás az – jól mutatja: 1974–75-ben többen megszövegezték, hogy várják Baka első kötetének megjelenését, 1989-ben többen gratuláltak a József Attila-díjhoz, és sokan dedikációban mondtak köszönetet a nekik megküldött könyvért. Az, hogy 1981-ben, a költészet napján Ladányi Mihály ekképp dedikálta kötetét: *„Baka Pistának / egy közös szekszárdi napra / emlékezve”*, utal a közös szereplésre (egy alkalmi kapcsolatra tehát, Ladányi nem is dedikált többet), Móser Zoltán pedig Bakának a saját kötete keletkezéstörténetében betöltött szerepéről vall a *Tulipán és kereszt. Írások Kodály Zoltánról* című könyvének címlapján: *„Baka Pistának, akinek közvetett segítsége nélkül / ezen írások meg nem születhettek volna, küldöm / e füzetet szeretettel és köszönettel”*. Van, hogy a dedikáló az ajánlásban mintegy jellemzi a dedikáció címzettjét, jelen esetben tehát Bakát. Többen „szövetséges”-nek, „harcostárs”-nak titulálták, Lakatos István azonban *„E. T. A. Hoffmann sze- / gedi ükunokájának”* ajánlotta könyvét, Baka *„vámpírjai szíves viszon- / zásául”*, Temesi Ferenc *„Szeged- / ben bújdosó szekszárdinak”* nevezte őt a *Por* első kötetében, Darvasi László pedig egyszer azt rögzítette, hogy „Baka Pista” *„egyrészt nem tükörnek használja / a cédé lemezkéket, másrészt ne egyék / nyugtatót, valamint jusson el / Mexikó Citybe is”*, máskor pedig azt írta a dedikáció keltezésének idejéről: *„egy olyan napon, amit / Pista szeret, mert szürke és zuhog is, / viszont én mégiscsak azt mondom, / kicsivel lehetne / több a fény”*. Tóth Bálint egyik ajánlása egyszerre tartalmaz életrajzi adatot és jellemzést: *„Baka Istvánnak, akivel együtt jár- / tuk meg a kaukázusi grúz hadiutat, / s akinek bajtársiasságában és barátsá- / gában bízva a magyar hadiutat is / megjárnám”, Zalán Tibor pedig szinte kettejük egész kapcsolattörténetét belesűríti a pár „alkalmi” sorba: „Tündének, Áginak, / Tamásnak / és jó Baka Pistának / megöregedve és sok / jobbító feddést megértve / baráti öleléssel /*

4 Darvasi László: *Interjú Bakó Andrással*. Beszélő, 1994. dec. 15. Újrak.: In: Baka István: *Publicisztikák, beszélgetések*. Szerk.: Bombitz Attila. Szeged, 2006. 316–323.

5 Benyik György: *Most, hogy az Istentől beszélünk*. Forrás, 1996. máj. Újrak.: In: *Publicisztikák, beszélgetések*, 324–339.

6 Zalán Tibor: *„Nem tettem le a tollat…”* [1994]. Tiszatáj, 1997. szept. Ujrak: In: *Publicisztikák, beszélgetések*, 302–315.

hívük / Zalán / Szegeden, 1994. június". Az utolsó keltezett dedikációt Lászlóffy Aladár írta *Sympohia antiqua* című könyvébe: *„Baka Pistának, akit az élő / magyar költészetben a / legtöbbre tartok, baráti / szeretettel / 1995. IX. 6 / Lászlóffy Ali"*.

Az irodalmi kapcsolathálózat rajza azonban így még részleges, hiszen a neki szóló dedikációk elemzésével csak a Baka irányába mutató kapcsolatokat mutatja meg. Ezért megkezdődött a Baka által írt ajánlások összegyűjtése is, hogy a fentebb vázolt, az „író társadalmi beágyazottságáról és elfogadottságáról" árulkodó sorozat mellett a másik, „az író preferenciájáról" tanúskodó gyűjtemény is pontosítsa a képet.[7] Ez a másik sorozat egyre gyarapszik, mindazonáltal tudható, hogy százszázalékosan teljes sosem lesz. De törekedni kell rá.

7 Egy részlete a *Látó* júniusi számában.

Markó Béla

Kántor–Láng

(Erdélyi polgárok)

De ki az a *Kántor–Láng*? Nem ki, hanem mi, válaszolhatnánk rögtön helyesbítőleg. Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1971-ben megjelent irodalomtörténetéről van szó (*Romániai magyar irodalom 1945–1970.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest), amelynek második kiadásában, 1973-ban már módosítani kellett az 1945-ös évszámot 1944-re, mert időközben felneszelt a cenzúra, hogy Romániában, és ezen belül Erdélyben az új korszakot nem 1945-től, hanem 1944-től kell számítani. Ki tudja, mire gondolhatott volna valaki, ha marad az évszám! Akár még arra is, hogy egy rövid ideig, 1944 őszétől egészen 1945 elejéig nem román, hanem orosz – vagyis szovjet – közigazgatás volt Erdélyben, ami egyébként így igaz. De az is lehet, hogy valamelyik szolgálatos feljelentő szerint a magyar államiságot terjesztették ki utólag így a szerzők Erdélyben – pontosabban: Észak-Erdélyben – 1945-ig. Ez az apró kiigazítás is mutatja, hogy miképpen kellett abban a nacionálkommunista rendszerben szlalomoznia mindenkinek, írónak, irodalomtörténésznek, hogy valamit is elmondhasson a közelmúltról. Bátor vállalkozás volt az 1945-ben (vagy 1944-ben?) kezdődő negyedszázad irodalmát számbavenni, értékrendet felállítani, legalább oly módon, hogy kinek jut külön címszó, ki szerepel csak felsorolásban, illetve melyik alkotóra hány sort szán a szerzőpáros: Kántor–Láng. Így van ez persze minden lexikonnal vagy irodalomtörténettel, csakhogy egy diktatórikus rezsimben nem volt könnyű az esztétikát lépten-nyomon felülíró ideológiát kijátszani és a cenzorok eszén túljárni. Hol sikerült, hol nem. Kántornak és Lángnak többnyire sikerült, könyvük ráadásul nemcsak ideológiai, hanem esztétikai merészségével is hatott, kolozsvári egyetemi hallgatókként hamar a becenevén kezdtük emlegetni: Kántor–Láng. Nagy visszhangja volt mindenképpen, Láng Gusztáv emlékei szerint „a kritikák száma legalább hetvenre rúgott", szerzőtársa ennél is többre, „körülbelül százra" emlékszik újabb közös művükben, az egykori irodalomtörténet folytatásában (*Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról*. Bookart Könyvkiadó, Csíkszereda, 2018, *37–38*.), amelynek megjelenését Kántor Lajos sajnos már nem érhette meg, miután a szó szoros értelmében az utolsó pillanatig dolgozott rajta. Ezt a vaskos, nyolcszáz oldalas könyvet forgatva, arra is rá kell jönnöm természetesen, hogy valójában nem is tulajdonnév a Kántor–Láng, hanem köznév, egyszerűen így: kántor–láng, és még csak nem is egy sajátos műfajt, afféle irodalomtudományi Ilf és Petrovot jelöl, hanem egy eszmét. Miszerint lehetséges a közös irodalmi értékrend, illetve, hogy van a magyar irodalmon – vagyis egy hajdani és remélhetőleg majdani közös értékrenden – belül külön erdélyi irodalom, és legfeljebb csak azt érdemes mérlegre tenni, hogy mennyire van „belül", és mennyire „külön". Egy ilyen eszme vagy eszmény megvalósításának nyilván az a kritikusi és irodalomtörténészi empátia az előfeltétele, amit ebben az újabb könyvben, visszaemlékezve hajdani együttműködésükre, Láng Gusztáv ekképpen fogalmaz meg,

érzelmesen, és mégis precízen: *„Igyekeztünk Kant mondása szerint élni: amit megírtunk, azt őszintén gondoltuk is, de nem mindent írtunk meg, amit őszintén gondoltunk. Ez utóbbiakat azonban megosztottuk egymással, s a barátság egy új tartalommal telt meg: a bizalommal. Olyan korban, melyben egy bizalmas vallomás bűnváddá válhatott, lényegében egymásra bíztuk a szabadságunkat, a pályafutásunk esélyeit, és tudtuk, hogy ezt feltétel nélkül meg is tehetjük. Ehhez jellemet kellett látnunk egymásban, és ez megtisztelő is volt. Talán ez a magyarázata annak, hogy bár sok mindenben nem értettünk egyet, mármint politikában, esztétikában, az irodalom céljaiban, sohasem került sor e nézetkülönbségek miatt személyes ellentétre közöttünk. Nem egymás véleményeit becsültük, hanem egymás jellemét."* (*7.*) Igen, talán ez a Kántor–Láng együttműködés lényege, hiszen az erdélyi közéletben nem a véleményegyezés köt össze minket már régóta, hanem egy morális értékközösség. Már amennyiben tényleg van ilyen! Lennie kell, lennie kellene, hiszen ebből a mostani vállalkozásból is kiderül, hogy Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalmi preferenciái – hál` istennek – nem mindig esnek egybe, viszont a *Száz év kaland*, amely formájában nem irodalomtörténet tulajdonképpen, hanem a szerzők nevét minden szöveg fölött feltüntető esszé- és kritikagyűjtemény, jól szemlélteti, hogy Láng Gusztáv szavaival *„két, sok tekintetben eltérő ízlésű kritikus"* (*35.*) szövetkezett valamire, és erre a különbözőségre többször is utalnak mindketten. Ami számomra azt bizonyítja, hogy elvben ma is lehetséges az irodalomtörténet-írás, lehetséges közös, koherens műben felmutatni azt az irodalmat, amely egyre megosztottabb, elsősorban Magyarországon. Viszont ez ma sem a közös ízlésvilágtól, hanem valamilyen morális egyetértéstől függ elsősorban, tűnjék bármennyire is irodalmon kívülinek, amit mondok. Lehetséges a közös könyv, de ismétlem, ma már nem olyan formában, mint az a hajdani irodalomtörténet, amelyben csak a címlapon szerepeltek a szerzők, belül viszont a legjobb esetben is csak alapos stíluselemzéssel lehetett volna megkülönböztetni, hogy melyik passzust ki írta.

Kántor Lajos és Láng Gusztáv nosztalgiával emlékezik a szolidaritás fél évszázaddal ezelőtti pillanataira, de van bennük kellő bölcsesség, hogy tudják, a nosztalgia rossz tanácsadó is lehet: nem egy hasonló irodalomtörténettel próbálkoznak, hanem az akkori munkájukban összefoglalt huszonöt év előzményeit és folytatását gyűjtik egybe, valamiféle „alkalmazott" irodalomtörténetet próbálnak így megszerkeszteni, sikerrel szerintem. Elgondolkoztató, megtermékenyítő, és persze eligazító mű lehet ez sokaknak. Azt is modhatnám, hogy lemondva a teljességről, a közös stílus amúgy is abszurd igényéről, a mindenkit kielégítő névsorolvasás helyett a szerzők valami másra: egy évszázad irodalmijelenség-térképének megrajzolására tesznek kísérletet, saját egykori irodalomtörténetük alkalmazhatóságát is bizonyítva utólag. A *Száz év kaland* írásainak egy része még 1989 előttről, zömük pedig az utánról származik, sok friss szöveggel kiegészítve. Töredékről töredékre haladnak előre, mindenképpen azt sugallva, hogy amint Láng Gusztáv megfogalmazza: *„Minden értelmezés előbb-utóbb értelmét veszti, csak a művek változatlanok."* (*33.*) De természetesen jól strukturált munka ez, hiszen számos alkotóról feltételezhetően nem írt volna egyikük sem, ha nincsen köztük megegyezés a teljes horizont áttekintéséről. Így viszont szóba kerül egyfelől Nagy István, másfelől Wass Albert (Láng Gusztáv), illetve Szabó Dezső is (Kántor Lajos). Nem beszélve az olyan revelációszámba menő újrafelfedezésekről, mint a szinte teljesen elfelejtett Gellért Sándor (Kántor Lajos). Valószínűleg Kántor Lajos volt az, aki vérbeli szerkesztőként minél inkább bővíteni akarta a listát, megszámoltam: Kántor 65 szerzőről ír külön fejezetben vagy alfejezetben (tulajdonképpen, mint említettem, többnyire könyvkritikákról vagy alkalmi esszékről, esetleg előadásokról van szó), míg Láng Gusztáv jóval kevesebb, összesen 27 írót elemez (önálló kritikák, előadások, tanulmányok ezek is), viszont tőle származik több fontos elméleti fejtegetés is, például egy rövid, de jelentős esszé demokráciáról és kisebbségről. Több már-már feledésbe merült szerzőt mutat be ő is, például Markovits Rodiont vagy Szemlér Ferencet.

Mindenképpen ő dilemmázik többet, ő próbálkozik újra meg újra az erdélyi magyar irodalom definiálásával, illetve annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy egyáltalán van-e ilyen, és ha igen, akkor mit is jelent ez az erdélyiség. Alapjában véve mindketten úgy vélik, hogy vannak jól megfogható erdélyi sajátosságok, de míg úgy tűnik, Kántor Lajos ezt tényként fogadta el (számos könyve, többek közt a *Konglomerátum* című, Erdélyről – és Gaál Gáborról, Szabédi Lászlóról, Szilágyi Domokosról – szóló esszéregénye bizonyítja ezt), addig az immár évtizedek óta Szombathelyen élő Láng Gusztáv érthetően más optikával, az ellentmondásokat talán élesebben érzékelve jut el ismételten majdnem ugyanarra a konklúzióra. Ezt a kettejük által külön-külön bejárt utat tartom igazán izgalmasnak, ez az igazi kaland ebben a *Száz év kaland*ban. Ha úgy tetszik, látszólag „Erdély magyar irodalmáról" van itt szó, ahogy az alcím is jelzi, de valójában két kiváló értelmiségi, két egymástól már régóta távol élő barát Erdély-olvasata ez. Szorongó közelítés ahhoz a kérdéshez, hogy van-e még közös Erdélyünk egyáltalán, és hogyha van, milyen is. A magam részéről hozzátehetném: ma még talán van, de lesz-e holnap is? Persze nincs szükség ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához semmiféle politikai-közigazgatási vagy államjogi eszmefuttatásra, bőven elég egy „részjelenséget", irodalmunk szóban forgó száz esztendejét végiggondolni.

Láng Gusztáv annak idején a huszadik századi magyar irodalmat tanította a kolozsvári bölcsészkaron, és verselemzéseit hallgatni éppen olyan élmény volt nekem, mint később, a nyolcvanas évek elején a moldvai Iași-tól (Jászvásártól, ahogy egyik-másik honfitársunk visszamagyarítaná azt is, amit már nem érdemes) Kolozsvárig tartó hosszú vonatúton megtanulni pókerezni tőle, amit aztán, mi tagadás, el is felejtettem. Nem anekdotázni akarok, csak szeretném felidézni az olvasónak akkori életünket: azért jártunk Iași-ban, Láng Gusztáv a bírálóbizottság tagjaként, én meg az Igaz Szó című folyóirat szerkesztőjeként, mert ott tartották abban az évben a romániai középiskolások magyar irodalmi tantárgyversenyét. Hogy miért ott? Mert a román irodalmi tantárgyverseny helyszíne is ez volt éppen, és a kettőnek egy helyen kellett lennie. Így éltünk akkoriban. De végül is volt magyar irodalmi tantárgyverseny, és volt erdélyi magyar irodalom is, mondhatná valaki. A lényeg: a futó pókerkalandot elfelejtettem, ám a nyugatosok szeretetét mélyen belénk plántálta Láng Gusztáv, az máig él. Apropó, gondolom, a szombathelyi főiskolára kerülve később, elégszer szembesülhetett ő is azzal a kínzó kérdéssel, hogy egyik kedvencét, Dsida Jenőt, aki az élvonalbeli nyugatosokkal, Babitscsal, Kosztolányival, Juhász Gyulával, Tóth Árpáddal egyenrangú költő, máig nem integrálta a magyarországi közvélemény. Azon is elgondolkozhatott, hogy az általa gondozott, minden eddiginél teljesebb Dsida-összest néhány évvel ezelőtt talán kétszázötven példányban merték kiadni a szombathelyiek (ez nem a kiadó kritikája, ők dicséretet érdemelnek). Kántor Lajosnak is számtalanszor szembe kellett néznie természetesen azzal a kint is, bent is helyzettel, hogy miközben makacs következetességgel és kivételes igényességgel szerkesztette a Korunk tematikus számait – az Erdély és Magyarország közti szellemi-kulturális kerítéseket is bontogatva –, volt-e vajon kellő visszhangja ennek „odaát". Ízig-vérig transzilván értelmiségi volt ő, figyelme mindenre kiterjedt, Erdélyt szerette, Kolozsvárral a végletekig elfogult volt, de ugyanakkor folyamatosan a teljes magyar kultúrában gondolkozott. Nem ellentmondás ez, csak annyira, amennyire ellentmondás mindannyiunk élete, akik Romániában próbálunk magyar íróként minden magyar olvasó számára érvényeset mondani, ha egyáltalán szabad még ilyen patetikusan fogalmaznom.

Közel ötven év telt el az első Kántor–Láng megjelenése óta, és mindenképpen tanulságos összevetni az akkori definíciós kísérleteket a mostaniakkal, mert rá fogunk jönni, hogy az eltéréseket nem kizárólag az egykori politikai és etnikai elnyomás meg a mai, többé-kevésbé szabad véleménymondás közti különbségekből kell levezetni, vagyis nem

csak arról van szó, hogy miképpen kellett fogalmazni akkor, és hogyan lehet beszélni ma. Természetesen az akkori meghatározásokban benne vannak a kényszerű politikai szempontok is, de ettől függetlenül is érezhető, hogy a szerzők hisznek egy közös, egységes, működő irodalmi hierarchiában, tehát a hagyományos értelemben vett irodalomtörténetben, és ami ennél is fontosabb, hisznek az erdélyi magyar irodalom entitásjellegében, vagyis önállóságában. Ezt kimondani egy fél évszázaddal ezelőtt csakis úgy lehetett, hogy meg kellett próbálni óvatosan eltávolodni az egységes, tagolatlan romániai kultúra eszméjétől, és még óvatosabban ki kellett fejteni a magyar irodalom egészével való történelmi közösséget. Az 1971-es Kántor–Láng legelső mondatai: *„A romániai magyar irodalom idő- és térbeli határait készen kínálja a történelem. Születésének évszáma 1919, földrajzi hazája pedig Románia. Bölcsőhelye, szűkebb pátriája Erdély (mely központi szerepét az irodalom életében mindmáig megőrizte) és a vele szomszédos részek, de már a harmincas évek derekán jogosnak érezte Gaál Gábor az »erdélyi« jelző fölcserélését a »romániai«-val, egyrészt az országban Erdélyen kívül élő nagyszámú magyar tudomásulvételeként, másrészt mert a nemzetiségi lét kérdéseit elválasztha-tatlannak érezte a romániai társadalom egészének alapkérdéseitől."* (5.) Ez az egyetlen bekezdés is mutatja: mifelénk olvasni tudni kell. Lehet ugyanis a későbbi tartalmakat körülbástyázó ideológiai kompromisszumnak tekinteni ezt a bevezetőt, például az erősen baloldali Gaál Gáborra való hivatkozás vagy a romániaiság hangsúlyozása erre indíthatna minket, de legalább ennyire indokolt arra a bátorságra felfigyelni, hogy a kötelező hazafogalmat miként relativizálták a „földrajzi" jelzővel a szerzők, vagy hogy Erdély központi szerepét emlegették akkor, amikor ezt semmilyen kontextusban nem szerette a hatalom. Mint ahogy az akkori körülményekhez képest szokatlanul szókimondó, tipográfiailag is kiemelt definíciót is kaptunk a bevezető végén: *„Ilyenformán a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi."* (7.) A „kettős kötődés" ideológiáját nem sokkal azelőtt még vehemensen tiltotta, és az erre való utalásokat könyörtelenül irtotta a cenzúra. Ez a meghatározás ma már óvatoskodónak tűnhet (bár azt gondolom, alapjában véve nagyon is igaz most is), akkor viszont nem lehetett könnyű úgy megindokolni, hogy nyomdafestéket láthasson. Kellett hozzá a ravasz erdélyi okfejtés: *„Minden, a magyar irodalomtól elkülönítő törekvés a román irodalommal szemben is szeparálóerőként hat. A romániai magyar irodalom nem kettészakítja önmagát, amikor sajátjának tekinti a magyarság valamennyi haladó szellemi értékét (amire magyarnyelvűsége természetszerűen kötelezi is), s vállalja egyben romániaiságát is. Ellenkezőleg: összekapcsolja mindazt, ami a két nép kultúrájában egymást segítő, egymást kiegészítő, közös történelmi gyökerekből sarjadt érték."* (6.) És így tovább.

Ehhez képest hol tartunk most? Attól félek, nem ott, ahol számomra rokonszenves optimizmussal – és okos érveléssel – Láng Gusztáv is, Kántor Lajos is látni véli az erdélyi magyar irodalmat. Ugyanis a hatalmi kényszer múltával nem szűnt meg a mindennapi valóság kényszere: hogy politikai-társadalmi meghatározottságai az egységes magyar irodalomba remélhetőleg mind szervesebben illeszkedő erdélyi irodalmat továbbra is entitásként (is) működtetik, tehát a különbségek nem egyszerűen regionálisak, nem csupán a tájjellegből adódnak, bár az is számít. Érdekes, hogy a *Száz év kaland*ban, a lehetséges definíciót keresve, ismét használja Láng Gusztáv a „földrajzi" jelzőt, egy némiképpen új, fontos szempontot illusztrálva: *„Ebből – hogy tudniillik e különbségek és többletek nem földrajzi meghatározottságúak – az is következik, hogy Erdélyben élő és író költő tartozhat akármelyik, a maga korában lehetséges és időszerű csoporthoz, s nem Erdélyben (Partiumban) élő szerző is lehet az erdélyi hagyomány folytatója. (Mint példát említhetem Jékely Zoltánt, aki* A marosszentimrei

templomban *címen megírta a transzilvanizmus egyik kulcsversét, úgy lehet Budapesten, ahol élete nagy részét leélte.")* (245.) Ezzel a példával Láng megkísérli az erdélyiség fogalmát elszakítani a „lakhely", az „állampolgárság" kérdésétől, ami szerintem inkább kivételként mutatható fel, idézhetném én is a régóta Budapesten élő és alkotó Bodor Ádám erősen erdélyi jellegű prózáját. Viszont sokkal lényegesebb, hogy több irányban is kilép a szűken vett erdélyiség-értelmezésből, és másutt például nemcsak az irodalmi, hanem a politikai erdélyiségről is beszél, demonstrálva ezáltal, hogy errefelé irodalmat és politikát szétválasztani meglehetősen nehéz, sőt nem is mindig hasznos. Ezúttal nem 1919-ig, hanem a XVI–XVII. századi erdélyi fejedelemségig megy vissza: *„Ez a különállás csaknem másfél évszázadig állt fönn, mely idő alatt Erdély állami és társadalmi* különfejlődése *is végbement. [...] Részletes elemzés (és bizonyítás) nélkül megkockáztatnám azt a feltevést, hogy a különállás fennmaradása esetén Erdélyben is egy olyan »plurális erdélyi nemzet« alakulhatott volna ki, mint az időben párhuzamos svájci modell."* (40.) Az erdélyiséget nyilvánvalóan csak akkor lehet értékként propagálni, ha tisztázzuk, hogy nem provincializmusról van szó, és ezt bizonyítandó Kántor Lajos gyakran emlegeti Kós Károlyt és a hozzá hasonlóan transzilvanista kortársait. Ugyanebből a célból idézi egy helyen Kuncz Aladárt is, aki így vélte feloldani a dilemmát 1928-ban: *„A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalomban és műveltségben maga az egyetemesség."* (50.) Ez az „egyetemesség" jól hangzik, de kérdés, nem áltatjuk-e magunkat azzal, hogy mivel nem tartanak vissza minket, kisebbségben élőket saját állami – netán nemzetállami – korlátok, máris általános érvényű műveket alkotunk, vagy legalábbis: alkothatnánk. Egy identitásában fenyegetett közösség valóban felismerheti egy adott pillanatban, hogy együttélésre van predesztinálva, de elindulhat az ellenkező irányba is: egy bezárkózó, elszigetelő fundamentalizmus felé. Amikor *A romániai magyar irodalom* című munkájukat megírták, Láng is, Kántor is egy fiatal, nemcsak az előttük járókhoz, hanem az utánuk jövőkhöz képest is újító, avantgárd nemzedékhez tartoztak, és igazuk van, hogy utólag is „kánonreformként" emlegetik művüket egy „internetes levélváltásban". (*Száz év kaland, 32–33.*) Most viszont, fél évszázad múlva, mintha már őket haladta volna túl az idő, de sajnos, rossz értelemben: az erdélyi irodalom megszabadult ugyan a román cenzúra nyűgétől – mert ilyen éppen nincsen –, ám egy-két évtizednyi tanácstalanság után most meg úgy akarnák sokan a magyar irodalom egészébe integrálni, hogy éppen attól menekülnének, amit leginkább hozzáadhatnának a magyar kultúrához. Az erdélyiséget ugyanis nemcsak Láng Gusztáv, de – talán még hangsúlyosabban – Kántor Lajos is úgy érti, ahogy magam is érteni szeretném: nem földrajzi, hanem politikai és társadalmi meghatározottságként, amelyet nem kell Budapesten járván – vagy élvén – sem letagadni. Így kerülhet ebbe a műfajilag nehezen meghatározható, közvetve a klasszikus irodalomtörténet-írás lehetetlenségét is tanúsító könyvbe néhány Kántor Lajos által jegyzett elemzés olyan alkotók művéről, akik Erdélyt írják, erdélyiek akkor is, ha máshol élnek vagy éltek, sőt esetleg máshol kezdtek írni is. Többek közt Cs. Szabó Lászlót, Poszler Györgyöt, Dragomán Györgyöt, Szabó T. Annát, Bartis Attilát említhetném.

Magától értetődően egyszerűbb volt annak idején, az első Kántor–Láng megírásakor az erdélyi magyar irodalom Románián belüli önállóságát megfogalmazni (ha érvényesíteni nem is lehetett igazán), mint most meghatározni az erdélyi írók viszonyát a magyar irodalom egészéhez, és ez ennek az újabb Kántor–Lángnak is az egyik központi problémája. Nem beszélve arról, hogy amint jeleztem, mindez nem kizárólag irodalomelméleti és esztétikai kérdés, hanem politikai is, és ebben a pillanatban elég sok bizonytalanság van a romániai magyar közösség politikai hogy- és holléte körül is. De elvi-eszmei tisztázáson innen és túl, azt a pragmatikus álláspontot vélem a leghasznosabbnak, amelyet olyan magyarországi szerkesztők és kritikusok képviselnek, mint például Elek Tibor, Füzi László, Károlyi Csaba vagy Pécsi Györgyi (és még folytathatnám, bár a lista nem lenne

nagyon hosszú): elméleti igénnyel is közelítenek ehhez a problémához természetesen, de közben címkék nélkül próbálják számon tartani az Erdélyben vagy Erdélyből, esetleg Erdélyről napvilágot látott, arra érdemes szövegeket. Magát az erdélyiséget is ily módon lehetne talán egyidejűleg fölerősíteni, és ugyanakkor – mert ez, minden ellenkező híresztelés dacára, még nem így van – az összmagyar kultúra szerves, elidegeníthetetlen részének tekinteni. Repetitio est mater studiorum, megint elmondom: igen, bizonyos ellentmondások feloldhatatlanok, és éppen ezért kár is próbálkozni a feloldásukkal. Hiszen sokszor leírtam azt is, hogy jelzők nélkül, egyszerűen csak magyar író szeretnék lenni, és most mégis kétségbeesetten reménykedem, hátha Kántor Lajosnak volt igaza, hátha nem csak a nosztalgia beszélt belőle, amikor többször is fejezetcímben emelte ki „Erdélyt" és származékait: „erdélyi", „erdélyiség". Mint ahogy egy helyen Láng Gusztáv is „expanzív erdélyiségről" értekezik. Bárcsak így lenne! Addig is hadd mondjuk el: könyvükben mindenről – politikáról is – szó esik, amit Erdély kapcsán érdemes továbbgondolni, ha még hajlandók erre azok, akik két állampolgárság között egy harmadikról, a nem létező erdélyiről lassan-lassan el is feledkeznek. Mert hát erdélyi állampolgárok egyelőre nem, de erdélyi polgárok azért még lehetnénk.

„Tudatos ösztönösség volt bennünk”

A lajosmizsei Tanyacsárdáról Kriskó János beszélgetett Gömöri Ferenccel[1] és Garaczi Jánossal[2]

– Hogyan vetődött fel annak az ötlete, hogy Lajosmizse határában, az 5. számú főút közelében létre kell hozni egy csárdát?

Gömöri Ferenc – 1971-et írunk, amikor a megye vezetői, Gajdócsi István, a megyei tanács elnöke és Romány Pál, a megyei pártbizottság első titkára Lajosmizse határában közös akarattal létrehozták a Tanyamúzeumot. Természetes igény volt, hogy a múzeumépület mellett ne csak toalett legyen, de egy olyan vendéglátóhely is, ahol a vendég kulturált körülmények között, leülve, az éhségét is csillapítani tudja. A döntés megszületett, és 1972. június 16-án megnyílt egy kis nádfedeles faház a Tanyamúzeum szomszédságában. Ez volt a Tanyacsárda közvetlen elődje.

Abban az időben gyakran megfordult Kecskeméten Kodályné Péczely Sarolta a Kodály Intézet megalapításának ügyében. A megyei vezetők gyakran itt, ebben a faházban fogadták őt, mert Sárika nagyon szerette azt a helyet. Már 1972-ben felmerült, hogy szükség lenne egy, a faháznál komolyabb, téliesített kőépületre is. Megszületett a megyei vezetők döntése a beruházásról, és mivel a Helvéciai Állami Gazdaságé volt a terület, ők kapták a feladatot, hogy rövid határidővel építsék fel a csárdát. Pontosan egy évvel a faház megnyitását követően, 1973. június 16-án, 16 órakor át is adtuk az elkészült Tanyacsárdát.

– Az Öreg Tanyacsárda teljes mai épületkomplexuma felépült akkor, vagy csak kevesebb?

Gömöri Ferenc – Sokkal kevesebb. Készült egy L alakú épület, amelynek néhány eleme még ma is megvan, ellenére annak, hogy 1976-ban kéménytűz miatt csaknem a teljes csárda megsemmisült. Olajjal fűtöttünk, és a kémény oldalán kicsapódott kátrány kapott lángra. Csaknem porig égett az épület, csak néhány olyan épületrész volt, ami a statikusok véleménye szerint megmaradhatott az újjáépítés után is.

Garaczi János – A régi konyha egyes részei maradhattak meg, ahol betonból volt a födém, így a tűz nem tudott lefelé terjedni. A konyhában megmaradtak az ablakok is, és a bútorzat is. Viszont a csárda vendégeknek fenntartott része famennyezetes volt, és ahogy a tető omladozott, úgy terjedt a tűz tovább, a teljes vendégtérre. Kihullottak két oldalra az ablakok, porig égtek a székek és az asztalok is.

Sorozatunk a Földművelésügyi Minisztérium *„Hungarikumok és a nemzeti értékek megőrzésének, népszerűsítésének támogatása”* program keretében készül. *(A Szerk.)*

---

1 Gömöri Ferenc vendéglátóipari szakember, a Tanyacsárda alapító vezetője, jelenleg a kecskeméti Aranyhomok Szálloda tulajdonos-igazgatója.

2 Garaczi János Venesz- és Gundel-díjas mesterszakács, a Tanyacsárda jelenlegi társtulajdonosa Polyák Zoltánnal és Terenyi Istvánnal közösen. 1974-től folyamatosan a Tanyacsárda szakácsa, majd séfje.

– Gömöri úr, önnek már komoly, az Aranyhomok Szállodában és a Bugaci Csárdában szerzett vendéglátós tapasztalata volt, mire a Tanyamúzeum melletti faház felépült. Milyen ambíció hozta önt ide az ország akkoriban egyik legsikeresebbnek számító szállodájából?

Gömöri Ferenc – A kényszer hozta úgy, hogy belőlem csárdagazda legyen Lajosmizsén. Az Aranyhomok Hotel alapító igazgatója, Gömbös Sándor után egy új igazgató, Jakobsen Antal érkezett a fővárosból a szálloda élére. Jó viszonyban voltunk, tudtunk is együtt dolgozni, de nem tartotta be egy nekem tett ígéretét, és ezzel lehetetlenné tette, hogy a szállodában maradjak. Nem titok az sem, hogy mi volt ez az ígéret. Felajánlotta, hogy kimehetek a Bugaci Csárdába a szezonra, de végül nem engem küldött, hanem két kollégámat, Kovács Zoltánt és Garaczi Jánost. Akkoriban az Aranyhomok Hotel üzemeltette a Bugaci Csárdát is.

– A bugaci szezon anyagilag volt különösen vonzó, vagy miért volt ekkora jelentősége annak, hogy ki dolgozott éppen a csárdában?

Gömöri Ferenc – Az anyagiak is közrejátszottak, nem volt lebecsülendő az az összeg, amit ott egy szezon alatt meg tudtunk keresni. Korábban én már kint töltöttem 3-4 komplett szezont, volt tapasztalatom. Nagyon rosszulesett, hogy az igazgatóm megváltoztatta az ígéretét – ráadásul indoklás és magyarázat nélkül. Nem tudtam bízni benne a továbbiakban. Volt abban az időben a megye országgyűlési képviselőinek egy fogadása az Aranyhomokban. Ott szólított meg Havasi László, a lajosmizsei tanácselnök, hogy nem volna-e kedvem üzemeltetni az új vendéglőt a település határában? Igent mondtam. Közrejátszott a döntésemben az is, hogy egy osztálytársam, Szigeti Béla ebben az időben Helvécián volt áruforgalmi vezető, ő is biztatott a feladat elvállalására.

– Nem először kerül szóba Helvécia ebben a beszélgetésben. A nyitás pillanatától a Helvéciai Állami Gazdaság látta el a csárdát nyersanyaggal?

Gömöri Ferenc – Előfordult, hogy időnként máshonnan is szereztünk be alapanyagot, de szinte minden nyersanyagunk, alapanyagunk a Helvéciai Állami Gazdaságból származott. Aminek most nagy divatja van, a háztáji, meg a helyi termék előnyben részesítése, azt mi a 70-es évek elején maradéktalanul megvalósítottuk a Tanyacsárdában. Volt az állami gazdaságnak vágóhídja, Kunbaracson volt zöldségeskertje, gyümölcs, bor, szőlő, kiváló minőségű, kisüsti gyümölcspálinkák. Ez mind óriási előny volt a többi csárdával szemben, ahol nem voltak hasonló adottságok. Óriási dolognak számított akkoriban, hogy kimentünk hajnalban a vágóhídra, és egyenesen onnan hoztuk az aznap kicsontozott, friss húsokat, és ebből főztünk. Élvezet volt ilyen alapanyagokból dolgozni.

– Mennyi időbe tellett, hogy a vendégek felfedezzék a csárdát? Volt-e szerepe a felfutásban annak, hogy kiváló helyen, egy országos főútvonal mellett fekszik? Milyen marketingötletekkel csalogatták ide a vendégeket?

Gömöri Ferenc – Jó lenne azt mondani, hogy tudatos marketingstratégiának köszönhetően fejlődött fel a csárda. Annyi igaz belőle, hogy szerettük a vendéget, figyelmesen bántunk vele, és mindig kikértük a véleményét az étlapról, az ételek ízéről. Garaczi Jánossal több mint 35 évet dolgoztunk együtt. Teljesen egyetértettünk abban, és úgy is alakítottuk ki a csárda rendjét, hogy nekünk a vendég parancsolt. Valójában az étlapot is a vendégek igénye alakította ki. Ez volt a hitvallásunk, a marketingstratégiánk. De kétségtelenül számításba kell vennünk a forgalom alakulása szempontjából azt is, hogy a régi 5-ös főúton rengetegen jöttek az egykori NDK-ból azok, akik itt találkoztak a nyugati oldalon élő rokonaikkal. Jöttek a csehek, akik a jugoszláv tengerpartra igyekeztek, sok vendégünk került ki

közülük. 11-kor nyitottunk már akkor is. Akkor még Tóth József volt a csárda főszakácsa. Amit felfőzött ebédre, 12-re már el is adtuk.

– Úgy vélem, ma is az a legjobb marketing, ha a vendég elégedett, mert jót evett és ivott, kíváncsiak voltak a véleményére, és tiszteletben tartották a kívánságait. Garaczi úr, ön ma a csárda egyik társtulajdonosa. Mikortól köteleződött el a Tanyacsárdával?

Garaczi János – Az Aranyhomok Szállodával kezdem, mert ott sok minden eldőlt. Nagyon fiatalon kerültem oda. Gömbös Sándor igazgató úr láthatott valamit bennem, mert a kezdetektől figyelemmel kísérte a pályámat. Egy év alatt végigjártam a ranglétrát a beosztott szakácstól a váltásvezetőig. Már az első tavaszon kijelölt, hogy kint tölthetem a szezont a Bugaci Csárdában. Pontosabban, több lehetőség közül ezt választottam. Bugac kötetlenebb és szabadabb volt, mint a szállodai munka, ugyanakkor adott lehetőséget a szakmai fejlődésre és kibontakozásra. A szállodák konyháiban volt egy előírt sztenderd, amit pontosan be kellett tartani, de Bugacon bátran kísérletezhettünk. Azon a tavaszon Gömbös igazgató úr három lehetőséget ajánlott fel nekem. A HungarHotelsnek volt érdekeltsége Japánban, oda mehettem volna egy hotelbe három évre. Felajánlott egy hollandiai lehetőséget, ez másfél év lett volna. És felajánlotta a néhány hónapos bugaci szezont. Nekem, mint tanyáról a városba került, helvéciai klottgatyás gyereknek, nagyon fontos volt a szülői ház közelsége. Így aztán a nagyvilági élet helyett Bugacot választottam.

– Bugacon hosszú hónapokra elbújhattak a világ elől.

Garaczi János – Igen, ez is vonzó volt. Gömöri úr akkor már házas volt, de én például még független voltam. Gömöri Ferinek volt már több évre visszanyúló tapasztalata, de én is örömmel mentem. Megpróbálkoztunk például az étlap bővítésével, amit később a Tanyacsárdában is módszeresen követtünk. Sokan kijártak az Aranyhomok vendégei közül is Bugacra, törzsvendégek, prominens beosztásban lévők, akik vitték magukkal a hírét annak, hogy itt nem átlagos vendéglátásban volt részük. A hivatalos szervek, köztük az Idegenforgalmi Hivatal akkori vezetői is elismerték a munkánkat.

A téli időszakot bent töltöttük a hotelben. Kifejezetten élveztem, hogy nagynevű séfek irányítása mellett dolgozhattam, de kint, a szabadabb légkörben módom volt kipróbálni a magam személyes útjait, és megszerezni az ehhez szükséges tapasztalatokat. Nagyon sokat tanultam az ételkészítésről, elsősorban a tradicionális szabadtéri eljárásokról, a nyárson sült ételek készítéséről, a fűszerezésről, a jellegzetes ízekről a helybeli juhászoktól, kocsisoktól és a parasztasszonyoktól. Mindezt beépítettem a saját szakácstudományomba. A vendégek visszajelzése, a siker arra sarkallt, hogy azóta is folyamatosan keressem a megújulás lehetőségét a gasztronómiában.

– Volt-e szakmai közmegegyezés abban, hogy mit kell egy csárdának kínálnia egy városi étteremhez képest? Mi az önök szerepe abban, hogy a Tanyacsárda kínálata jelentősen megváltoztatta és kibővítette a klasszikus csárdai ételkínálatot?

Garaczi János – A csárdákban a magyar konyha klasszikus ételeivel, a gulyáslevessel, a pörköltfélékkel és sült húsételekkel lehetett találkozni leginkább. Mi a kezdetektől sok innovációt vittünk az ételkínálatba. A magyarázat valószínűleg az, hogy mindannyian alapos, szállodára szabott képzést kaptunk. Én a Dióhéj Étteremben kezdtem tanulóként, de szinte az összes fontosabb éttermet végigjártam a városban, mire 1976-ban a Tanyacsárdához kerültem. Dolgoztam a híres Beretvás Étteremben, a Jófalatban, a Dózsa Klubban, a Kecskeméti Csárdában, a Park Étteremben, a Toronyház Étteremben, az Aranyhomok Szálloda konyháján és a Bugaci Csárdában,

sokféle irányból szereztem az ismereteimet. Tanulókoromban ezekben az éttermekben olyan „szaki nénik" voltak a tanulófelelősök, akik pontosan ismerték, és elő is tudták állítani a magyar konyha hamisítatlan ízeit. Nagyon sok apró fogásra ők tanítottak meg. Amikor később már önállóvá váltam, ezeken az alapokon fejlesztettem ki a személyes, csak rám jellemző vonásokat.

Feltétlenül meg kell még említenem a szülői házból és a nagyszülői házból hozott tapasztalatokat és ismereteket. Hamar nyilvánvalóvá vált előttem a háznál nevelt, hagyományosan takarmányozott állatok és a nagyüzemben, rövid idő alatt „előállított" állatok húsának óriási különbsége. Nem csak ízben, állagban is nagyon különböztek egymástól. Neveltetésemnél fogva is, tapasztalataimnál fogva is kezdettől lelkesedtem a házias alapanyagok iránt. Erre figyelemmel voltam az Aranyhomok séfjeként is, a HungarHotels lánc továbbképzésein is, mindig elmondtam a véleményemet és megosztottam a szakácstársaimmal a tapasztalataimat.

– Lehetséges volt az elvárt csárdakínálatban a szezonális alapanyagokat felhasználni?

Garaczi János – Mindig igyekeztem arra is figyelni, hogy a kínálatunk az idénynek megfelelő legyen. A bugaci erdőben, eső után mindig elmentünk gombát szedni, amivel aztán – természetesen bevizsgálás után – színesítettük az ételkínálatot egy ízletes gombás rántottával, vagy egy gombalevessel. Ugyanezt láttam a szülői háznál is. A szüleim mindig beosztással éltek, soha nem pazaroltak, és kihasználták az idény adta lehetőségeket. Ezt én is megtanultam. Figyeltem rá, hogy mikor volt szezonja a zöldhagymának, a sóskának, a zöldborsónak, vagy épp a zöldbabnak és főzőtöknek. Ezeket mindig szerepeltettük az étlapon is. De ugyanezt a húsokról is elmondhatom: télen például elsősorban a füstölt húsféléket, vagy a zsírban eltett húsféleségeket fogyasztottuk otthon. Amit ezekből lehetett, megpróbáltam átvinni az éttermi kínálatba is.

– Nem csábította el a nemzetközi gasztronómia?

Garaczi János – Én mindig a magyar konyha lelkes híve voltam. Amikor az Aranyhomokban dolgoztam, szállodai szinten tartanunk kellett egy, az európai elvárásokat és trendeket is figyelembe vevő kínálatot, de emellett mindig készítettük és kínáltuk a magyar konyha specialitásait is. Itt a csárdában két-három fajta pörkölt, két-három fajta jellegzetes leves kell, hogy folyamatosan szerepeljen az étlapon. A szállodában főztünk egy erőlevest és egy krémlevest, itt, a Tanyacsárdában egy jó májgaluskalevest, ragulevest, tyúkhúslevest, vagy éppen halászlét. A halászlé például nagyon sikeressé tette a csárdát! Az említett levesek ma is folyamatosan szerepelnek az étlapon, és nemcsak látványosan szépek, de rendkívül ízletesek is.

– Az ételkínálat egymagában elég volt a sikerhez?

Garaczi János – Fontos volt a megbízhatóan egyenletes színvonalú és minőségű kínálat, de kellett egy olyan vezető, olyan menedzser is, aki értett az értékesítéshez, aki megfelelő kapcsolatokat ápolt az utazási irodákkal, és azokkal a jelentősebb cégekkel, akik a mi rendszeres ügyfélkörünket jelentették. Akkoriban még nem is álmodtunk önálló rendezvényszervezőről, Gömöri úr egy rossz, tekerős telefonnal intézte a dolgainkat. Így is eredményes tudott lenni, hiszen értett a vendégek nyelvén, és nem munkának, hanem missziónak tekintette a feladatát. Rajta tartotta a szemét mindannyiunk munkáján, és jól szét tudta osztani a feladatokat. Ez is garantálta többek között, hogy 35 éven át nagy egyetértésben, komolyabb konfliktusok nélkül voltunk képesek együtt dolgozni.

– Beszéltek arról, hogy az alapanyagok nagy része a Helvéciai Állami Gazdaságból érkezett. Voltak más beszállítóik is?

Garaczi János – A vágóhídi termékeket főként a Helvéciai Állami Gazdaságtól szereztük be, de szólnom kell a kiskunfélegyházi borjúhúsokról, a parasztudvarokban nevelt tyúkokról is, amiket természetesen a szükséges orvosi igazolások beszerzése után szerepeltettünk a csárda kínálatában. Kijártunk Kunszentmártonba és a Körös-torokba friss halért. Gyakran hoztunk akár egy mázsányi halat is, vegyesen, süllőt, csukát, harcsát, angolnát, apró keszeget, igazi folyóvízi halakat. Ennek egy hét alatt el kellett fogynia, mert a halételek is csak frissen jók. Soha nem volt ezzel gond, nem maradt a nyakunkon a hal. Az egészben sült tejfölös harcsát például 7-8 fős, vagy nagyobb társaságok pillanatok alatt elkapkodták. Olyan szériában vitték, hogy nem győztük sütni. A halat még a beszerzés napján konyhakészre megtisztítottuk és jégre tettük. Ma komoly marketingje van a friss és a helyből származó termékeknek. Mosolygok rajta egy kicsit, mert én az egész életemet így, ennek a szellemében éltem le és dolgoztam végig. Ez volt a természetes. Megmosolyogtat, amikor azt hallom, hogy ezen az úton kellene megújítani és újragondolni a magyar konyhát. Úgy gondolom, hogy ez inkább magától értetődő kellene, hogy legyen minden tisztességes vendéglátóhelyen. Meg egyébként is: aki a régit nem tudja, nem ismeri, annak nincs mit újragondolnia.

– Hány csárda működött az országban, amikor a Tanyacsárdával elindultak? Volt komoly konkurencia?

Gömöri Ferenc – Nagyon szerencsés időszakban léptünk színre. Ha belegondolok, csak néhány olyan intézmény volt az országban, amit valóban csárdának lehetett nevezni. Ilyen volt a Baricska Csárda Balatonfüreden, a Bugaci Csárda, a Hortobágyi Csárda, meg az általunk létrehozott Tanyacsárda. Nagyon jókor kezdtünk tehát bele. Mindazt, amit az előzőekben Garaczi János kollégám elmondott, hozta magával ez a műfaj. Természetesen kellett hozzá az elszántságunk, az akarásunk, a szakmai elvárásaink is.

Többször szóba került itt az előképnek tekintett Bugaci Csárda. Ezt a kinttartózkodást úgy képzelje el, hogy márciusban kitelepültünk, októberben pedig visszaköltöztünk a szállodába. A tiszta fehérneműt, a váltás ruháinkat úgy hozta ki az árubeszerző, mint ahogy korábban a pásztoroknak a hozzátartozóik. Nem kétséges, lemondást is követelt mindnyájunktól ez az életvitel. Ma már nem lehetne embert találni, aki ezeket a körülményeket vállalná, mégoly elegáns díjazás fejében sem. Minket még a szakma szeretete, talán nem túl nagy szó, a hivatástudat hajtott. Élveztük a munkánkat, egy pillanatig sem éreztük tehernek. Ma, ha négy órakor valakinek lejár a munkaideje, fél négytől már csak az óráját nézi, azt várva, hogy mikor léphet ki a kapun. Ilyen hozzáállással bizony nehéz csodákat várni.

– Hogyan, milyen szempontok alapján válogatta ki a munkatársait? Nyilván nem volt könnyű bekerülni a Tanyacsárda csapatába.

Gömöri Ferenc – Voltak a kollégáim, akikkel korábban már együtt dolgoztam az Aranyhomokban. Az Aranyhomok minden idevágó tapasztalat alapján olyan iskola volt, ahonnan minden területen kiváló szakemberek kerültek ki. Nem véletlen tehát, hogy a nyitó csapatom minden tagját az Aranyhomok Szállóból hívtam el a Tanyacsárdába.

– Ebben az időben az Aranyhomok az ország egyik vezető szállodájának számított vidéken.

Gömöri Ferenc – Igen. A szakembergárda tekintetében szerencsénk volt a Pesthez való viszonylagos közelség. A HungarHotelsnek abban az időben emlékeim szerint 12.000

munkatársa volt. Hozzánk az ország minden részéből érkeztek jól felkészült szakemberek, akiktől tanulhattunk. És csak ismételni tudom magam: a másik dolog, ami meghatározta a működésünket, a vendég volt. A vendég mondta meg azt, hogy mit és hogyan szeretne. Számtalan törzsvendégünk volt, aki bizony visszaküldte az ételt, ha az nem olyan volt, ahogyan megszokta, vagy ahogyan megrendelte. Így tanultunk meg magas szakmai színvonalon dolgozni.

– Zömében hazai vendégeik voltak, vagy inkább az átutazó külföldiek?

Gömöri Ferenc – Is-is. Ahogyan a Balaton mellett, úgy nálunk is jellemző volt, hogy az NDK-ban és az NSZK-ban élő német rokonok itt találkoztak egymással. A jugoszláv forgalom is óriási volt. Ők abban az időben nagyon jó színvonalon éltek, és megengedhették maguknak a csehek is, hogy nálunk étkezzenek. Voltak lengyel vendégeink is, és a hagyományos német, svájci és osztrák turizmusra is számíthattunk, túl azon a körön, akiket már említettem.

– A szolgáltatásaiknak csak egyik része volt kezdetektől fogva a minőségi éttermi szolgáltatás. Már a csárda nyitását követően röviddel számos olyan további szolgáltatást kínáltak, ami azóta is megmaradt és virágzik. Ilyenek a különféle családi rendezvények, a lakodalomig bezárólag, a céges nagyrendezvények, a különféle szezonális szolgáltatások. Ezt is a vendégek igénye hívta életre, vagy az önök fejében fogalmazódott meg a szolgáltatásbővítés lehetősége?

Gömöri Ferenc – Van nekem erre egy mondásom: Tudatos ösztönösség volt bennünk. Kétségtelenül igény is mutatkozott ezekre a kiegészítő szolgáltatásokra, ugyanakkor a csapat is fogékony volt mindenre, és nem csak álmodoztunk, de meg is valósítottuk azokat a jó ötleteket, amelyekkel itthon vagy külföldön járva találkoztunk. Ma már nagyon sok nosztalgiából élünk. Én 2007-ben kiszálltam a Tanyacsárdából, de jó kapcsolatban maradtam egykori kollégáimmal. Gyakran elbeszélgetünk egymással, és sokszor emlegetik, hogy milyen kockázatos dolgokba is belevágtunk annak idején. Kétségtelenül volt merszünk újítani. Soha nem felejtem el, amikor belevágtunk például az ökörsütésekbe. A klasszikus időkben Magyarországon volt ökörsütés, és számos legenda is kialakult körülötte, hogy az ökörben majd megsül a malac, abban a pulyka vagy a liba, és így tovább, bezárólag a tojásig. Hamar rájöttünk, hogy ez kivitelezhetetlen a valóságban.

Garaczi János – Amikor az első ilyen rendezvényt egy svájci megrendelőnk igényelte, elővettem a szakirodalmat, mert soha korábban nem találkoztam még az ökörsütéssel. Kint Bugacon ugyan gyakran sütöttünk nyárson, de főleg baromfiféléket és kisebb testű állatokat, csirkét és bárányt, malacot mindenekelőtt. Gömöri úr felvetette, hogy lenne rendelés ökörsütésre, meg tudjuk-e csinálni? Utánanéztem, nagyon szép leírásokat találtam a hagyományos eljárásokról a szakirodalmakban. Belevágtunk, és hála istennek, ez lett az egyik a sok sikertörténetünk közül.

– Nekem nincs sok pozitív emlékem a sült ökörről, amit kóstoltam, az félig nyers volt, és kemény, mint a csizmatalp. Igaz, ezt az ökröt nem a Tanyacsárdában kóstoltam. A nyárson sült ételeket, beleértve a csirkét és a bárányt is, a hagyományos, több évtizedes, vagy épp százévesnél is idősebb receptek alapján készítik, vagy önök kísérletezték ki a mai gasztronómiai elvárásoknak is megfelelő módszereket?

Garaczi János – A nyárson sült töltött csirke receptjét Bugacról hoztam, az ottani emberektől kérdeztem, és tanultam meg az elkészítés módját. Voltak körülöttünk mindig olyan helybéli asszonyok, akik segítették a munkánkat, és ők szívesen megosztották velünk a receptjeiket. A harmincas években nagy kultusza volt a szabadtéri sütögetésnek, volt,

hogy több száz csirke sült egy időben a nyársakon, de ez aztán alábbhagyott. Ahogyan az ökörsütés is hosszú időre kiment a divatból. Nem tudok róla, hogy ökröt például rendszeresen sütöttek volna valahol az országban. Egy-egy kísérletről hallottam, talán egyszer a BNV-n, egyszer meg Hortobágyon próbáltak ökröt sütni nyárson, de akkor, amikor mi ezt a felkérést megkaptuk, nem volt olyan hazai helyszín, ahol az ökörsütés gyakorlati fogásait megnézhettük volna. Teljesen új feladat volt. Belefogtunk, és sikeresen megoldottuk. Ennek aztán annyira elterjedt a híre, hogy 15-20 ökröt is megsütöttünk egy-egy szezonban. Aztán a határokon túlra is eljutottunk. Gömöri úrral közösen meghívást kaptunk Svédországba, Uppsala 700 éves évfordulóján négy ökröt kellett megsütnünk, igaz, naponként csak egyet-egyet. Egész éjszaka sütöttük, nappal meg feltálaltuk. Éjjel megint sütöttünk, utána meg szétosztottuk. A negyedik nap végére úgy elfáradtunk, hogy Gömöri Feri elaludt a fürdőkádban, amikor indulnunk kellett volna haza, emiatt lekéstük a repülőgépet, de egy másik munka miatt időre kellett volna hazaérnünk – szóval kalandos vállalkozás volt, de elvitte a Tanyacsárda hírét a nagyvilágba. Itthon aztán számos településen sütöttünk ökröt, mondhatom nyugodtan, hogy bejártuk az egész országot. A Tanyacsárdában pedig számtalanszor sütöttünk ökröt, igazi slágerré vált.

– Uppsalába Magyarországról vitték az ökröket, vagy ott is helyi alapanyagból dolgoztak?

Garaczi János – Svéd ökrökkel dolgoztunk, ami jó alapanyag volt, sőt, túl jó is. Amikor megláttam a vágóhídon a beakasztott ökröket, darabonként olyan 3,5–4 mázsásak lehettek, komoly fejtörést okozott, hogy ki fogja ezeket fölemelni, és miként fogjuk őket a parázs fölött mozgatni. De nem ez volt a legnagyobb gond. Mi itthon megrajzoltuk méretarányosan a forgatáshoz szükséges szerkezetet, a tervrajzot kiküldtük, a nyársat ott helyben gyártatták le. És bizony alulterveztük, behajlott a vascső az ökrök súlya alatt. Kemény fizikai munka volt a helyükre illeszteni a nyársra húzott, hatalmas állatokat. Éjszakára többnyire magunkra maradtunk, és csak úgy tudtuk mozgatni ezt a hatalmas súlyt, hogy raklapokból ácsoltunk egy tartalék állványt, először az egyik felét emeltük ki az ökörnek a tűz fölül, utána a másik felét, aztán újra erős parazsat készítettünk, és újra visszahelyeztük az állatot a parázs fölé. Néha magunk sem hittük el, hogy ketten micsoda súlyokat mozgattunk meg. Ennek ellenére csodálatos rendezvény volt, a svédek imádták a sültet, az eredetileg tervezett két ökörből így lett négy az ünnep végére. Mindketten életünk végéig emlékezni fogunk az uppsalai ökörsütésre, nem is beszélve arról, hogy elvittük a Tanyacsárda jó hírét egy távoli északi országba is.

– A recept módosul az idők során?

Garaczi János – Folyamatosan próbáltam alakítani a receptet, újabb és újabb leírásokat kerestem, amikor pedig lehetőségem volt külföldön járni, akkor ott is utánanéztem, és hazahoztam a használható ötleteket. Természetesen nem csak az ökörsütés receptjére gondolok, ami érdekeset láttam, különleges szakmai fogásokat, azt mindig igyekeztem elsajátítani, és itthon, a csárdában hasznosítani, átültetni a magyar konyha viszonyaira. A többségüket sikerrel.

– Gömöri úr említette, hogy a csárdában dolgozó szakembergárda szinte kivétel nélkül szállodai képzést kapott. Mennyire voltak önök befogadók az itt dolgozó mesterszakácsok újítási, ízesítési ötleteire? Vagy az a számos Év Étterme, és egyéb gasztronómiai díj, amit az évek során elnyertek, éppen azt bizonyítja, hogy nem féltek az újdonságoktól?

Garaczi János – Egy konkrét példával válaszolok. A közelmúltban volt nálunk a Tarajosok Napja. Gyakran tartunk tematikus hétvégéket, a most következő hétvégénk

például négynapos halnapok lesznek Sobri Józsi bácsi tiszteletére. Minden évben kétszer rendezünk halnapokat. Az ő emléke annyi tiszteletet parancsol, hogy ezt nem szabad elfelejtenünk. Ezek a rendezvények mindig az adott időszak legerősebb munkanapjai. A Tarajosok Napján akkora forgalmunk volt, hogy néhány vendéget az irodákban ültettünk le addig, amíg szabadult fel asztal az étteremben. Mások a személyzeti étkezdében várakoztak addig, amíg helyet tudtunk biztosítani nekik. De nem mentek el, türelmesen várakoztak. Aznap délelőtt Helvécián falunap volt, kértek tőlünk néhány szakembert a vendéglátás lebonyolításához. Ötszáz vendégnek készítettek disznótoros ételeket, közülük 80 fő volt a VIP. Végül vissza kellett rendelnem őket, mert a teljes házat eladtuk, minden helyünk foglalt volt. Szerencsére az ételkínálatunk is kitartott, nem kellett kora délután kimondanunk, hogy kifogytunk az ételekből. Ráadásul a vendégeink teljes megelégedéssel távoztak, és ennek hangot is adtak. Ezen a tájon a baromfiételekkel nem nagyon lehet mellényúlni, mindig sikeresek. De ugyanígy szinte garantált sikere van a halnapoknak, a vadételeknek, a disznótoros kínálatunknak is. Tematikus hétvégéink szinte mindig teltházasak, figyelnek rá a vendégeink. Sokan az interneten keresztül foglalnak asztalt. Régen sem panaszkodtunk, akkor is jól működött a kapcsolatrendszerünk, de ez a forma jelentősen megkönnyíti a naprakész tájékozódást a távolról érkező vendégeink számára is.

– *Hogyan lehet folyamatosan garantálni a magas minőséget?*

Garaczi János – Továbbra is figyelünk arra, hogy a nálunk dolgozó szakemberek folyamatosan képezzék magukat, kövessék a szakmai trendeket. A kezdetektől rengeteg szakmai tekintélyt tudtunk magunk mellett barátként is. Előfordul az is, hogy amikor budapesti szállodákban igazi magyaros ételkínálatról érdeklődnek a vendégek, akkor a séfek általában a Tanyacsárdát szokták ajánlani. De túl a szakmai berkeken, a nagyvállalatok is gyakran igényt tartanak a szolgáltatásainkra, és nem csak a rendszerváltozás óta. 1989 előtt az állami nagyvállalatok, állami gazdaságok és szövetkezetek vezetői a különféle vezetői képzésekről hazatérőben rendszerint betértek hozzánk, és gyakran vállalati rendezvényeiket is nálunk bonyolították. Ezekre is mindig becsülettel felkészültünk és helytálltunk. A rendezvények híre elterjedt, egyre többen számítottak ránk.

– *A vállalati rendezvények iránti igény volt az oka, hogy meg kellett építeni az Új Tanyacsárdát, vagy inkább a lovasprogramok iránti változatlan érdeklődés?*

Gömöri Ferenc – A valódi indok az volt, hogy úgy láttam: már nem fér meg az Öreg Tanyacsárdában az à la carte étkeztetés és a csoportok kiszolgálása. Nem győztük volna, magyarán, kiszorult volna az az à la carte vendég, akit egyébként kemény munkával szereztünk meg. Egyrészt ez adta az ötletet az Új Tanyacsárda felépítésére, másrészt az, hogy közben tulajdonjogot szerzett a Tanyacsárda Kft. a lovas ágazatban. Nagy lökést adott az is, hogy a 90-es években az IBUSZ 90 éves évfordulóján 5000 embert kellett egy időben vendégül látnunk, ehhez pedig elengedhetetlen volt a bővítés.

Garaczi kollégám mondandóját kiegészítve annyit fűznék még a svédországi ökörsütéshez: ott is tanultunk. Olyan páctűket hoztunk Svédországból, amit akkor nálunk még nem ismertek, és azokkal injekcióztuk be a sülő húst. Nem beszél János arról sem, hogy neki volt egy személyesen kikísérletezett, speciális pácleve, ami máig szigorúan őrzött szakmai titok, én magam sem ismerem, pedig 35 évig voltunk a legközvetlenebb munkatársak.

Meghatározta még a Tanyacsárda életét és keresettségét a pesti szállodákban megrendezett magyaros hetek rendezvénysorozata. Rendszeresen jártunk a Gellért, az Astoria

és az Intercontinental Szállodákba, illetve a Margitszigeti Nagyszállóba. Ez ismét csak országos ismertséget és elismerést hozott a Tanyacsárdának. Egy tehetős budapesti kör megismerte a nevünket, és hajlandó volt Lajosmizsére is elautózni, hogy újra találkozhasson az ételeinkkel.

– Soha nem kezelték önöket a szakmában „vidékiként", a szó lebecsülő értelmében?

Gömöri Ferenc – Amikor először jelentünk meg valahol, bizony vidékiként kezeltek, mondhatnám, lekezeltek bennünket. Soha nem felejtem el, egyszer a Gellért Szállóban egy üzletvezető vagy teremfőnök kolléga bizony nagyon lenézett bennünket. A konfliktus úgy oldódott meg, hogy jeleztem az igazgatónak, a nevezett úrral nem vagyok hajlandó együtt dolgozni. Az igazgató pedig elküldte őt arra a hétre, ameddig mi fent dolgoztunk a szállodában.

Garaczi János – Egy alkalommal a híres Gundel Étteremben is sütöttünk ökröt.

Gömöri Ferenc – Amikor a téli olimpiát megnyerték az amerikaiak, adtak egy fogadást a Gundelben. János főzött egy tartalmas gulyáslevest, ökröt sütöttünk, tejes pite volt a desszert, és készítettünk a híressé vált pogácsánkból is.

Garaczi János – Hála istennek, annyi szervezett vendég érkezett, és talán már a férőhelyeink is adottak voltak, volt 500 férőhelyünk fedett termekben. És amikor ki kellett tenni jeles ünnepekkor, húsvétkor vagy pünkösdkor a táblát, hogy nem tudunk à la carte vendéget fogadni, az nagyon kellemetlen volt. Képzelje el, hogy valaki célirányosan hozzánk érkezett, és helyhiányra hivatkozva el kellett őt utasítanunk. Ez is ösztönzött bennünket, hogy új lehetőség után nézzünk. Ekkor született meg az Új Tanyacsárda ötlete. Aztán, ahogy elkészült, robbanásszerűen beindult, és felfutott az is. Számtalan kiegészítő programot is kínálunk, és tömeges csoportos rendezvényeket is le tudunk bonyolítani az új helyszínen.

– Többször hivatkoztak már a halnapok és a halászlé sikerére. Ebben a sikerben oroszlánrésze volt a nagybaracskai halászléfőző legendának, Sobri Józsi bácsinak. Mi volt az ő titka? Beavatta-e önöket? Séf úr tud-e például igazi Sobri-féle halászlevet főzni?

Garaczi János – Amikor itt elindult a Tanyacsárda, Gömöri Feri Ötlete volt, hogy Nagybaracskáról hozzuk fel Sobri Józsi bácsit, halat főzni. 30-35 éven át főztük együtt a halat, jó kapcsolatba kerültünk, számos apró fogást ellestem tőle. Igényes ember volt, azonnal megmondta, ha valamelyik alapanyaggal problémája volt. Nagyon érzékeny volt például a paprika minőségére. De ha a vendégektől jött észrevétel, azonnal hajlandó volt a módosításra is. Elfogadtuk egymás tanácsait, egyenrangú partnerként kezelt. Ugyanakkor nem titok, hogy nem mindig volt egyforma az alapanyag. Kikötése volt például, hogy a hal nem lehetett nagyobb másfél-két kilósnál. Nagyon fontosnak tartotta a tészta minőségét is. Ragaszkodott ahhoz, hogy a kis tálkában, amiben ők felszolgálták a halászlevet, 20-25 dekás halszelet, adott mennyiségű tészta és a hozzá való lé jelenti az adagot. Próbáltuk őt meggyőzni, hogy a csárda vendégeinek már mások az igényei. Akkoriban már főztünk külön is levet, vegyes halászlét főztünk pontyból és harcsából, de Józsi bácsi feltételeit általában igyekeztem biztosítani, így komolyabb nézeteltérések nélkül tudtunk egymás mellett dolgozni.

Még a rendszerváltás előtt történt, hogy a megye testvérterületeiére is elvitték a Tanyacsárda szakácsait. Modenában, Szimferopolban, Drezdában is dolgoztunk. Egy alkalommal a Magyar Hét keretében Újvidéken és Nagykikindán töltöttünk egy-egy hetet. Hétfőtől péntekig a Tanyacsárda csapata főzött, pénteken pedig érkezett Józsi bácsi, aki a halászlevet főzte. Újvidéken még megjelent, de Nagykikindára már nem jött el, mert

Újvidéken fagyasztott halból kellett főznie, amit képtelenségnek tartott. Egy nagy szállodában voltunk, közöltem a séffel, hogy Józsi bácsi csak friss halból hajlandó főzni. A séfet nem hatotta meg a kérésünk, elmondta, hogy ők beszerezték 400 főre az alapanyagot, abból kell halászlevet főzni. Én voltam aztán, akivel Józsi bácsi pörlekedett, mondván, én vagyok a konyhafőnök, az én felelősségem, hogy nincs friss hal. Duzzogva, de azért megfőzte a halászlevet a fagyasztott alapanyagból, de már sejtette, hogy a következő hét végén nem lesz ott Nagykikindán. Pedig ott már meg tudtam beszélni a konyhafőnökkel, hogy friss halra van szükségünk. Adott is volt a megfelelő mennyiség, ott úszkáltak a megfelelő méretű pontyok az akváriumban. Vártuk Józsi bácsit, de csak nem érkezett meg, a telefont sem vette fel. Végül aztán én főztem meg a halat, mert a rendezvényt nem lehetett veszélyeztetni. Nagy küzdelem árán és rohamtempóban, de elkészültünk vele időre. Jól is sikerült, nagy sikert is arattunk vele. De a történtek jól jellemzik, hogy Józsi bácsi a halászléfőzésben nem ismert kompromisszumot.

– *És az őt körüllengő legendák igazak?*

Garaczi János – Nem legenda, hogy megvoltak a maga rafinériái. Mindig maga válogatta ki a halat, amit megfőzött. Külön emberei voltak, akik tisztították és sózták a halat az ő elvárásai szerint, de gyakran magára vállalta a sózást. Olykor egy pici olajat használt, máskor egy csepp ecetet, ha a hal szét akart esni, és a paradicsompüré is ott volt mindig a keze ügyében. Voltak apró kis fogásai, amit ellestem tőle. Amikor például kivételesen jót akart, akkor azt mindig külön főzte meg, nem nagy tömegben. Mindig kifogástalanul jó volt a halászlé, amit főzött, ám ha rendkívülit akart, ahhoz például külön paprikát használt. Olyan is előfordult egyszer, hogy ugyan személyesen hozta a paprikát, az mégis keserű volt. A vendégek panaszkodtak, azonnal félre is tettük az aznap főtt adagot, szerencsére volt másik, nem vallottunk szégyent akkor sem. Mindig igényelte, hogy legyen mellette tanuló, akit állandóan mozgatott, aki a keze alá dolgozott. Én is folyamatosan ott voltam mellette, mindent láttam, sokan elsajátítottuk a módszerét. A mai napig az ő módszerével főzzük a halat a Tanyacsárdában. Tény, hogy sok apró fogás és trükk létezik, és mi sokat tudtunk meríteni egymás munkájából.

Mint ahogyan a pörköltet is, a gulyást is úgy főzzük a szabadban, ahogyan azt a bugaci pásztoroktól ellestem. A szakácsiskolában úgy tanultuk, hogy pörköltalapot készítünk, beletesszük a húst, megpörköljük kicsit, ha kell, pótoljuk a levet hozzá, de lehetőség szerint a saját levében főzzük meg a húst. Erről itt lemondtunk, átvettük a juhászok szabadtéri módszerét. Összerakunk mindent a bográcsban, hagymát, húst, paprika nélkül. Amikor félig megfőtt, hozzáadjuk a paprika felét, a vége előtt harminc perccel a maradék paprikát, és készre főztük. Ha kell hozzá vörösbor, azt a legvégén adjuk hozzá, hogy megpuhuljon a hús a savasságától. Így gyönyörű színe marad a paprikának. Ha mindjárt az elején hozzáadnánk a teljes mennyiséget, a főzés végére sokat veszítene a színéből. Szabadtéren, a bográcsban akkor is veszít a színéből, ha direkt napot kap.

– *Sokáig a Helvéciai Állami Gazdaság állt a Tanyacsárda mögött, de a gazdaság jó ideje nem létezik már. Ma is van a csárda mögött olyan vágóhíd, zöldségeskert, és minden más, amit korábban Helvécia biztosított? Honnan szerzik be manapság a friss alapanyagokat?*

– Ma is ragaszkodunk a friss és helyi alapanyaghoz, ez a garanciája annak, hogy a vendégeink biztosan elégedetten távozzanak. A lehetőségeink ma is adottak. Volt itt korábban az erdő mellett egy nagyon szép szőlőskertünk. Amikor még csak az Öreg Tanyacsárda létezett, ennek is volt itt egy kertje, ahol megtermeltük a zöldségeket, a zellertől kezdve, a kapron és a petrezselymen át a különböző fűszernövényekig.

A kakukkfűtől a rozmaringig mindenből volt pár bokor, bármikor tudtunk friss fűszernövényeket használni az ételeinkhez, és ezt a vendégeink mindig vissza is igazolták. Az Új Tanyacsárda közelében a korábbinál nagyobb és jobb, új lehetőségeink vannak. Van baromfiudvarunk is. Régóta volt egy vágyam, hogy legyen saját mangalica-állományunk az új csárdánál, ahol pályázati forrásból egy vágóhidat is működtetnénk, de ez sajnos máig nem valósult meg. Pedig kiváló henteseink vannak, és ha felépülne a vágóhíd, feldolgozott mangalica-termékeket is forgalmazhatnánk, szalámit, kolbászt, sonkát. Meg tudnánk csinálni, ha a forrás rendelkezésünkre állna. Már a helvéciai időszakban is készítettünk a csárda számára saját márkás szalámit, aminek a minőségét nemcsak, hogy nem vonták kétségbe, de egyöntetűen dicsérték a vendégeink. De egy-egy disznótoros alkalomra most is megkeressük azt a lehetőséget, ami megfelel az éttermi szabványoknak, de mégis helyi termelőktől származik, kukoricán nevelték. Ez azért fontos, mert ilyen alapanyagból tudunk a ránk jellemző ízekkel ételeket készíteni. A baromfiak esetében is vannak olyan partnereink, akik direkt nekünk nevelnek és vágnak, az összes hivatalos elvárásnak megfelelő módon. Ugyanígy vagyunk a húsvéti időszakban a bárányokkal. Mindig kijelölök 20-25 bárányt a környékbeli, fülöpszállási, kerekegyházi, kunszentmiklósi juhászoknál, Dömsödön működik a hivatalos bárányvágóhíd, oda elvitetjük, és a konyhakész árut elszállítjuk tőlük. Egyedül a borjúhús beszerzése problémás pillanatnyilag, mert a legszebb borjúkat eladják külföldre, és nekünk, sajnos nem marad. Ez bánt, szeretném megnyugtatóan rendezni. A halat az elmúlt 40 évben ugyanattól a halastól szerezzük be, megbízható partner, aki a Körös-torokból, illetve Csanytelek környékéről, az ottani szikes tavakból szállítja nekünk a friss halat. Természetesen szóba jöhet Kunszentmiklós környéke és Akasztó is. A szikes tavakban nevelkedett pontyok az igaziak, nincs pocsolyaízük, különleges alapanyagnak számítanak. Van zöldségesünk is, Kunszálláson, aki olyan salátaféléket és új zöldségeket szállít, amelyek a mi zöldségeskertünkből még hiányoznak, de a vendégek igénylik őket. A paradicsom és a burgonya a közvetlen környezetünkből, Lajosmizse környékéről származik, de Helvéciáról is szállít nekünk egy termelő burgonyát. A kollégáim szinte még igényesebbek, mint én, ha az árubeszerző netán nem a fürtös paradicsomot hozza ki nekik, feltétlenül szóvá teszik. Pedig a gulyáslevesbe, ahol szétfőzik a paradicsomot, talán más fajta is megfelelő lehetne, nem csak a legdrágább. Ilyenkor persze rám hivatkoznak, hogy én kértem: ragaszkodjanak mindig a lehető legjobb alapanyaghoz. Arra is törekszünk, hogy lehetőleg szabadföldön termett, és ne melegházi zöldségeket és paradicsomot, paprikát használjunk, mert összehasonlíthatatlanul jobb az ízük. A fóliásoké nem éri el ezt a szintet, de még ezek esetében is igaz, hogy a magyar termékek jobb ízűek, mint a sokszor jóval látványosabb külföldiek. Ezek a szemnek gyönyörűek, de az ízük egyszerűen nem felel meg a magyar konyha elvárásainak.

– *Még a beszélgetésünk elején szóba került a 76-os tűzeset. Volt-e a csárda életében másik olyan kritikus pont, amikor attól kellett tartani, hogy összeomolhat a konstrukció?*

Garaczi János – Komoly trauma volt, amikor Gömöri Ferenc 2007-ben megvált a Tanyacsárdától. Tragédiaként éltük meg a döntését.

Gömöri Ferenc – Azt hiszem, ez az élet természetes velejárója. Utólag már látom, tényleg rossz időszakban jöttem el, hiszen egy éven belül elért bennünket a gazdasági és pénzügyi válság. Megérezte a Tanyacsárda is, de mint láthatja, az új menedzsmenttel is rendben mennek a dolgok. Ritkán, de azért magam is megfordulok itt vendégként vagy meghívottként. Repes a szívem, örülök annak, hogy az utódaim túlszárnyalták mindazt, ami a nevemhez volt köthető.

– És a szíve, amellett, hogy repes, nem fáj egy kicsit?

Gömöri Ferenc – Mást választottam, és amit választottam, a saját döntésem volt, nem valamiféle kényszer szülte. A Tanyacsárdában lévő tulajdonrészem árából kivásároltam az Aranyhomok társtulajdonosait, így ma az Aranyhomok egyedüli tulajdonosaként dolgozom tovább, változatlanul a vendéglátásban. De az érzés sokszor olyan, mint amikor egy gyermeket elveszít az ember, hiszen csecsemőkorától én nevelgettem a Tanyacsárdát. Megnyugtató, hogy Jánoséknál jó kezekben van a sorsa a továbbiakban is. Nagyon jó érzés úgy visszagondolni a hőskorra, hogy látom a perspektívát is. Örülök az átalakításoknak is, hiszen mindegyik beavatkozás javára vált a csárdának. Átalakították a galériát, a komor, barnás színeket fehérre cserélték, ezek mind a vendégek komfortérzetét növelik. Szerencsére hiányzik az alaptermészetemből az irigység. A kezdetektől az volt az elvárásom, hogy mindig törekedni kell a jobb, a magasabb színvonalú szolgáltatásra. Hogy mindazt, aminek az alapjait még 1972-ben leraktuk, azt vigyék tovább az új csárdagazdák, és élvezzék minél tovább a vendégek szeretetét. Ez adja meg a munkánk rangját, de az értelmét is. Ezért dolgozunk. János említette a Tarajosok Napja teltházas sikerét. Ez a mi területünkön épp olyan, mint egy színházi előadás. Ha a közönség nem tapsol, az előadás megbukott. És az borzasztó érzés a színházban is, a vendéglátásban is. Szerencsére sok gyakorlati tapasztalatot ezen a téren nem szereztünk.

– Minden létező díjat megnyertek Magyarországon, ami gasztronómiában megnyerhető. Az elképzelhetetlen, hogy egy csárda Michelin-csillagot kapjon? Vagy a hagyományos csárdakínálattal ezt lehetetlen elérni?

Garaczi János – Azt hiszem, nem lehetetlen. De vegyük figyelembe, hogy egy Michelin-csillagos étteremben egy 7-8 fogásos degusztációs menü ára 70.000 forint, ami még nem tartalmazza az elfogyasztott italok árát. Erre stabil, állandó kereslet kell. Elvileg a Gála termünk, vagy a Bozsó termünk alkalmas volna, de aki átutazóban beugrik hozzánk, inkább szeretne gyorsan egy jó gulyáslevest enni, ideje sincs arra, hogy egy ilyen hosszú menüt végigegyen. Erre ráérő vendég kell, és olyan vendégkör, aki a Michelin-csillagos ételkínálatot rendszeresen megengedheti magának. Joggal feltételezem, hogy ide vidékre nem fognak a fővárosból elzarándokolni azok, akiknek igénye van egy ilyen színvonalú étteremre. Azok a zömében japán vagy amerikai üzletemberek, akik feltehetően rendszeresen meg tudnák engedni maguknak, legfeljebb egy-egy alkalommal látogatnak el a Tanyacsárdába, a munkájuk jellemzően a fővároshoz köti őket, ahol már üzemel 4-5 Michelin-csillagos étterem. Külön étkészletet, pohárkészletet is igényel egy Michelin-díjas étterem, az sem kis beruházás. További elvárás, hogy nem étlapról választ a vendég, hanem egy táblára kitéve szerepel a menü. Ennek meg tudnánk felelni. Mint ahogy meg tudunk felelni annak is, hogy a kínálatunk szezonális legyen, a helyre jellemző termékekből készüljön. Legyen egy szintén a helyre jellemző borválasztékunk, lehetőség szerint bemutatóval, legyen az étteremnek sommelier-je, aki ismerteti a vendégekkel a borkínálatot, két felszolgáló álljon folyamatosan a vendégek rendelkezésére – ezek a feltételeink adottak. Csak azt is figyelembe kell vennem, hogy nálunk ötszáz vendég étkezik à la carte naponta, akik azt mondják, hogy amit kínálunk, az a magyar Michelin. Alapos mérlegelést érdemel tehát, hogy fizessük-e a nagyon magas tarifákat? Mert komoly pénzeket kell kifizetni tagdíjként is, és az elvárások is olyan magasak, hogy számomra jelenleg nem reális ambíció a cím elnyerése.

– Milyen jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy nemzeti érték lett a Tanyacsárda, és használják-e ezt a címet tudatosan a marketigmunkában?

Gömöri Ferenc – Nagyon örülök, hogy a Tanyacsárda nemzeti értékké vált. Mondhatom nyugodt szívvel, hogy nem hiába éltem. A cím azt is jelzi, hogy a műfaj, amit mi magunk-

nak választottunk, követendő. Egy-egy szabadidőprogramra szívesen letérnek a sztrádáról is vendégeink, de a régi 5-ös út forgalma is jelentős maradt, megtalálnak bennünket, akik számára vonzó a Tanyacsárda és az itt található számos kiegészítő rendezvény és lehetőség. Szerencsére az az elszántság, ami a magas színvonalú működtetéshez kell, Jánosékban megvan. Remélem, hogy még nagyon sokáig meg is marad. Őszintén örülnék, ha tíz év múlva újra meghívna egy beszélgetésre, és akkor is csak csupa pozitív változásról és eredményről tudnánk beszélni.

Garaczi János – Gömöri úr, amikor a Tanyacsárda lehetőségeiről beszélt, elmondta, hogy felismerte ennek a műfajnak a lehetőségeit. A lehetőségek továbbra is adottak, a mi lelkesedésünk, elkötelezettségünk is változatlan. A csárda eddigi élettörténetében a nehezebb időszakok után is mindig újra felvirágzott. A hírünk már jóval korábban átlépte az országhatárt, nem túlzás, hogy a világ minden táján tudnak rólunk, és ennek kapcsán Lajosmizséről. Amíg olyan szakembereink vannak, akik azzal a szándékkal jönnek be reggelenként, hogy szép napot szereznek a vendégeknek, és fütyülve, dalolva, örömmel végzik a munkájukat, és nem munkahelynek tekintik a csárdát, hanem értelmes szolgáltatásnak, addig ez működni fog a továbbiakban is. Azt remélem, tudtunk az elmúlt évtizedeinkkel olyan példát mutatni a fiatal vendéglátós szakembereknek, amit követendőnek tartanak. Többen vannak olyanok, akik már nem itt dolgoznak, hosszabb ideje önálló üzletet visznek Kecskeméten, vagy az ország más településein, vagy akár a határainkon túl. Az indíttatást a munkájukhoz nálunk szerezték, a vendéglátás morálját nálunk tanulták. És számos okom van azt hinni, hogy amit nálunk elsajátítottak, egy életre vezetni fogja őket.

Kovács István

A halálra ítélt osztály küzdelme Erdélyben

Margittai Gábor: Tiltott kastély. Erdélyi történelmi családok a jóvátétel útvesztőiben

Kevés író, művelődéstörténész mondhatja el, hogy munkájának őt magát is meglepő hatása, következménye lett. Míg Margittai Gábor *Szamár-sziget szellemkatonái* című könyvében Pierpaolo Congiatuval, az Asinara Nemzeti Park igazgatójával évekkel ezelőtt együtt kesernyésen jegyezte meg: „igazán elszomorító, hogy a magyarok semmi érdeklődést nem tanúsítanak" az I. világháború elején szerb fogságba esett, majd az olasz Asinara-szigetre hurcolt honvédek szenvedéstörténete iránt, napjainkra e vonatkozásban gyökeresen megváltozott helyzetről számolhat be. E műve megjelenése és a Major Anitával a *Szamár-sziget rabjai* címen közösen készített dokumentumfilmjük, és a hozzá társított, Kárpát-medencét bejáró vándorkiállítás nyomán Asinara magyar turista-zarándokhely lett, amelyet a honvédelmi miniszter és a köztársasági elnök is felkeresett, vagyis a magyar állam támogatóan számon tart.

Margittai Gábornak a *Tiltott kastélyok* című könyve bizonyára nem fogja arra bírni a román államot, hogy a kilencvenes évek elején az Európai Unió illetékes szerveinek ösztökélésére hozott restrikciós törvényét betartsa, s a diktatórikus eszközökkel elkobzott javak visszajuttatását különféle ürügyekkel, trükkökkel ne akadályozza, gátoltassa. A nyolc fejezetből álló kötet helyzetfelmérés, négy esztendőt (2012–2016) végigpásztázó hosszú mozgóképfelvétel – teletűzdelve egymással „feleselő" valóságos fotókkal is. Ezek a fényképek várakat, várkastélyokat, udvarházakat mutatnak be hajdani fényükben, s mai romjaikban, s olykor romjaikból feltámadtan.

Margittai Gábor könyvében több erdélyi arisztokrata családot is számba vesz, s a kommunista diktatúrában megszenvedett sorsuk révén bemutat. Osztályuknak „nem csupán az volt a bűne a kommunizmusba borult Közép-Európában, hogy hagyományokkal, vagyonnal és történelemcsináló eszmékkel bírt, hanem az is, hogy magyar volt. Kétszeresen kisebbségi: társadalmi, de népelemként is. Ha valami, ez garantált út a szórványlétbe, ahonnan csak csoda folytán lehet felszínre kecmeregni. Egyetlen tavaszi hajnalon így lettek az erdélyi arisztokraták a halálra üldözött »kiváltságos« rend tagjai." 1949 tavaszáról van szó, amikor a kommunista hatalom pokoli sípjelére az erdélyi arisztokratákat pillanatok alatt mindenükből kisemmizték, földönfutóvá tették. Ez persze célzott csapás volt az általuk képviselt nemzetiség kultúrájára, gazdasági életképességére, lelki tartására is.

A szerző által bemutatott erdélyi történelmi családok külföldre – Magyarországra, Nyugatra és a tengerentúlra szakadt tagjai közül többen visszajöttek őseik szülőföldjére, hogy a visszajuttatási törvény erejében, hitelességében bízva az 1945 után elkobzott, kisajátított javak egy részét – kastélyt, udvarházat, erdőt, szántót, legelőt – birtokba vegyék.

E törvény jegyében vállalt küzdelmük révén ismerhetjük meg többek között a marosfelső-újvári Telekiek sorsát. Kálváriájukat Teleki Ádám gróf jelképezi legbeszédesebben, akinek *„egyetlen égbekiáltó bűne az volt, hogy erdélyi főnemesnek született"*. Noha 1945-ben mikroszkóppal sem találtak ránézve semmiféle terhelő adatot, 1949-ben a Márton Áron-perben tizenöt év börtönre ítélték. 1956-ban kegyelemmel szabadult, de 1961-ben a legképtelenebb vádakkal négy évre újra bebörtönözték. Talán mintha az ő embertelen meghurcolása miatt sújtotta volna átok Marosújvárt: *„2010. december 22-én reggel hatalmas morajlás és dübörgés közepette megnyílt a föld Marosújvár közepén: felhasadozott az aszfalt az ortodox templom előtt, megrogyott a pénzügyi hivatal épülete meg jó pár lakóház, és a sós vízzel eröntött kráter elnyelte az áruházat – valamint a marosújváriak jövőjét."* Azóta a város évente három-négy centit süllyed. Az ok persze a szakértelem nélküli sófeldolgozás volt – a mennyiséget mindenáron előbbre valónak tartó szocialista „sótermelés" idején. A városhoz képest a marosújvári Teleki-kastély még romos állapotban is jobb képet mutat. (Nem úgy a birkahodállyá alakított református templom maradványai.)

A Bethlenek keresdi várkastélyának múltjáról és jelenéről a következők olvashatók Margittai Gábor oknyomozónak is tekinthető kötetében: *„A XV. századtól – vagy még korábbtól – egészen az államosítás napjáig lakta a család. Hatszáz éven át minden arckép, brokát, kristálytükör, paraszti bokály és mozsár a helyén volt. Teljes pompájukban ragyogtak a reneszánsz és török szalonok, állt az »arany palota« és a »nappali toronybástya«, megvoltak a zöld és sárga mázas cserépkályhák, büszkén vonaglott a kígyó az ajtókeretekre vésett Bethlen-címeren – egyszóval Keresd ontotta magából a múlt érzéki tiszteletét. Aztán a meglelhetetlen kastélyt meglelték, azon a napon teherautók fordultak be az udvarra, és a falu népe meg a jövevények kiszaggatták a múltat a falak közül. Vittek, aprítottak mindent, s amit nem vihettek, azt összehordták és elégették. Bethlen Gábor egyetlen könyvet tudott megmenekíteni a könyvtárból: Bethlen Farkas Erdély-történetének első kiadású, bőrkötetes példányát."* A restrikciós törvény jegyében a feldúlt várkastély minden berendezési tárgyát is vissza kellene adni törvényes tulajdonosának.

Sajátos, hogy a köztulajdonba vett várak, kastélyok, udvarházak a rendszerváltozás utáni évtizedeket sínylették meg leginkább – bizonytalan jogállásuk miatt. Ekkor hordtak szét közülük nem egyet a fundamentumig, csak a kéményt hagyva meg emlékeztető felkiáltójelül. A kastély visszaadása többnyire csak gondot jelent tulajdonosának, ha nem jut hozzá egykori erdeihez, szántóihoz, szőlőihez. A romokból csak hatalmas pénzzel lehet feltámasztani a hajdani építményeket, s a jövedelmet a gazdálkodásra lehetőséget adó földtulajdon alapozhatja meg. Margittai Gábor erre több példát is felhoz. A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti Líceumban olaszt és franciát tanító Haller Béla gróf (és a család többi tagja, így az évtizedeken át bútorgyárban dolgozó Haller József is) emiatt volt kénytelen eladni az egyébként viszonylag ép Küküllővárat egy gazdag konstancai vállalkozónak, aki falai között Drakula turista-látványbázist és borkóstolót alakított ki. A falai közé az egykori tulajdonos és a szerző is csak nagy nehézségek árán tudott bejutni. Francia turistának öltözve könnyebb lett volna…

A küküllővári Haller-kastély felemás sorsát ellenpontozza a település szórványmagyarságának mintaszerűen rendbe hozott református temploma. A Mezőségről szolgálatra meghívott Barabás Endre vallja: *„Nem omladozó szórványtemplom szórványgyülekezetének lesz a szórványlelkésze, hanem megtartható, továbbépíthető közösségé és annak házáé. Mely a világ minden pontjáról idevonzza a magyarokat…"*

Margittai Gábor két fejezetet – *Uzoni Mikesek – A lakótelep foglyai* és *Altorjai Aporok – A gazda* – szentel a székelyföldi arisztokraták bemutatására. Arra a kérdésre, hogy ki a székelyföldi főnemes, S. Tüdős Kinga történész, az egykori Eötvös kollégiumi diák, aki a legvadabb Ceauşescu-időben tért vissza diplomájával szülőföldjére, a következő választ adja: *„A mai magyar történetírásban – ahogy egyre fontosabb a székely történelem – mind töb-*

bet értekeznek arról, hogy a kastélyos urak a Székelyföldön nem egyenlők egy erdélyi vármegyei kastélyos úrral, egy Bánffyval vagy egy Bethlennel. Ez a kastélyfogalom is relatív, hiszen sokszor kúriáról van szó. De abban megegyezhetünk, hogyha három-négyszáz négyzetmétert meghaladó az épület alapterülete, kőből vagy téglából van, elkülönül az asszony és az úr szobája, és területek is tartoznak hozzá, a birtokközpontban udvarházak állnak, akkor megadjuk nekik, hogy székelyföldi főnemesekről van szó."

Margittai Gábor egy ilyen főnemest mutat be báró Apor Csaba személyében, aki miközben rendbe hozta a páratlan falfestményeket elénk táró kastélyát, kilencvenegynéhány évesen is energikusan vezeti a csődbe ment kollektívtól visszaszerzett gazdaságot. Ő szögezte le egy, az ezredfordulón kelt írásában: *„Jövőnket és utódaink jövőjét itt kell biztosítanunk. Ezt a jövőt itt kell megalapozni, ahol születtünk, és élni szeretünk. Ehhez elsősorban a gazdasági alapot kell megteremtenünk. Nem adhatunk fel semmit, ami jogos tulajdonunk volt, mert ez saját életünknek alapja."*

Margittai Gábor csodálatos jellemű emberek sorát mutatja be könyvében: Soós Zoltán múzeumigazgatót, Bethlen Anita grófnőt, Mikes Borbála grófnőt, Kónya Máriát, a nagyenyedi Bethlen Kollégium történelemtanárát… A hosszan gyarapítható névsort Teleki Gemmával zárhatjuk, *„aki amikor elvették tőlük Sáromberkét, és így nem kellett törődnie a sokszobás kastély nyűgjeivel – az Afrika-kutató Teleki Sámuel egykori lakhelyével –, fogta magát, és felköltözött egy szekrény tetejére, ott töltötte éjszakáit néhány éven át"*. Amikor a család történetét kutató Marosi Ildikó megkérdezte tőle, miért nem telepszik át Bécsben élő lányához, ezt válaszolta: *„Inkább dolgozom kertésznél, minthogy a Schönbrunn árnyékában eltartott legyek."*

Bánffy Farkas, a pesti Műegyetem közlekedésmérnöki szakán ipari és szállítási logisztikusként végzett. Mi vette rá, hogy a teljesen romos fugadi várkastélyt jogos tulajdonosként birtokba vegye, s a hozzá tartozó erdőkért, szántókért perbe szálljon? A magyarlapádi nyári tánctábor. Ahogy Margittai Gábor írja: *„Először csak ellátogatott a magyarlapádi nyári tánctáborba, aztán törzsvendég, majd a tábor vezetője lett, a helyi tánccsoport megszervezője, aki számos országban turnéztatta a falusi fiatalokat. Ezzel nemcsak arra teremtett lehetőséget, hogy kiszabaduljanak zárt szórványlétükből és világot lássanak, hanem a Ceaușescu-korszakban nevelkedett szülőket is arra biztatta, hogy elhiggyék, hagyományaik komoly és piacképes értéket jelentenek."* Vagyis, hogy érdemes magyarnak megmaradni.

Külső Magyarok, 2016

Tábori Zoltán

Torzó

Tódor János *Vadászjelenetek Magyarországon* című kötete a gyűlölet-bűncselekményekkel foglalkozik „Olaszliszkától a cigány sorozatgyilkosságig", ahogy az alcímben áll, és ha van hiánypótló mű, akkor ennek a könyvnek annak kellene lennie. Mégsem az. Mondhatnánk, önhibáján kívül, de ez nem gyógyír a bajra.

Tódor példátlan elszántsággal végzi újságírói-szociográfusi terepmunkáját. Nincs senki az országban, aki jobban utánajárt volna minden egyes bűncselekménynek, amely az etnikai hidegháború frontvonalain pattant ki, függetlenül attól, hogy a sértettek, vagy éppen az elkövetők kerültek-e ki a cigány közösségből. A számtalan előbbire példa a Molotov-koktélokat töltögető pátkai polgárőrök esete, a kevés utóbbira Marian Cosma kézilabdázó meggyilkolása, de szerepel a kötetben olyan irodalmi riport is, amelyben nem is igazán világos, illetve felcserélődik az áldozati és tettesi szerep, lásd az abádszalóki „borotvakéses ember" rég elfeledett ügyét. És persze ott van a kötet élén a kiindulópont, az író által gátszakadásnak nevezett szörnyűség, Szögi Lajos tanár mártírhalála.

A könyv kétharmadát azonban az úgynevezett „cigány sorozatgyilkossággal" foglalkozó tényleírások, riportok és interjúk teszik ki. A téma az a rövid időszak, amikor az etnikai hidegháború egyszer csak magasabb fokozatba kapcsolt, hirtelen kiélesedett, szó szerint forróvá vált. Ez a háború a rendszerváltás óta, a versenytársadalom beköszöntével sokak számára észrevétlenül, és még többek számára érdektelenül folyt. A béke, pontosabban a megbékélés reménye Olaszliszkán foszlott szét 2006 októberében, és a kisebb csetepaték után fellángoló bozótharc rajtaütései egészen 2009 augusztusáig tartottak Molotov-koktélok, puskák és kézigránátok bevetésével. Tódor nem utólagos krónikát ír erről a fű alól kitört háborúról, hanem igazi haditudósítóként számolt be a frontvonal eseményeiről, és munkái azon melegében meg is jelentek a *Kritiká*ban. Egy haditudósító a dolog természeténél fogva sosem mentes a részrehajlástól; nem lehet egyszerre a front mindkét oldalán állva tudósítani. Tódor is áll valamelyik oldalon: természetesen az esélytelenekén, a kirekesztettekén, az elesettekén. A romákén. Beszámolói ezért újra és újra vád- vagy védőbeszédi hangvételbe csúsznak. A helyzetek és körülmények ismeretében teljesen jogosan. Aki látta, amit Tódor látott, alulnézetből Magyarországot, nem is tehet másképp. De sokan nem látják ezt a Magyarországot. A könyvvel kapcsolatos legfontosabb kérdés ezért így hangzik: ez a szembesítés miért késett nyolc évet? Ezek a súlyos és megkerülhetetlen írások miért csak nyolc év elteltével jelentek meg kötetben?

A válasz látszólag egyszerű. A szerző nyilván meg akarta várni, amíg pont kerül a központi téma, a cigánygyilkosságok hat éven át húzódó perének végére. De ez nem így van. A könyvnek már évekkel azelőtt meg kellett volna jelennie a *Magyarország felfedezése* sorozatban, amely szerződéssel és ösztöndíjjal támogatta Tódor János szociográfiai kutatómunkáját. Öt év telt el, mire az első könyv megjelent erről a magyar kriminalisztika történetében egyedülálló bűncselekmény-sorozatról, illetve a magyar társadalomtörténet egyik legmegrázóbb fejezetéről, ha már szociográfiákról beszélünk. Nem volt kiadó, amely a

szociográfiai sorozat tetszhalálával kapva kapott volna Tódor kéziratán, hogy övé legyen az elsőség, sőt talán az egyedüliség egy ilyen elhallgathatatlan, ma még felmérhetetlen jelentőségű eseménysorozat felmutatásában?

Nem volt.

Tódor János könyve ezért nem hiánypótló mű. Mert hiányt csak ott lehet pótolni, ahol van hiány. Kereslet. Szívóerő.

Hogy miért nem vállalkozott egy kiadó sem az eredeti címén *Vadászjelenetek Gettó-Magyarországon* kiadására? Egy kiadóigazgató így fogalmazott nekem még a kétezres évek legelején: *„Ha egy kézirat olyan ütős, hogy beszakad alatta az asztal, először is azt vizsgáld meg, miért nem jelentkezett még senki ilyesmivel a piacon."*

A kiadóigazgatók megvizsgálták. Ahogy mi, alkotók is megvizsgáltuk 2009 őszén, amikor kisebb újságírói körben arról beszélgettünk, hogy mikor jelenik meg könyv a hírhedt merényletsorozatról. A *Bank & Tőzsde* szerkesztője megjegyezte: *„Egyenként címoldalas hírek, véres krimi, százezres példányszám, de tizenkettő egybefűzve már társadalomrajz, a kutyának se kell."*

A társadalom nem akar tudni a periféria problémáiról. A fölösleges tudás lemaradással jár, és ki akar egy hellyel is hátracsúszni versenytársadalmunk eredményjelző tábláján?

A kiadóigazgatók piaci szempontok alapján mérlegelnek. Általában ezer eladott példánynál szokás meghúzni a határt, ahol egy könyv gazdaságossá kezd válni. Magyarországon kimutathatóan nem volt ezer ember, aki fontosnak tartotta volna a Tódor-féle könyvben foglaltakat. Annyira fontosnak, hogy pénzt adjon érte, és feltegye a könyvespolcára. Csiki László néhai író barátom előszeretettel mondogatta, hogy akkor van rendben a társadalom lelkiismerete, ha egy könyv nem kerül többe egy korsó sörnél. Manapság átlagosan hétszer többe kerül.

Akkor hogy jelenhettek meg mégis a *Vadászjelenetek* nyolc év elteltével? Magam se érteném, ha nem lettem volna ott tavaly novemberben a Kossuth Klubban, a könyv bemutatóján, ahol elhangzott, hogy egy magánszemély anyagilag megtámogatta a kiadást. És ez a könyv árán is meglátszik: nem üti meg a hat korsó sört.

Mindaddig nem mondhatunk hiánypótló műnek egy hiteles és fontos kor- és társadalomrajzot, amíg nincs rá vásárlói igény. Tódor János és társai körül fogy a levegő. Megszűnt az *Amaro Drom* című roma lap, amelynek Tódor állandó munkatársa volt. Megszűnt a Minőségi Újságírásért Díj, amely 2008-ban díjazta Tódort. Megszűnt a Pulitzer-emlékdíj, amelyet 2012-ben vehetett át. Megszűnt a *Népszabadság*, amely a sajtópert is felvállalva közölte Tódor exkluzív interjúját a cigánygyilkossági per negyedrendű vádlottjával. És csak ő tudja, mi minden köldökzsinór szűnt meg körülötte.

Az nem lehet vigasz, hogy elsüllyedt a piaci szemlélet egyik zászlóshajója is, a *Bank & Tőzsde*, amelynek a szerkesztője olyan pontosan látta előre a társadalmi értékítéleteket.

De akkor hogyan lehetett piaci siker a *Lézeres gyilkos* című svéd krimi, amely hátborzongató időzítéssel, a cigánygyilkosságok első évében, nyár elején jelent meg, és hasonló, a kilencvenes évek elején megtörtént esetet dolgoz fel? Azt a merényletsorozatot tizenegy bevándorló ellen követték el Stockholm és Uppsala környékén, és a könyv ugyanúgy épít szemtanúk beszámolóira, jegyzőkönyvekre, interjúkra és hasonlókra, ahogy Tódor.

Leszámítva azt a helyzeti előnyt, amit egy skandináv krimi mindig élvez, van egy óriási különbség. A lézeres gyilkos beismerte tettét. A cigánygyilkosok teljes tagadásban vannak. A lézeres gyilkos kerek történet. A Vadászjelenetek torzó.

A modern krimi legfőbb ismérve, hogy az elejétől fogva tudjuk, ki a tettes, ismerjük szinte minden rezdülését, és többnyire ugyanilyen mélységig belelátunk a nyomozók világába is: az olvasó előtt nem maradhat rejtve se a nemi életük, se a kedvenc időtöltésük. Tódor nem élhetett egyik megközelítéssel sem. Nem adatott meg neki a lehetőség,

hogy kicsit is krimiként fazonírozza anyagát. Mert, ugye, hogyan tudhatná bemutatni három olyan elkövető mozgatórugóit, akik ártatlannak vallják magukat, és azt állítják, hogy a közelében sem jártak a gyilkossági helyszíneknek? Az elkövetők nem állnak szóba az újságíró Tódorral, mert azt játsszák, amit a móri bírósági fiaskó után szinte minden tettes: legjobb mindent tagadni, mert hátha a bíró tudat alatt tart attól, nehogy elkövesse ugyanazt a hibát, amit a kollégája, aki nyolc rendbeli emberölésben való társtettesként életfogytiglanra ítélt egy vádakat tagadó, az ügyben utóbb teljesen ártatlannak bizonyuló embert. A másik megközelítés pedig, a nyomozás felőli azért nem járható út Tódornak, mert fasírtban van a nyomozókkal. A nyomozók sem állnak szóba az újságíró Tódorral, körülbelül azért, amiért a katonatisztek se szívlelik az orrát mindenbe beleütő, szókimondó, kákán is csomót kereső haditudósítót. Tódornak persze attól még van bőven miből merítenie, de az anyaga így akkor is torzó.

Tódor nem tudott belelátni sem a tettesek lelkébe, sem a nyomozók veséjébe, hogy igazi sikerkönyvet írhasson. Beleláthatott viszont az áldozatok életébe. Ezeket a szívszorongató helyzeteket és összefüggéseket nem lehet elégszer leírni. Kötetben újra megjelentetni. Ez a könyv a lefokozás, a másként kezelés tragédiájáról szól. Torzóságában is sokkalta polcra valóbb megannyi kriminél. Nyolc év után a piac ítélőszéke elé került, és most jön a „feketeleves", ahogy egy békéltető testületben tevékenykedő pszichológus barátom szokta leszögezni, merthogy ne legyenek illúzióim, *„a piac mindent pontosan beáraz"*. Szerintem nincs teljesen igaza, és remélem, most se lesz.

Tódor János: *Vadászjelenetek Magyarországon. Gyűlölet-bűncselekmények Olaszliszkától a cigány sorozatgyilkosságig.* Budapest, 2017

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

fórás 2018 JÚNIUS

Ára: 500,– Ft
(előfizetőknek 400,– Ft)

Emberi Erőforrások Minisztériuma
nka

ISSN 013-3056X
9 770133 056007 18006